

Van religie naar relatie door gebed

Afstudeerproject Godsdienst Pastoraal Werk

Auteur:

C.M. Veldhuizen

Afstudeerproject voor de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk

Beroepsspecialisatie Voorganger

Christelijke Hogeschool Ede (CHE)

Juli 2016

Begeleider en beoordelaar CHE

Dhr. Henk Bakker

Dhr. Mart Jan Paul

Opdrachtgever:

Gereformeerde Kerk Bunschoten - Spakenburg (GKBS)

Begeleider GKBS:

Mevr. Alette Zeeman - van de Water

Voorwoord

Ter afsluiting van de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk wordt er van de studenten verlangd dat zij een onderzoek doen als afstudeerproject. In het derde leerjaar van de opleiding heb ik stage gelopen bij de Gereformeerde Kerk in Bunschoten - Spakenburg. Tijdens hetzelfde leerjaar werd mij, vanuit school, de mogelijkheid geboden om de opleiding versneld af te ronden. Deze kans greep ik met beide handen aan en ik ging op zoek naar een afstudeeropdracht. Gedurende mijn stage sprak ik diverse mensen en er was steeds een terugkerend onderwerp binnen die gesprekken, namelijk; 'gebed'. Gebed wordt door veel mensen gezien als basis van de persoonlijke relatie met God. Toch geven mensen aan dat zij door diverse dingen een belemmering ervaren in het hardop bidden. Met als gevolg dat voor veel mensen geloven vooral een religie is en de persoonlijke relatie met God niet zo zeer ervaren wordt. Dit herken ik vanuit mijn eigen situatie. Vooral aan het begin van mijn stage ervoer ik een drempel bij het hardop bidden met en bij één of meerdere mensen. Dit kwam voort uit mijn eigen kerkelijke achtergrond en opvoeding, waarin hardop bidden niet gebruikelijk was. Zelf leerde ik op 15 jarige leeftijd dat ik een persoonlijke relatie kon hebben met God en vanaf dat moment groeide ik in persoonlijk gebed. Zelf hoefde ik pas hardop te bidden hoefde toen ik begon aan de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk. Hoe meer dit gestimuleerd en gevoed wordt, hoe dieper en persoonlijke mijn relatie met God is geworden. De combinatie van mijn eigen ervaringen en de informatie die ik opdeed door de gesprekken, brachten mijn zoektocht voor een afstudeerproject al snel op het onderwerp 'gebed'. Na een aantal gesprekken met mijn toenmalige stagebegeleider Durk Muurling en de coördinator van 'Project Hoop', Alette Zeeman, kwam de vraag of ik kon onderzoeken hoe de Gereformeerde kerk van Bunschoten - Spakenburg de ouders kan ondersteunen bij de geloofsopvoeding op het gebied van gebed. Door op adequate manier in te spelen op de behoeften van de ouders kan gebed bijdrage aan een standvastig persoonlijk geloof in tijden van een veranderende samenleving. Hierdoor ontstond een mooie koppeling tussen de interessante hulpvraag vanuit de gemeente en mijn eigen interesse. Dit afstudeerproject is dus geschreven voor de Gereformeerde Kerk Bunschoten - Spakenburg. Ik wil hen bedanken voor de interessante opdracht die aan mij is toevertrouwd. Ook wil ik de begeleidster vanuit de opdrachtgever, Alette Zeeman, bedanken voor haar feedback en begeleiding tijdens het onderzoeken van het onderwerp en het schrijven van dit eindproduct. Bedankt voor je tijd en de moeite die je genomen hebt voor dit onderzoek en daarmee ook voor mij. Vanuit de opleiding werd ik begeleid door Henk Bakker. Ik wil hem bedanken voor zijn feedback en meedenken in het schrijven van dit project. Bedankt voor uw snelle en concrete reacties en kritische blik over dit afstudeerproject, u heeft het project en daarmee ook mij naar een hoger niveau gebracht.

Het is mijn vurige wens dat dit afstudeerproject over de gehele breedte van de kerk tot nut mag zijn en tot opbouw van Gods Koninkrijk.

Carola Veldhuizen
Renswoude, juli 2016

Inhoud

Voorwoord	2
1. Samenvatting.....	4
2. Inleiding	5
2.1 Aanleiding tot het onderzoek.....	5
2.2 Doelstelling.....	6
2.3 Hoofdvraag.....	6
2.4 Afbakening.....	7
2.5 Verdeling deelvragen	10
2.6 Methode van literatuur- en veldonderzoek.....	11
3. Veldonderzoek	13
3.1 Deelvraag 1.....	15
3.2 Conclusie deelvraag 1.....	19
4. Literatuur- en veldonderzoek.....	20
4.1 Deelvraag 2.....	20
4.2 Conclusie deelvraag 2.....	25
5. Literatuuronderzoek.....	27
5.1 Deelvraag 3.....	27
5.2 Conclusie deelvraag 3.....	28
5.3 Deelvraag 4.....	29
5.4 Conclusie deelvraag 4.....	33
5.5 Deelvraag 5.....	34
5.6 Conclusie deelvraag 5.....	37
Conclusie en aanbevelingen	38
Praktische uitwerking.....	40
Verantwoordingsdocument	44
Bibliografie	49
Bijlagen	53
1. Beleidsplan Project Hoop	53
2. Uitwerking vragenlijsten (gecensureerd).....	61
3. Uitwerking Focusonderzoek.....	69
4. Voorbeeld herschreven Onze Vader	74

1. Samenvatting

De Gereformeerde kerk van Bunschoten - Spakenburg wil een advies krijgen op de vraag hoe zij de ouders, die onder de doelgroep van Project Hoop vallen, kan toerusten en ondersteunen in de geloofsopvoeding, op het gebied van gebed. Om hier antwoord op te geven, heb ik op twee manieren onderzoek gedaan. Ten eerste door middel van veldonderzoek en ten tweede door onderzoek te doen in de bestaande literatuur. Het veldonderzoek bestaat uit persoonlijk gesprekken met de ouders en kinderen van Project Hoop en een focusgroep onderzoek. De gesproken respondenten blijven anoniem in de uitwerking. Deze gesprekken worden gevoerd aan de hand van een vooraf opgestelde vragenlijst. Gegeven antwoorden worden opgeschreven en later uitgewerkt. Het focusgroep onderzoek wordt gehouden door middel van antwoordkaartjes waarop een meerkeuze antwoord kan worden aangekruist of, in geval van een open vraag, het antwoord opgeschreven kan worden. Het focusgroep onderzoek wordt daarnaast opgenomen en later uitgeschreven en verwerkt. Uit deze twee onderdelen van het veldonderzoek blijkt dat de manier waarop ouders vorm geven aan gebed binnen het gezin, afhankelijk is van een aantal aspecten. Deze aspecten liggen op persoonlijk vlak en op ontwikkelingen binnen de samenleving. De literatuur bevestigt deze uitkomsten en laten verschillende ontwikkeling zien.

In Bunschoten – Spakenburg speelt ook de sport een rol wat betreft de frequentie waarmee de ouders bidden. Deze ontwikkelingen zorgen voor zelfreflectie op het geloof. De ouders en kinderen die de keuze maken om naar de kerk te gaan, te bidden en in de Bijbel te lezen, maken deze keuze over het algemeen bewuster dan de mensen die opgevoed zijn met religie als (sociaal gewenste) gewoonte. De kijk op de religie is echter wel aan verandering onderhevig. In het dagelijks leven worden terugkerende activiteiten al snel als saai beschouwd en deze lijn wordt doorgetrokken op het gebied van gebed. De jeugd vindt variatie in activiteiten over het algemeen gewenst en dit is ook door te voeren als het gaat om gebed. Uit het literatuur onderzoek blijkt dat er in de afgelopen jaren diverse verschillende gebedsvormen zijn ontwikkelt. Door deze verschillende gebedsvormen is het voor de jeugd ook mogelijk hun eigen manier van communiceren met God te ontwikkelen. Naast de taak van de ouders is er ook een rol weggelegd voor de kerk en de gemeente. Te denken is bijvoorbeeld aan speciale (gezins)diensten over het onderwerp gebed of een workshop of cursus voor de ouders. Sommige ouders geven aan er behoefte aan te hebben dat er binnen de kerkelijke activiteiten ook gebeden wordt met hun kinderen. Zo kan de toerusting van de ouders op het gebied van gebedsvormen gecombineerd worden met de gebedsvormen waar hun kinderen binnen de kerkelijke activiteiten kennis mee maken. Dit vraagt echter ook wel iets van de kinderwerkers. Mogelijk vinden zij toerusting wat betreft gebed dan ook wenselijk. Uiteindelijk zijn er meerdere mogelijkheden waarop de Gereformeerde Kerk Bunschoten – Spakenburg haar kerkleden kan toerusten. Door deze toerusting zal gebed meer en meer vanzelfsprekender worden voor ouders en kinderen, wat ten goede komt aan de opbouw van de persoonlijke relatie met God.

2. Inleiding

In dit hoofdstuk schets ik allereerst beknopt een beeld van de kerkelijke gemeente waarin dit onderzoek zal plaatsvinden. Vervolgens zal ik uitleggen wat de aanloop is geweest tot dit onderzoek en hoe ik daarbij betrokken ben geraakt. Aan de hand daarvan zal ook het doel van dit onderzoek duidelijk worden en zal ik stil staan bij de hoofdvraag en de daar bijbehorende deelvragen. Ten slotte volgt de afbakening van het onderzoek en vertel ik kort iets over de methode van literatuur- en veldonderzoek.

2.1 Aanleiding tot het onderzoek

De Gereformeerde kerk Bunschoten – Spakenburg (GKBS) bestaat uit twee kerken. De Zuiderkerk in Bunschoten en de Adventkerk in Spakenburg. Het is een kerkelijke gemeente met 3792 leden, waarvan 2253 belijdende leden (LRP, 2016). Sinds 1974 is de kerk ingedeeld in 3 wijken met ieder een eigen wijkpredikant en een wijkraad. Daarnaast zijn er op dit moment twee parttime kerkelijk werkers in dienst en vervult de predikant van het naast gelegen dorpje Eemdijk een halve predikantsplek.

Op zondag zijn er in beide kerken twee diensten met aparte kinderopvang, kindernevendiensten en regelmatig een jeugddienst in de middag in de Zuiderkerk. Het kinderwerk van de GKBS bestaat uit verschillende groepen. Iedere leeftijdsgroep heeft een eigen aanpak of onderwijsvorm die aansluit op de ontwikkelingsgebieden en bij de belevingswereld van de kinderen.

Project Hoop

Het Jeugd- en Jongerenpastoraat heeft in 2015 een nieuw beleidsplan gelanceerd. Hierin kwam naar voren dat kinderen tussen de 10 en 12 jaar net tussen wal en schip raken qua activiteiten binnen de kerk (Beleidsplan 2015-2020). Daarom werd er een project gestart met de naam 'Hoop'. Dit project richt zich op de vragen rondom geloofsopvoeding en toerusting van de ouders van kinderen in de leeftijd van 10 tot 12 jaar. Eigenlijk heeft het project een tweesporig beleid, aan de ene kant moest er een activiteit georganiseerd worden voor de kinderen en aan de andere kant moet er een beeld gevormd worden aan welke ondersteuning de ouders behoefte hebben. Om hier achter te komen werd besloten alle ouders die kinderen hebben in de leeftijd van 10 - 12 jaar, persoonlijk te bezoeken. Dit is een intensieve procedure die Alette Zeeman, de coördinator van het project, niet zelfstandig in één seizoen zou kunnen voltooien. Er werd gezocht naar teamleden om haar te komen versterken en, hoewel ik in eerste instantie alleen het beleidsplan zou schrijven voor dit project, raakte ik al snel betrokken bij het team en het voeren van de gesprekken.

Voor de kinderen binnen de doelgroep is er ondertussen een basiscatechese opgericht genaamd KidCat. En met de ouders van deze kinderen worden persoonlijke gesprekken gevoerd om er achter te komen wat zij belangrijk vinden in de geloofsopvoeding en waarin zij ondersteuning nodig hebben vanuit de kerk. Een belangrijk punt is dat tijdens deze gesprekken zo veel mogelijk geprobeerd wordt ook de kinderen zelf erbij te betrekken door ook hen te vragen naar hun mening. Op die manier kan de kerk qua activiteiten inspelen op de mening van de kinderen.

De ouders beloven bij de doop van hun kinderen dat zij hen zullen onderwijzen en laten onderwijzen. Dit 'laten onderwijzen' verwijst naar de opdracht van de kerk. Daarom vindt de GKBS het van belang om zich niet alleen te richten op de kinderen zelf maar ook de ouders toe te rusten en te ondersteunen in de geloofsopvoeding. Project Hoop wil bij de kinderen de kennis van de Bijbel

vergroten en op die manier een krachtige basis op gebied van geloof en relaties binnen de kerk creëren zodat de kinderen tijdens of na de puberteit terug kunnen vallen op die relaties en op het geloof. Daarnaast wil het project investeren in de relatie met de ouders en hun kinderen, de betrokkenheid tussen kerk en gezinnen vergroten en de ouders ondersteunen in de geloofsopvoeding.

In de persoonlijke gesprekken die gevoerd werden met de ouders kwam ook vaak het onderwerp ‘gebed’ naar voren. Veel van hen gaven aan wel hardop te willen bidden, maar omdat zij het niet gewend zijn én het niet geleerd hebben, ervaren zij nu een drempel om hardop met en voor hun kinderen te bidden. Ook de jongeren van catechisatie vonden het gebed een moeilijk onderwerp en kwamen niet verder dan de ‘standaard’ gebeden rondom het eten. Aan de hand van deze gesprekken is bekeken of het mogelijk was om te onderzoeken hoe Project Hoop ouders kan ondersteunen in de geloofsopvoeding op gebied van gebed. Tijdens het schrijven van het beleidsplan voor Project Hoop kwam ik er achter dat het wellicht voor de toekomst goed is om het onderwerp geloofsopvoeding al bij jongere ouders te introduceren. Dit kwam ook naar voren tijdens de persoonlijke gesprekken met diverse ouders, omdat de ouders van de doelgroep al minimaal 10 jaar op een eigen manier opvoeden en hierdoor zijn gewoontes al uitgekristalliseerd. Toch is besloten om in het onderzoek voort te borduren op de huidige doelgroep van Project Hoop. Ten eerste omdat dit afstudeeronderzoek anders zijn directe verbinding met het project verliest. Ten tweede omdat de contacten met de ouders al gelegd zijn en ten slotte omdat het ook voor deze doelgroep nog steeds erg zinvol kan zijn om (nu nog) te investeren in geloofsopvoeding en gebed.

2.2 Doelstelling

Het doel van dit afstudeeronderzoek is om te achterhalen waarin de GKBS de ouders kan ondersteunen in de geloofsopvoeding op gebied van gebed. Dit wordt onderzocht door literatuur- en veldonderzoek. Aan de hand van die uitkomsten zal ik tot slot een aantal adviezen geven aan de Gereformeerde Kerk Bunschoten - Spakenburg en hen van een opzet voorzien voor een mogelijke praktische handreiking om de ouders te ondersteunen.

2.3 Hoofdvraag

“Hoe kan de Gereformeerde Kerk Bunschoten - Spakenburg ouders van de doelgroep van Project Hoop ondersteunen bij de geloofsopvoeding op het gebied van gebed?”

Deze vraag zal centraal staan in dit afstudeeronderzoek. De deelvragen voor literatuur- en veldonderzoek zijn op deze hoofdvraag gebaseerd. Er zijn in totaal 5 deelvragen die uiteindelijk tot de beantwoording van de hoofdvraag moeten leiden, te weten:

- Deelvraag 1: Hoe zien de ouders van de GKBS, de praktijk van het gebed in de geloofsopvoeding van de doelgroep, 10-12 jarigen
- Deelvraag 2: Welke ontwikkelingen in de context van de ouders en kinderen hebben invloed op de wijze waarop zij vorm geven aan gebed?
- Deelvraag 3: Wat zegt de Bijbelse theologie over de rol van ouders met betrekking tot bidden?
- Deelvraag 4: Welke vormen van gebed zijn er?
- Deelvraag 5: Wat is er bekend over het aanleren van bidden?

2.4 Afbakening

Om deze afstudeeropdracht haalbaar te maken, heb ik een aantal begrippen uit de hoofdvraag afgebakend. Zo wordt voorkomen dat er onduidelijkheden ontstaan met betrekking tot de hoofdvraag.

Gebed

Wat wordt verstaan onder gebed? Als we in het woordenboek kijken voor een definitie van gebed dan komen we niet verder dan: *“Gebed is het aanroepen van een God”*. Heel bewust is het woord ‘een’ toegevoegd, gebed komt namelijk in meerdere geloven voor. Maar wat wordt dan verstaan onder het Christelijke gebed? Gaat het alleen om aanroepen of omvat het meer? In deelvraag 4 ga ik dieper in op de vormen van gebed, in deze afbakening sta ik stil bij de betekenis van het woord gebed.

In de Christelijke Dogmatiek staat dat Jezus, door Zijn leerlingen zelf te leren bidden, hen het gebed *“wijst als een weg tot God.”* (Van den Brink & Van der Kooi, 2012, p. 561). En in de StudieBijbel wordt bij de woordstudie van het werkwoord ‘bidden’ geschreven dat het gaat om *“tot God spreken of Hem iets verzoeken”* (StudieBijbel online). Dit is dan ook een definitie die veel gebruikt wordt in de wandelgangen. Maar als we daar alleen van uit gaan dan lijkt het dat het praten tot God het doel op zichzelf is. Daarom is het belangrijk ook de woorden uit de Christelijke Dogmatiek er bij te betrekken. Op die manier wordt het bidden breder getrokken en is het een manier om God te vinden. De relatie met God wordt beleefd door met God in gesprek te gaan (Biesinger, 1998). Dit is ook een gangbare uitleg die gebruikt wordt om aan geïnteresseerden iets over het Christelijk geloof uit te leggen. Nicky Gumbel, oprichter van de Alpha Cursus in Engeland, gebruikt deze uitleg bijvoorbeeld ook en gaat zelfs nog een stap verder. Hij zegt: *“Bidden is de belangrijkste activiteit van ons leven. Het is de voornaamste manier om te groeien in een relatie met onze Vader in de hemel.”* (Gumbel, 1996, p. 92) Bidden is dus niet alleen een manier om tót God te praten of om God te vinden, maar ook om in een relatie met Hem te groeien. Hoe krijgt deze groei vorm? In de Christelijke Dogmatiek staat het als volgt omschreven: *“Het gebed is de encenering¹ van de omgang van de mens met God en van God met de mens. Biddend luistert de mens en luisterend bidt hij. Daarmee is het gebed aangewezen als een geconcentreerde levensvorm, waarin de mens tot God komt en God tot de mens. In het gebed staat de mens in Gods tegenwoordigheid.”* (Van den Brink & Van der Kooi, 2012, p. 561) De groei wordt dus gekenmerkt door luisteren en in Gods tegenwoordigheid verkeren. Luisteren en praten vormt samen ‘een gesprek’. Zoals de communicatie in een relatie van mensen onderling van belang is om elkaar te leren kennen en te (blijven) begrijpen, is de communicatie tussen God en mensen ook belangrijk. Op die manier mogen wij God leren kennen en door te (leren) luisteren naar Gods stem kunnen wij Hem ook begrijpen. Biesinger schrijft in zijn boek ‘Geloven met kinderen’, dat mensen die niet hebben leren bidden, het moeilijk kunnen vinden om een levendig contact met God op te bouwen (1998). Kort samengevat: bidden is de manier om met God te communiceren en een relatie met Hem op te bouwen en te onderhouden.

Geloofsopvoeding

Gebed is een onderdeel van geloofsopvoeding, maar wat wordt er verstaan onder geloofsopvoeding? In de praktijk worden de begrippen godsdienstige opvoeding en geloofsopvoeding door elkaar

¹ Met encenering wordt bedoeld: de manier waarop de omgang tussen God en de mens wordt vormgegeven.

gebruikt. Ik denk dat het daarom allereerst goed is om kort het verschil tussen deze twee termen duidelijk te maken.

De geloofsopvoeding heeft te maken met de algehele houding, de levensstijl van de opvoeder tegenover het kind zodat duidelijk gemaakt wordt wat het betekent dat de ouders christenen zijn. Geloofsopvoeding heeft te maken met de grote en kleine keuzes die elke dag gemaakt moeten worden, zoals; welk televisieprogramma wordt er bekeken? (Bos-Meeuwsen & van Dam (red.), 2001). Hoewel vaak geprobeerd wordt de confrontatie met de niet-christelijke wereld zo lang mogelijk vooruit te schuiven ontkomen ouders er niet aan dat kinderen al op jonge leeftijd geconfronteerd worden met (occulte) spelletjes en televisieprogramma's (Gereformeerde Bond, 2012). Kinderen in de genoemde doelgroep zijn vaak beginnende pubers en hen opvoeden is soms al moeilijk genoeg, laat staan gelovig opvoeden. Vooral in een samenleving waarin kerkgang steeds verder afneemt en het geloof in God langzaam verdwijnt, is het geen gemakkelijke opgave. Voor de kinderen en jongeren is er veel te kiezen, ook wat betreft de levenswijze. Kinderen moeten christelijke normen en waarden leren waarderen en toepassen in hun eigen leven (Vrijmoeth-de Jong). Als kinderen merken dat de ouders leven vanuit hun christen-zijn, gaan zij ervaren dat geloven relevant is voor de praktijk van alledag. Ter Horst noemt dit voorleven van de ouders: 'het inleiden in de betekenissen van het geloof'. De ouders laten zien dat christen-zijn er toe doet en 'die invloed helpt een kind om persoonlijk met de Heer in de wereld te wandelen'. Ouders moeten rekening houden met de ontwikkelingen en behoeften van de kinderen, zicht hebben op de manier waarop zij zich ontwikkelen om zo beter bij hen aan te sluiten. Kenmerkend voor de pre-puber (10-12 jaar) is bijvoorbeeld het abstract denken en het verlangen naar verdieping. Voor de geloofsopvoeding houdt dit in dat zij leergierig zijn en op zoek zijn naar de achtergrond (Portal Geloofsopvoeding, 2012).

De godsdienstige opvoeding omvat alles wat ertoe bijdraagt het christelijk geloof vorm en inhoud te geven, bijvoorbeeld door zingen, bidden en Bijbellesen. Dit worden ook wel de rituelen of gewoonten genoemd. Lid zijn van een kerk, het vieren van feestdagen hebben allemaal direct te maken met de godsdienstige levensovertuiging van de ouders. Men richt zich vooral op het overbrengen en aanleren van gewoontes en kennis (Bos-Meeuwsen & van Dam (red.), 2001). Opvallend vond ik het woordje 'aanleren'. Aanleren kan op meerdere manieren. Zo kan een kind veel leren van de verbale geloofsopvoeding zoals in Deuteronomium 6 verwoordt wordt: *"Prent het je kinderen in."* Maar een groot deel van de godsdienstige opvoeding is non-verbaal. Het dagelijkse leven moet de omgang met God illustreren. Dit leert een kind door te zien hoe de opvoeder het geloof in God beleeft en voorleeft. Een kind gaat nu eenmaal niet vanzelf geloven. In Engeland is laatst een onderzoek gedaan waaruit blijkt dat een kind met twee christelijk ouders, 60% kans heeft om over Jezus te horen. Als één van de twee ouders christelijk is, daalt het aantal al naar 6% en als geen van de ouders christelijk is, is er nog maar 0,6% kans dat het kind ooit iets over Jezus hoort (Preek Lindz West Mozaïek0318, 2016). Hoewel de laatste twee cijfers bijzonder laag zijn viel mij ook meteen het eerste cijfer op. Maar 60% kans dat je 'iets' over Jezus hoort. En dat 'horen' op zich, maakt je niet meteen een gelovige. Uit onderzoek blijkt dat mensen maar 10 tot 20% onthouden van wat zij horen (Portal Geloofsopvoeding, 2012) & (BON). Kinderen hebben het nodig dat ouders in de praktijk het geloof voorleven en doorgeven, zo kunnen de kinderen leren leven als kind van God.

In "Wijs me de weg" schrijft Ter Horst over christelijke opvoeding in een post-christelijke samenleving. De rode draad van het boek is dat het in de geloofsopvoeding gaat om het hart als de plaats waar geloof, hoop en liefde worden gewekt. Als ouder moet je een vuur ontsteken in het hart

van je kinderen. “Alleen vuur kan vuur ontsteken” zegt Ter Horst. Hij beschrijft wat inwijden op een authentieke manier inhoudt: “Een vader liep met zijn vijfjarige zoontje over een landweg. De vader raapte een kiezelsteentje op en liet het zijn zoontje zien. ‘Kijk eens Bart, wat een mooi steentje.’ Vanaf dat moment ging Bart enthousiast steentjes zoeken om ze thuis aan zijn moeder te laten zien. Er was in hem een motor aangezet die vanzelf doorliep.” (Wijs me de weg, 2013). Het vuur ontsteken kan al vanaf jonge leeftijd, geloofsopvoeding en godsdienstige opvoeding starten vanaf het moment dat de kinderen geboren zijn (HGJB, 2016).

Kort samengevat: De geloofsopvoeding is de christelijke levensstijl die invloed heeft op de keuzes van alledag. Onder de godsdienstige opvoeding worden alle rituelen en gewoonten verstaan die vorm en inhoud geven aan het Christelijke geloof. Het aanleren van die godsdienstige gewoonten zoals bidden, Bijbellezen en kerkgang functioneert pas goed als ze zijn ingebed in de totale geloofsopvoeding. Het leren van gebeden, liederen etc. moet doorwerken naar het alledaagse leven (Bos-Meeuwssen & van Dam (red.), 2001). Je kunt het hart van je kind alleen bereiken als het geloof ook in je eigen hart zit (Gereformeerde Bond, 2012). We zien in de literatuur dat er een onderscheid is tussen de twee begrippen, maar tegelijkertijd zien we ook dat ze niet los te koppelen zijn van elkaar. In de praktijk wordt de term geloofsopvoeding vooral gebruikt. Daarom zal ik ook de term geloofsopvoeding hanteren als overkoepeling van de beide termen.

Doelgroep Project Hoop

In de aanleiding heb ik zojuist beschreven wat het project inhoudt. In dit onderdeel wil ik daarom alleen beknopt stilstaan bij de doelgroep die onder dit project vallen.

In de ruimste zin van het woord is de doelgroep van Project Hoop “*gezinnen met kinderen in de leeftijd van 10-12 jaar*”. In het seizoen 2015-2016 gaat het om 98 gezinnen.

Deze doelgroep kan opgesplitst worden in twee afzonderlijke doelgroepen. Aan de ene kant de ouders van kinderen in groep 7 en 8 van de basisschool en aan de andere kant de kinderen zelf. De ouders zijn, door uit te gaan van de leeftijd van de kinderen, niet onder één leeftijdscategorie te scharen. Daarnaast is er geen onderscheid gemaakt tussen wel of niet kerkelijk betrokken en wel of niet gedoopte kinderen. In het vervolg van dit onderzoek zal ik de doelgroep aanduiden met de ouders en de kinderen. Mocht ik het hebben over kinderen uit andere leeftijdscategorieën dan zal ik dat er nadrukkelijk bijzetten.

De kinderen binnen de doelgroep, zijn de oudsten van de basisschool. De eerste fase van de puberteit breekt aan, maar toch zijn ze nog echt kind. Ze zijn leerbaar en speels. Ze stellen belangrijke en kritische vragen en begrijpen al veel. Hierdoor is het mogelijk om op een speelse manier hen de basiskennis van de Bijbel te leren (HGJB). Ook op gebied van het geloof, ontwikkelen de kinderen steeds meer. Volgens Psycholoog James Fowler (Stages of Faith, 1995) zijn er zeven universele fasen in het geloof. De kinderen vallen in zijn optiek tussen twee fasen in. Namelijk de mythisch-letterlijke levensbeschouwing (6/7 -11/12 jaar) en de synthetisch-conventionele levensbeschouwing (vanaf 11/12 jaar). De eerste fase is mythisch, omdat kinderen in deze fase verhalen met veel fantasie en symboliek belangrijk vinden. De symbolen zeggen op een specifieke manier iets over de werkelijkheid, waardoor de kinderen in staat werkelijkheid en fantasie te onderscheiden (de Schepper, 2007). Deze fase wordt ook wel “geordend geloof” genoemd (de Baat & Nijburg, 2007, p. 179). De kinderen zijn vooral gevoelig voor symbolen uit de naaste omgeving: voetbalclub, muziek, kleding en groepstaal. Dit geldt ook voor godsdienstige symbolen, ze nemen

symbolen over van de groepen waar ze bij willen horen. Ze zullen zich steeds meer spiegelen aan leeftijdsgenoten (Anababa). De eigen positie in de groep speelt een grote rol bij de manier waarop ze naar anderen kijken. Burger-Niemeijer stelt dat de kinderen oog hebben voor de zwakkeren en voor onrecht, maar niet voor dat wat zich dichtbij afspeelt, omdat dit de positie in de groep kan aantasten. Opvallend is dat kinderen in deze leeftijd minder gemakkelijk voor zichzelf bidden of schuld belijden in gebed, maar dat er wel veel voor anderen gebeden wordt. Dit zou verklaard kunnen worden door de vele lichamelijke veranderingen waardoor ze zich minder kwetsbaar willen opstellen op deze leeftijd en terughoudender worden in het hardop bidden in een groep (2011).

In de synthetische fase komen de kinderen min of meer voor het eerst tot een samenhangende levensbeschouwing. Daarnaast is deze fase conventioneel, omdat de kinderen van deze leeftijd zich makkelijk laten beïnvloeden door de omgeving en ze passen zich makkelijk aan verschillende uiteenlopende conventies aan (de Schepper, 2007). Deze fase wordt ook wel “aanpassend geloof” genoemd (de Baat & Nijburg, 2007, p. 180). Doordat kinderen steeds meer abstract en logisch gaan denken, wordt de betekenis en de functie van een Bijbelverhaal belangrijker. Dit is ook de leeftijd waarop er meer twijfels ontstaan over de betrouwbaarheid en het gezag van de Bijbel. Ze stellen vragen als: “Wat kan God allemaal” en “Waarom zou bidden helpen?” (Hofland, 1998). Door de ontwikkeling van tijd- en ruimtebesef, ontstaat er in deze fase de mogelijkheid om zich te verplaatsen in een ander en vervolgens vanuit die optiek naar een situatie te kijken (de Schepper, 2007). Door de combinatie van deze factoren is het bijvoorbeeld mogelijk om op deze leeftijd meer nadruk te leggen op Bijbelgedeeltes over het gebed omdat het kind zich nu gemakkelijker kan verplaatsen in de context waarin het zich afspeelde. Doordat de kinderen al goed na kunnen denken en kritische vragen gaan stellen, vond Project Hoop het ook van belang om met hen in gesprek te gaan. Ze kunnen op deze leeftijd al reflecteren en verantwoorden waarom ze iets wel of niet leuk vinden.

Kort samengevat zien we dat de kinderen mondig worden en steeds belangrijkere en kritische vragen gaan stellen over serieuze onderwerpen. Ze kunnen zich verplaatsen in een ander waardoor voorbeden doen gemakkelijker is omdat ze zich kunnen inleven in wat iets voor een ander betekent. Vrienden en andere groepen worden belangrijker dan de mening van hun ouders en ze hebben baat bij symbolen op diverse fronten van hun leven. Ook worden ze zich bewust van hun eigen rol binnen groepen en zullen ze ervoor waken dat hun rol in gevaar komt.

2.5 Verdeling deelvragen

Zoals hier voorgaand al besproken is heb ik 5 deelvragen geformuleerd ter beantwoording van de hoofdvraag. Deze deelvragen zal ik op verschillende wijzen onderzoeken. Allereerst via literatuuronderzoek, op basis daarvan zal inzicht verkregen worden in de theoretische aspecten die met het onderwerp samenhangen. Met het literatuuronderzoek worden de deelvragen 3, 4 en 5 beantwoord. Op basis van het veldonderzoek zal inzicht verkregen worden als het gaat om de mening van ouders en kinderen van de doelgroep van Project Hoop. Het veldonderzoek zal bijdragen aan de beantwoording van deelvraag 1. Daarnaast is er een deelvraag die zowel via veld- als literatuuronderzoek beantwoord zal worden, te weten deelvraag 2.

Met de verkregen informatie door beide vormen van onderzoek, komen de apart onderzochte deelvragen samen in een onderbouwde beantwoording van de hoofdvraag. De deelvragen zijn als volgt verdeeld:

Deelvraag veldonderzoek

- Deelvraag 1: Hoe zien de ouders van de GKBS, de praktijk van het gebed in de geloofsopvoeding van de doelgroep, 10-12 jarigen

Deelvraag literatuur- en veldonderzoek

- Deelvraag 2: Welke ontwikkelingen in de context van de ouders en kinderen hebben invloed op de wijze waarop zij vorm geven aan gebed?

Deelvragen literatuuronderzoek

- Deelvraag 3: Wat zegt de Bijbelse theologie over de rol van ouders met betrekking tot bidden?
- Deelvraag 4: Welke vormen van gebed zijn er?
- Deelvraag 5: Wat is er bekend over het aanleren van bidden?

2.6 Methode van literatuur- en veldonderzoek

Het samenstellen van dit afstudeerproject is gebaseerd op diverse gegevens. Zo maak ik gebruik van informatie uit de literatuur maar ook van informatie die ik op deed in de praktijk. De literatuur voor het literatuuronderzoek zijn onder andere gezocht in de Mediatheek van de Christelijke Hogeschool Ede, de boekenkast van de Gereformeerde Kerk Bunschoten - Spakenburg en die van de beide kerkelijk werkers van de gemeente. Een aantal onderzoeksrapporten heb ik online ingezien of opgevraagd. Later heb ik ook gezocht in de boeken die online te lezen zijn. De gelezen informatie heb ik verwerkt tot wat er in de hoofdstukken 5 en 6 beschreven staat. Met name de boeken op internet zijn scannend gelezen, door op begrippen te zoeken die verbonden zijn aan dit onderwerp zoals: Gebed of bidden, geloofsopvoeding, godsdienstige opvoeding, sociologische verschijnsels, ontwikkelingspsychologie en toerusting. Mogelijke bruikbare teksten zijn intensief gelezen. De meeste informatie uit het literatuuronderzoek richt zich op de algemene landelijke tendensen. Daarom heb ik ook informatie gezocht op de gemeentelijke website van Bunschoten – Spakenburg en de kerkelijke website van de Gereformeerde kerk Bunschoten – Spakenburg. Ook heb ik gegevens opgevraagd uit het Ledenregistratie Protestantse Kerk (LRP) van de kerk. Op die manier kon ik de algemenere informatie meer toespitsen op Bunschoten - Spakenburg.

Doormiddel van het veldonderzoek wil ik gericht onderzoeken wat de bevindingen en behoeften van de ouders van de doelgroep van Project Hoop zijn. Daarom heb ik voor het veldonderzoek diverse interviews gevoerd met ouders. De gesprekken plannen was een grote uitdaging. Een aantal van de gezinnen was al verdeeld onder de andere teamleden van Project Hoop. Daarnaast was het moeizaam om de mensen telefonisch te bereiken. Ik heb op verschillende manieren geprobeerd contact te leggen. Van een aantal waren ook de mobiele telefoongegevens en mailadressen aanwezig. Bij de gezinnen waar ik geen gehoor kreeg, ben ik aan de deur langs gegaan. Niet iedereen die ik sprak wilde een gesprek c.q. interview. De beweegredenen waren onder andere; dat de ouders geen ondersteuning nodig hadden vanuit de kerk of het al jaren op hun manier deden. Van de 17 adressen die ik doorgekregen had, ben ik bij 4 gezinnen op bezoek geweest. Daarnaast heb ik uiteindelijk nog bij 5 andere gezinnen via de telefoon of aan de deur een aantal vragen kunnen stellen. Om de interviews gestructureerd te laten verlopen heb ik gebruik gemaakt van een vragenlijst. Deze was in eerste instantie bedoeld voor de “gewone” huisbezoeken vanuit Project Hoop en omdat dit onderzoek daaruit voortkomt heb ik voort geborduurd op de al bestaande vragenlijst en hier een aantal verdiepende vragen aan toegevoegd. Persoonlijk vond ik het interviewen van in totaal 9 gezinnen, te laag om de deelvragen van het veldonderzoek te kunnen

beantwoorden. Daarom heb ik halverwege het onderzoek, een focusgroep-onderzoek gehouden onder de teamleden van Project Hoop. Deze teamleden vielen ook binnen de doelgroep van het project waardoor ik op een efficiënte manier extra aanvullende, ondersteunende gegevens kon verzamelen. Het doel van dit deel van het kwalitatieve onderzoek is om de deelnemers hun mening te laten geven over een aantal onderwerpen die gelinkt zijn aan de eerste twee deelvragen. Van te voren heb ik ook voor dit deel van het onderzoek een vragenlijst opgesteld met daarop de gespreksonderwerpen om zo zorgvuldig een semigestructureerd interview af te kunnen nemen. De vragen heb ik op kaartjes geprint en iedere deelnemer kreeg een stapel kaartjes waarop de antwoorden aangekruist of opgeschreven konden worden. Niet iedere vraag was een meerkeuze vraag en vroegen om verheldering. Daarom heb ik het gesprek ook opgenomen, zodat ik later de gegeven antwoorden en toelichtingen uit kon werken (zie bijlage 3). De vergadering van Project Hoop was op 25 mei jl. en stond gepland met 7 dames. Echter door andere omstandigheden waren wij uiteindelijk met 5 dames. Hoewel een Focusgroep meestal uit minimaal 6 tot 10 personen bestaat (CBO, 2004) hebben we besloten om het onderzoek toch door te laten gaan omdat het gezien de tijd van het jaar, niet meer haalbaar was om een nieuwe afspraak te maken waarin we zeker zouden zijn dat we met meer dan 5 mensen aanwezig zouden zijn. De resultaten uit de persoonlijke gesprekken met de ouders en van het focusonderzoek samen worden gebruikt om deelvraag 1 en 2 te beantwoorden. Vooral voor de tweede deelvraag zijn de antwoorden van de ouders ook vergeleken met de literatuur. Op die manier kon ik de landelijke tendens vergelijken en meer toespitsen op de Gereformeerde kerk.

In eerste instantie kreeg ik het advies om mij in eerste instantie niet te richten op literatuuronderzoek maar om eerst in de praktijk te ervaren waar de knelpunten liggen en welke informatie ik vanuit de praktijk kon opdoen en dit vervolgens te toetsen aan de literatuur. Echter had ik voor het opzetten van de vragenlijst voor de persoonlijke gesprekken toch informatie vanuit de literatuur nodig. Daarom is er een nauwe wisselwerking ontstaan tussen beide fronten van het onderzoek. Op die manier is het mogelijk de aanbevelingen voor de gemeente zo goed mogelijk te doen aansluiten bij de hulpvragen van de ouders.

3. Veldonderzoek

Verantwoording meetinstrument.

Door persoonlijke gesprekken wordt er antwoord gegeven op de volgende deelvraag: *‘Hoe zien de ouders van de Gereformeerde Kerk Bunschoten – Spakenburg, de praktijk van het gebed in de geloofsopvoeding van de doelgroep, 10-12 jarigen?’*. Deze deelvraag betreft inzichten vanuit de ouders, hiervoor is kwalitatief onderzoek geschikt. Daarom heb ik een vragenlijst opgesteld. Omdat dit onderzoek voortvloeit uit Project Hoop zullen een aantal vragen die ik stel ook algemeen zijn en minder duidelijk over gebed gaan. Deze vragen zijn een richtlijn voor de teamleden van Project Hoop zodat de evaluatie eenvoudiger te verwerken is omdat iedereen dezelfde leidraad heeft aangehouden. Naast de algemenere vragen van Project Hoop heb ik de vragenlijst aangevuld aan de hand van de literatuur die op dat moment bestudeerd was en aan de hand van eerdere ervaringen uit gesprekken rondom dit onderwerp. In sommige gevallen werden er extra vragen gesteld aan de ouders om te kunnen anticiperen op een gegeven antwoord. In sommige antwoorden schuilden een extra boodschap en andere antwoorden vroegen om verduidelijking.

Vragenlijst voor de interviews.

Ik zal het gesprek beginnen met een korte introductie, hierin leg ik uit hoe het gesprek ongeveer zal verlopen en de tijdsduur benoemen.

Vragenlijst ouders:

- Wat betekent het geloof voor jullie als ouders?
- Wat willen jullie als ouders overdragen op je kinderen?
- Hoe geven jullie de geloofsopvoeding nu vorm?
 - o Lezen jullie uit de Bijbel?
 - o Bidden jullie als ouders samen?
 - o Bidden jullie met de kinderen? (wanneer? Hardop of zacht?)
 - o Welke vormen van gebed gebruiken jullie?
 - o Hoe hebben jullie je kind(eren) leren bidden?
 - o Hoe oud waren de kinderen toen jullie het gebed introduceerde?
- Hoe zien jullie de praktijk van het gebed in de geloofsopvoeding? (belangrijk of juist niet? komen jullie er aan toe? Welke plaatst neemt het in?)
- Welke factoren in jullie leven hebben invloed op de manier waarop jullie vorm geven aan het gebed? (drukke, verdriet, zelf mee opgegroeid etc.?)
- Hebben jullie behoeften aan ondersteuning op gebied van gebed?

Vragenlijst kinderen:

- Wat betekent het geloof voor de kinderen (als zij er niet zijn dan zal ik de vraag aan de ouders stellen)
 - o Wie is God voor jou?
 - o Wat vind je er mooi of moeilijk aan?
- Bid je wel eens? (alleen, met 1 van je ouders, hardop/zacht, vrij gebed of standaard etc.)
- Wat is bidden volgens jou?
- Wat leren je ouders jou over het geloof?

Risico's voor betrouwbaarheid en validiteit.

Aan dit kwalitatieve onderzoek zitten een aantal risico's verbonden, met betrekking tot het aantal respondenten en de antwoorden van deze respondenten. Doordat het moeizaam ging om afspraken te maken viel het aantal respondenten lager uit dan gehoopt. De uitslagen van het veldonderzoek worden nu wel gebaseerd op de gevoerde gesprekken echter met kanttekening dat het slechts gaat om een kleine selectie van de doelgroep. Daarnaast bestaan de risico's ook uit het humeur en de gesteldheid van de respondenten en de onderzoeker. Dit kan een negatieve invloed hebben op de vragen van de onderzoeker en op de antwoorden van de respondent. De onderzoeker kan snel genoeg nemen met antwoorden en niet tot de kern komen (Baarda & de Goede, 2006).

Maatregelen tegen bovenstaande risico's

Vanwege de bovenstaande risico's zijn er een aantal maatregelen genomen om de invloed ervan zo klein mogelijk te houden. Allereerst zal ik door moeten vragen en niet zomaar antwoorden aan mogen nemen. De bedoeling is om zover mogelijk door te vragen zodat alle antwoorden uitgesproken zijn en op papier komen te staan. Daarnaast zijn de resultaten van het onderzoek altijd afhankelijk van de gesteldheid van mij en die van de respondent, enig bewustzijn kan hierbij helpen (Baarda & de Goede, 2006).

Procedure

In totaal vallen er 98 gezinnen onder de doelgroep van Project Hoop echter omdat aan het begin van het ontstaan van het project de adressen al onderverdeeld waren in het team was één derde deel al bezocht door andere teamleden. Zij hebben zich gericht op de algemene vragen die spelen rondom Project Hoop. Toen bekend werd dat mijn afstudeerproject hiermee samenhang hebben we besloten dat ik mij vooral ging richten op het gebed. Door de vele afmeldingen en mensen die een gesprek niet zagen zitten of nodig vonden was het lastig om een betrouwbaar aantal mensen te bezoeken. Bij sommige gezinnen heb ik maar één ouder gesproken, bij andere gezinnen sprak ik beide ouders en bij een aantal gezinnen waren de kinderen ook aanwezig bij het gesprek.

Een interview zal ongeveer 45 minuten tot een uur duren. Er zal zorgvuldig worden omgegaan met de gegevens van de respondenten. Alleen de inhoud zal opgeschreven worden, andere gegevens worden niet gemeld en nadat de uitslagen bekend zijn, zullen de overige gegevens dan ook verwijderd worden. De uitgewerkte vragenlijsten zijn bijgevoegd in bijlage 2. Uit sommige antwoorden is te herleiden om welk gezin het gaat. Om privacy redenen zijn delen van de vragenlijst gecensureerd.

3.1 Deelvraag 1 Hoe zien de ouders van de GKBS, de praktijk van het gebed in de geloofsopvoeding van de doelgroep, 10-12 jarigen?

Ouders geven in de interviews aan dat zij bidden een erg belangrijk onderdeel van de geloofsopvoeding vinden. Voor velen is het gebed de basis van de geloofsopvoeding en de basis van een persoonlijke relatie. Echter geven zij ook aan dat de praktijk ervan soms wat te wensen overlaat. De antwoorden op de gestelde vragen tijdens de interviews en het focusonderzoek heb ik hieronder onderverdeeld in een aantal kopjes. Onder deze kopjes heb ik alle antwoorden van de ouders gekoppeld per onderdeel. In bijlage 2 zijn alle uitgewerkte verslagen van de interviews te vinden en in bijlage 3 die van het focusonderzoek. Hieronder staan dus enkel de samengevoegde resultaten.

Wanneer hebben de ouders het gebed geïntroduceerd bij hun kinderen?

In hoofdstuk 2.4, de afbakening over geloofsopvoeding, citeerde ik een stuk uit het boek 'Wijs me de weg' van Wim Ter Horst. Dit citaat ging over de inwijding van kinderen in het geloof. De vader van Bart die een 'motortje' aangezet heeft in Bart wat daarna vanzelf doorloopt (Ter Horst, 2013). Zo is het ook met bidden. Een kind zal niet uit zichzelf gaan bidden. Het moet ooit een keer in het leven geïntroduceerd worden waarna het kind zich bewust wordt dat het zich tot God kan richten. Het ene kind zal dit van jongs af aan meekrijgen, het andere kind leert het pas op latere leeftijd. In het academisch onderzoek van Danielle de Koot-Dees schrijft zij dat als ouders niet met hun kinderen voor het vijfde levensjaar bidden, dat ze dat daarna dan ook niet meer gaan doen (Prille geloofsopvoeding, 2013). In de gehouden interviews met de ouders en het focusonderzoek heb ik hier kort bij stil gestaan door de vraag: *'Hoe oud waren de kinderen toen jullie het gebed introduceerde?'* De antwoorden op deze vraag wisselde per gezin. In drie gezinnen werd het gebed geïntroduceerd toen de kinderen aan tafel konden zitten en vast voedsel konden eten. Eén andere ouder gaf aan dat ze bidden vanaf het moment dat het kind in zijn eigen bedje ging slapen (ongeveer 3 maanden). Bij de andere gezinnen werd het gebed vanaf de geboorte geïntroduceerd. Het ene echtpaar zong liedjes boven de wieg, de ander nam het kind op de arm en zong zegenbeden of andere liedjes. Door de liedjes iedere dag op hetzelfde moment te herhalen herkende het kind het al snel en tegen de tijd dat het begon te praten kon het vaak al de laatste woordjes meezeggen. Naast dat het voor herkenning zorgde vonden ouders het een fijn idee dat ze hun kinderen op deze manier aan hun hemelse Vader konden verbinden. Ondanks dat het kind er nog niets bewust van meekreeg op die leeftijd gaf één moeder aan dat ze het fijn vond om op deze manier het kind als het ware elke keer weer opnieuw in Gods handen te leggen. De kinderen waren door God aan haar toevertrouwd en zo kon ze Gods Vaderlijke zorg aan haar kinderen verbinden door ze elke keer in gebed bij God te brengen.

Vaste gebeden werden voornamelijk op vaste momenten geïntroduceerd vanaf het moment dat het kind begon met brabbelen. Eén echtpaar gaf aan het vrije gebed rond de leeftijd van 4 jaar te introduceren, omdat het kind dan ook zelf kan praten kon het meebidden. Drie ouders gaven aan ongeveer vanaf het 6e levensjaar te starten met het kind vrije gebeden aan te leren.

Hoe hebben de ouders hun kinderen leren bidden?

Alle ouders die ik sprak vinden het belangrijk dat hun kinderen leren bidden. Een enkeling vindt dat niet alleen zij maar ook de kerk hun kinderen moet leren bidden. Vooral als ouders belemmeringen ervaren in het overbrengen van het bidden. In het onderzoek wat Kinderwerk Timotheüs door studenten aan de CHE heeft laten uitvoeren komt dit ook naar voren. In dat onderzoek verwacht 51% van de ouders dat de kerkelijke gemeente de medeverantwoordelijkheid draagt voor de

geloofsopvoeding van de kinderen. Daarnaast verwachten veel ouders in dat onderzoek (95%) dat zij worden toegerust door de kerkelijke gemeente (Kansen zien en keuzes maken; Geloofsopvoeding in Bijbels perspectief, 2012). Ouders vinden het belangrijk dat het gebed voorgedaan wordt aan hun kinderen omdat kinderen dit niet uit zichzelf gaan doen. Niet iedere ouder heeft dezelfde gebedspraktijk en niet iedereen heeft dezelfde manier om dit bij hun kinderen voor te doen. Een aantal ouders geeft aan dat zij op zoek zijn nieuwe of andere gebedsvormen om hun kinderen aan te leren, zodat er meer diversiteit ontstaat. Die diversiteit spreekt de kinderen vaak aan en voorkomt dat gebeden uit gewoonte opgezegd of gezongen worden. In de interviews noemden de ouders verschillende manieren van hoe zij hun kinderen hebben leren bidden.

- Voordoen

Op de vraag hoe de ouders de kinderen hebben leren bidden, antwoorden alle ouders met: 'door het voor te doen'. In het voordoen zijn wel enkele varianten. Merendeel begon met het zingen voor of met de kinderen voor het slapen gaan. Voornamelijk werden in de jonge jaren standaard gebeden gebruikt, hoewel de leeftijd waarop dit gebeurde wisselde zijn de grote overeenkomsten: vanaf jonge leeftijd de handen op elkaar leggen, zeggen dat ze de ogen dicht moeten doen, vervolgens zelf de handen over de handen van het kind te leggen en de ogen te sluiten. Hierna volgt een kort hardop uitgesproken gebed. Alle ouders gebruikten voor de maaltijd een vast gebed, merendeel gebruikte: 'Heere, zeggen dit eten, Amen' of 'Heere, zeggen deze spijs, amen'. Later, toen de kinderen ouder werden, werd er ook hardop en vrij gebeden. Eén echtpaar gaf aan zelf niet hardop praten bij het bidden voor het eten. Zij zijn hiermee gestopt toen hun dochter 4 jaar oud was en zelf het gebed hardop kon opzeggen voor het eten. Een ander echtpaar gaf aan dat ze eerst zelf bidden en daarna de kinderen het woord geven om vervolgens samen af te sluiten. De meeste ouders bidden rondom het naar bed gaan omdat er dan meer tijd is dan aan tafel. Een ouder benoemde specifiek dat zij het belangrijk vindt om haar kinderen te leren danken voor van alles omdat bidden anders een wensenlijstje wordt. Ze vraagt bewust: is er iets of iemand waar we voor kunnen danken en bidden? In sommige gezinnen wordt het 'Onze Vader' gezegd of gezongen als de kinderen of ouders geen zin hebben of moe zijn.

- In de ik-vorm bidden

Een ouder gaf aan dat zij namens het kind in de ik-vorm bidt. Bijvoorbeeld: '*Dank U wel dat ik zo fijn naar school mocht gaan en daarna bij Anne² mocht spelen.*' Op deze manier kan het kind de gesproken woorden nazeggen of aanvullen. En leert het hoe het vrije gebeden kan bidden.

- Laten aanvullen

Sommige ouders stimuleren hun kinderen om het gebed dat zij opzeggen, te laten aanvullen met hun eigen woorden. Soms is dit gewoon het herhalen van het laatste woord, bij andere ouders mogen de kinderen zelf zinnen toevoegen aan het gebed dat de ouders uitspreken.

- Zelf hardop laten bidden

Vooral in de gezinnen met ook al oudere kinderen komt het ook voor dat de ouders hun kinderen stimuleren om zelf hardop te bidden. Eén echtpaar geeft aan zelf niet hardop te bidden maar hun dochter dit wel te stimuleren, hun beweegreden hiervoor is dat zij het erg belangrijk vinden dat zij hierin niet dezelfde drempel ervaren als haar ouders. In een ander gezin wordt er na het eten om de beurt door de kinderen gebeden, de kinderen weten precies wie er aan de beurt is en willen geen van drieën hun beurt afstaan aan een ander. Het is hun manier om de dag af te sluiten. Alle andere

² Anne is een fictieve naam.

ouders geven aan hun kinderen te stimuleren om hardop te bidden omdat ze nu nog jong zijn en het nog gemakkelijk leren. Veel ouders ervaren een schroom als het gaat om hard op bidden. Het belemmert hen om vrijmoedig in het openbaar te bidden terwijl ze dit juist heel waardevol vinden. Ze willen hun kinderen dit besparen door er al vroeg mee te beginnen.

- Zingen

De meningen van de kinderen zijn redelijk verdeeld over het zingen als gebed. De ene helft vindt het stom, saai of gewoon niet leuk terwijl de ander helft hele middagen op YouTube zoekt naar nieuwe liederen en er dansspasjes bij bedenkt. Bijna alle ouders zingen al vanaf de geboorte met en voor het kind. Voor de meeste kinderen is het lied 'Ik ga slapen, ik ben moe' een vorm van bidden via een vast gebed. Toch zijn er diverse ouders het erover eens dat dit gebedslied eigenlijk onder het niveau van de beginnende puber is. Eén echtpaar geeft aan eigenlijk te willen stoppen met dit lied maar is bang dat er dan helemaal niet meer gebeden wordt.

- Vaste en vrije gebeden

Alle geïnterviewde ouders geven aan niet met vrije gebeden opgevoed te zijn. Toch probeert merendeel van de ouders wel het vrije gebed over te brengen op hun kinderen omdat zij hier waarde aan hechten. Een vast gebed wordt door veel ouders gezien als een versje wat op de automatische piloot opgedreund wordt zonder dat de woorden en de betekenis ervan echt doordringen. Toch geven ouders aan dat ook de vrije gebeden soms herhaalt worden waardoor het tussen een vrij en vast gebed inzit. Veel ouders geven aan dat vaak een van de ouders voor het eten een vast gebed bidt en na het eten er vaak een vast dankgebed opgezegd wordt. Eén ouder noemde het avondeten het perfecte moment om de dag door te nemen om de genoemde dingen vervolgens na het eten in gebed bij God te brengen. Rondom het slapen gaan worden in veel gezinnen ook vaste gebeden gebruikt. Een ouder geeft aan dat haar dochter het lied: 'Ik ga slapen, ik ben moe' soms 'herschrijft' als er iets gebeurd is die dag wat zij in gebed bij God wil brengen.

- Stil gebed

Veel ouders zijn meer vertrouwd met het stille gebed dan met hardop bidden. Sommige ouders bidden zelf altijd in stilte terwijl zij hun kinderen willen leren om hardop te bidden. Op twee echtparen na willen de ouders hun kind(eren) niet leren om in stilte te bidden. De ouders die dat wel willen aanleren hebben niet zo de gebeden op vaste momenten voor ogen maar meer de spontane momenten waarop een kind wil bidden, zoals in de klas, voor een moeilijke toets of op de fiets naar school. Een ander echtpaar geeft aan dat zij ook uitleggen wat ze bidden als ze in stilte bidden, bijvoorbeeld binnen een kerkdienst of voor het eten. Zo is het voor de kinderen ook beter te begrijpen wat er zich tijdens een stil gebed afspeelt.

Wanneer wordt er gebeden?

Ouders geven bijna allemaal twee vaste momenten aan waarop gebeden wordt. Rondom de maaltijden en als onderdeel van het bed-ritueel.

- Rondom de maaltijden.

De meeste ouders hebben het over het gebed rondom het avondeten. De gebruiken wisselen per gezin. In het ene gezin bidden de kinderen een vast gebed, voor de maaltijd. Vader bidt en dankt na afloop van de maaltijd een vrij gebed waarin hij de dingen van de dag bij God neerlegt. Bij de ander wordt tijdens het toetje uit de Bijbel gelezen waarna er een vast dankgebed volgt. Het merendeel geeft aan vooral vaste gebeden te gebruiken voor en na het eten. Een ouder geeft aan dat ze ook bij

het ontbijt de tijd neemt om te bidden. Haar drie kinderen moeten meestal op een ander tijdstip naar school waardoor ze voor alle drie afzonderlijk de tijd kan nemen.

- Voor het slapengaan.

Naast het bidden rondom de maaltijden is het voor veel ouders ook vanzelfsprekend om te bidden voor het kind gaat slapen. Ook op dit tijdstip zijn de vormen wisselend per gezin. Zo stimuleren de ene ouders hun kind om de dingen van die dag in een vrij gebed bij God te brengen door vooraf een gesprekje aan te knopen en het kind er op te wijzen dat ze dit ook altijd met God mag bespreken. Andere ouders laten de kinderen vrij qua vorm van gebed. Zo zingt een kind iedere avond 'Ik ga slapen, ik ben moe', terwijl andere ouders niet meer mee naar boven gaan en de kinderen herinneren dat ze even moeten bidden.

- Gebeurtenissen

Naast de vaste momenten wordt er ook gebeden op momenten dat zich een situatie voordoet. Sommige ouders noemen dit 'extra' gebeden. Zowel de ouders als de kinderen gebruiken dan eerder een vrij gebed dan een vast gebed. Voorbeelden van situaties waardoor kinderen 'extra' bidden zijn bijvoorbeeld: het overlijden van een grootouder, een zieke moeder van een klasgenoot of een nare gebeurtenis in het persoonlijke leven. Wel geven ouders toe dat ze sneller bidden dan danken terwijl ze hun kinderen toch proberen bij te brengen dat het bidden meer is dan alleen vragen stellen.

Waarom wordt er gebeden?

- Als basis

Veel ouders geven aan dat het gebed de basis is van de geloofsopvoeding en voor een persoonlijke relatie met God. Ook al komen de kinderen op een leeftijd dat alles stom en saai is, toch weten ze diep in hun hart dat je alles bij God neer mag leggen. De Vader-kind relatie tussen God en de kinderen is er nu eenmaal en kan niet meer verbroken worden vanuit het kind. Ouders vinden het daarom ook belangrijk dat kinderen geloven omdat dit een zekerheid, houvast of kracht geeft en ze mogen weten dat God altijd bij hen is. Kinderen kunnen altijd bij de Vader terugkomen. De ouders zijn zich bewust dat ze altijd voor hun kinderen kunnen blijven bidden, zelfs als de kinderen later mochten besluiten het geloof vaarwel te zeggen. Door te bidden ervaren ouders ook rust in het loslaten van hun kinderen. Het gebed is krachtig en hun zorgen kunnen zij ook bij de Heer neer leggen.

- Uit gewoonte

Een aantal ouders ervaren een drempel in het bidden van een vrij gebed omdat zij dit vroeger niet geleerd hebben. Ze ervaren de drempel als hinderlijk omdat ze hun kinderen vrije gebeden willen aanleren maar zelf niet zo goed weten hoe ze dat moeten aanpakken. Wel zijn ze erg blij dat hun kinderen überhaupt nog bidden. Eén echtpaar gaf aan dat bidden er nu eenmaal bij hoort en niet belangrijker is dan andere elementen uit de geloofspraktijk, maar dat ze wel elke keer een nieuwe vorm proberen te verzinnen om het levendig voor hun kinderen te houden.

- Als bed-ritueel

Veel ouders zien bidden als onderdeel van het bed-ritueel. Het is vaak een vast ritueel wat er in de loop der jaren is ingeslopen, wat ze als een mooie bijkomstigheid zien. Zij nemen, waar mogelijk, de tijd om uit de Bijbel of een boekje te lezen en om vervolgens te bidden. Ondanks dat het misschien een rituele handeling is, hechten veel ouders waarde aan dit ritueel omdat hun kinderen op deze manier een basis leggen voor hun geloofsleven. Er is iemand op wie ze altijd terug kunnen vallen of

ze nu wel of niet bewust bidden. Ouders die hun kinderen stimuleren om vrije gebeden te bidden vinden dit belangrijk omdat de kinderen op die manier leren dat je een persoonlijke relatie met God op kunt bouwen en dat Hij altijd voor je zorgt, zelfs als ouders 'machteloos' zijn.

3.2 Conclusie deelvraag 1

In de interviews geven de ouders aan dat ze het gebed in het algemeen op jonge leeftijd geïntroduceerd hebben. De helft van de gezinnen gaf aan direct vanaf de geboorte te zijn begonnen met het zingen als gebed met en voor het kind. Eén ouder gaf specifiek aan dat ze dit deed om de kinderen elke keer weer in de handen van God te leggen. Het gebed helpt hen om de kinderen los te laten, omdat ze weten dat God over hen waakt. Ze stimuleren hun kinderen om zelf te bidden. De stimulans bestaat voornamelijk uit het voordoen van bidden. Vaste gebeden worden op vaste momenten herhaald waardoor het herkenbaar wordt en de jonge kinderen dit al snel zelf op kunnen pakken. Als de kinderen ouder worden stimuleren de ouders hun kinderen om minder vaste gebeden te bidden en meer richting vrije gebeden over te gaan. Ze worden daar bijvoorbeeld bij geholpen door een ouder die in de ik-vorm bidt waardoor het kind het gebed kan nazeggen of aan kan vullen. Maar ook zingen is een manier waarop ouders vorm geven aan het gebed. Het gebedsliedje 'ik ga slapen, ik ben moe' wordt door veel kinderen nog gezongen voor het slapen gaan. Een aantal ouders willen dit liever afschaffen omdat ze merken dat het eigenlijk onder het niveau van hun kind is. Toch laten ze dit tot nu toe nog toe omdat ze bang zijn dat de kinderen anders helemaal niet meer bidden. Het is opvallend dat bijna niemand van de ouders met vrije gebeden opgegroeid is, terwijl zij dit wel over willen brengen op hun kinderen. Het merendeel wil dit nu al overbrengen omdat het goed voor de ontwikkeling van het kind is op godsdienstige vlak. Daarnaast ervaren veel ouders een belemmering omdat ze vroeger zelf nooit hardop hebben leren bidden en nu in de positie zijn om hun kind hiervoor te behoeden. Voor één echtpaar is bidden niet meer bijzonder dan bijvoorbeeld Bijbellezen. De andere ouders geven aan dat zij gebed als de basis van de geloofsopvoeding zien en voor een persoonlijke relatie met God.

4. Literatuur- en veldonderzoek

4.1 Deelvraag 2 Welke ontwikkelingen in de context van de ouders en kinderen hebben invloed op de wijze waarop zij vorm geven aan gebed?

Deze deelvraag beschrijft de context waarin zowel de ouders als de kinderen leven en welke invloed dit heeft of kan hebben op de wijze waarop vorm gegeven wordt aan gebed. Dit onderdeel heb ik zowel in de praktijk als in de literatuur onderzocht. In de persoonlijke gesprekken heb ik de ouders gevraagd welke ontwikkelingen zij merken en welke factoren daarvan invloed hebben op de wijze waarop men vorm geeft aan het gebed. In het literatuuronderzoek heb ik mij vooral gericht op de verschillende trends die er zijn op gebied van kerk en geloof.

Nu zijn er diverse organisaties die zich bezig houden met de trends in de samenleving op dit moment. Echter weinig zijn gelinkt aan het geloof. Als leidraad heb ik daarom in eerste instanties het boek “Onder spanning” van Pieter Boersema en Stefan Paas gebruikt. Zij beschrijven 3 centrale ontwikkelingen in ‘de context van kerk en geloof in Nederland’ te weten: *1 De betrokkenheid bij de kerk en het christelijk geloof neemt af in Nederland*, *2 De christelijke traditie in Nederland verandert* en *3 Er is sprake van een ‘buitenkerkelijke religiositeit’*. Naast deze drie centrale ontwikkelingen heb ik gezocht naar andere aanvullende onderzoeken of artikelen rondom de veranderende trends binnen de context van kerk en geloof. In deze deelvraag zullen de drie centrale ontwikkelingen, die beschreven worden in “Onder spanning”, kort geschetst worden, waarna deze aangevuld zullen worden met informatie uit andere artikelen en onderzoeken.

1. *De betrokkenheid bij de kerk en het christelijk geloof neemt af in Nederland.*

Het aantal kerkleden in Nederland daalt snel. Van 75% van de inwoners die aan een kerk verbonden waren in 1970 naar 45% in 2005 (Godsdienstige veranderingen in Nederland, 2006). In de laatste jaren is het aantal nog verder gedaald, een overgrote meerderheid van de Nederlanders (82%) komt nooit of bijna nooit in de kerk (God in Nederland, 2016). Dit terwijl men in 2006 nog verwachtte dat deze cijfers zouden rond 2020 gestabiliseerd zouden zijn rond de 72%. De afname van kerklidmaatschap gaat gepaard met een afname van het persoonlijke geloof. Steeds minder Nederlanders geloven in (een persoonlijke) God. Was dit in 1974 nog 80% (Onder spanning) is dit ondertussen gedaald naar nog maar 14% in 2016 (God in Nederland). Hetzelfde geldt voor het belang dat mensen hechten aan geloof, geloofsopvoeding en kerkgang. In 1970 ging 41% van de Nederlanders wekelijks naar de kerk, in 2002 was dit nog maar 12%. De daling verschilt wel per kerkgenootschap. In het algemeen doen de grote volkskerken het slechter dan de kleinere kerken. De grote kerken worden dus kleiner en de kleine kerken blijven gelijk of groeien nog iets. Het totaal van de kerkleden blijft echter afnemen.

2. *De christelijke traditie in Nederland verandert.*

In het algemeen is de Christelijke traditie in Nederland de laatste jaren orthodoxer en charismatischer geworden. De invloed van vrijzinnigheid neemt af. Dit heeft volgens Boersema & Paas te maken met minimaal 5 deelontwikkelingen:

1. De groei van Pinkster en Evangelische gemeenten: tussen 1970 en 1990 zijn deze verdrievoudigt. Voor een klein deel komt deze groei door bekeerlingen, verder door een uitstroom uit de grote traditionele kerk (hergroepering). Inmiddels is deze groei vrijwel overal gestabiliseerd. Door de invloed van de Evangelische beweging is er meer aandacht

voor het persoonlijke aspect van het geloof. Jongeren zijn op zoek naar authenticiteit en prikken door vaste gewoonten en vormen heen (Bertram-Troost, 2010).

2. De relatieve stabiliteit van een aantal orthodoxe kleinere kerkgenootschappen. Sommige groeiden in de afgelopen jaren door hoge geboortecijfers. In combinatie met de snelle krimp van de grote, in confessioneel opzicht ruimere kerken, betekent dit een groter aandeel van orthodoxe christenen in het totaal aantal kerkleden in Nederland. Ook deze relatieve groei lijkt inmiddels tot stilstand te komen.
3. De grote instroom van niet-westerse christenen (Schatting tussen de 500.000-800.000 mensen in 2005). Dit zorgt voor een orthodoxe, conservatieve en charismatische impuls in de bestaande kerken, vooral in de Rooms Katholieke Kerk. Ook leidde dit tot de stichting van honderden migrantengemeenten.
4. Kerkverlating in de afgelopen 40 jaar. Het is voor de hand liggend dat zij in het algemeen minder overtuigd waren van het christelijk geloof en zich minder verbonden voelden met de kerk.
5. De jongste generatie kerkleden (geboren na 1960) is in het algemeen orthodoxer dan de oudere generaties. Dit kan mogelijk voor een deel worden verklaard uit selectie (zij behoren tot de achterblijvers in een generatie die massaal afhaakten), maar ook deels uit een veranderende cultuur. Het is namelijk opvallend dat ook voor buitenkerkelijke jongeren in deze generaties geldt dat zij iets meer openstaan voor religie en dat zij maatschappelijk meer behoudende standpunten innemen dan de generatie vóór hen. Jongeren die de kerk verlaten, hebben vaak behoefte aan dieper, steviger onderwijs (Rainer, 2011).

Daarnaast stelt Sam Rainer dat de heterogene kerk explodeert. Dit houdt in dat de jongere generatie (in de leeftijd van 10-28 jaar) juist de diversiteit als normaal beschouwd. Vroeger was het nog normaal dat iedereen naar de kerk ging, in alle kerken de diensten min of meer overeenkomsten hadden en iedereen dezelfde liederen zong, nu wordt er gezocht naar een eigen manier die afwisselend is en aanspreekt. Niet dat de homogeniteit verdwijnt, men houdt zelfde soorten interesses, belangen etc. maar de diversiteit is het uitgangspunt. Iets wat volgens Rainer ook bij het Evangelie past. Die diversiteit en de opkomst van sociale media maakt ook dat de jongere generatie verbonden is met meer mensen dan alleen het gezin. Men ziet mensen met dezelfde interesses of overeenkomsten als de bredere familie (Rainer, 2011).

3. *Er is sprake van een 'buitenkerkelijke religiositeit'.*

Religie blijft wel een rol spelen voor veel Nederlanders. Ondanks dat ze geen lid meer zijn van een kerk. In 2002 zag 60% zichzelf als religieus. Wel met de kanttekening dat er ook een groei plaats vindt in de 'religieuze paracultuur' zoals handlezen, horoscopen, wicca, amuletten etc. Daarnaast is er ook een opkomst van buitenkerkelijke religiositeit in de vorm van stille tochten. Onder andere 'The Passion' is hier een voorbeeld van. Dit 'evenement' trekt jaarlijks duizenden mensen, veelal jongeren, gelovig of niet gelovig. Wat ook (weer) in opkomst is onder de jongeren, is het ritueel van een kaarsje branden. Dit wordt als positieve gebedsvorm ervaren door jongeren in tijden van spanning, opluchting of verdriet (Timmermans, 2015).

Bovenstaande beschreven trends zijn onderzocht op landelijk niveau. Voor ik naar de daadwerkelijke gevolgen binnen de gezinnen wil kijken, wil ik bovenstaande eerst toespitsen op de Gereformeerde Kerk Bunschoten – Spakenburg.

Toegespitst op de Gereformeerde Kerk Bunschoten – Spakenburg.

In de ogen van veel mensen is het dorp Bunschoten - Spakenburg een zeer christelijk dorp. Vaak wordt de vergelijking met Urk gemaakt. Maar hoe zit dat nu echt?

Op de website van de Gereformeerde Kerk Bunschoten - Spakenburg staat de uitgebreide historie van de gemeente beschreven (GKBS). Het is een geschiedenis van veel kerkelijke samenvoegingen en scheuringen. Een groot deel van het dorp is Gereformeerd maar dan wel in drie verschillende denominaties. Hierdoor was het niet meer vanzelfsprekend dat iedereen dezelfde (Gereformeerde) godsdienstige opvoeding kreeg. Zoals de bovenstaande literaire onderzoeken een verandering aantonen vanaf het einde van de oorlog tot nu, zo is er in de dorpen Bunschoten en Spakenburg ook het een en ander veranderd in de loop der jaren. Na de oorlog werden de beide dorpen steeds groter en de huizenbouw doet de dorpen naar elkaar toe groeien. Met de groei van de dorpen groeide ook de kerk. Ondanks de opkomst van andere, charismatische kerken zette de groei van de GKBS zich voort tot 2015 (LRP, 2016), dit gaat in tegen de landelijke tendens.

Antropologisch gezien maken de kerkbezoekers van de Gereformeerde Kerk Bunschoten - Spakenburg allereerst deel uit van de Nederlandse Cultuur. Daarnaast kunnen ander subculturen een belangrijke rol spelen. Op godsdienstig gebied maken zij ook deel uit van de kerkelijke subcultuur. In het verleden ging merendeel van de inwoners van het dorp, trouw naar de kerk, dit was hen meegegeven vanuit de opvoeding en hun familie deed dit ook. Hierdoor is er een generatie opgegroeid met kerkgang die sterk cultureel bepaald werd (Onder spanning, 2011).

Hoewel het ledenaantal stijgt binnen de Gereformeerde Kerk Bunschoten - Spakenburg, zien we ook hier dat het kerkbezoek langzaam afneemt. Mede hierdoor zien we een verschuiving wat betreft de invloed van de kerk op het gebied van geloofsopvoeding. Kinderen die minder of niet meer meegenomen worden naar de kerk zullen de godsdienstige kennis alleen nog opdoen binnen het gezin en op de christelijke scholen. Dit roept meteen de vraag op waaruit de godsdienstige opvoeding bestaat daar de kinderen niet meer meegenomen worden naar de kerk. De vraag naar authenticiteit en 'steviger' onderwijs brengt op het gebied van godsdienstig onderwijs vanuit de kerk ook veranderingen met zich mee. Waar men vroeger de kerk als een verplichting zag en de activiteiten bij het kinderwerk vooral 'leuk' moesten zijn, verandert het nu naar een balans tussen 'aantrekkelijk' en stevig onderwijs. De kinderen in deze leeftijdscategorie stellen doordachte vragen en ze zijn op zoek naar de echte antwoorden. Hoewel de secularisatie in het dorp Bunschoten misschien nog niet zo sterk ervaren wordt, is dit proces in andere plaatsen in de omgeving al wel jaren gaande. Jongeren die naar school gaan buiten het dorp, komen in aanraking met een vernieuwde culturele stroom. Ineens moeten zij hun kerkgang, hun geloof motiveren aan klasgenoten en dus ook tegenover zichzelf. Als je leeft als minderheid, word je sterk geconfronteerd met je individualiteit. Dit kan een proces in werking zetten van individuele reflectie. 'Waarom doe je de dingen die je doet?' Oudere broers en zussen komen met deze vragen thuis en op die manier worden ook de ouders genoodzaakt hun geloof, waarden en normen onder woorden te brengen. Ook voor deze situatie geldt dat de kinderen op zoek zijn naar eerlijke, authentieke antwoorden. Doordat de mening van anderen steeds meer gaat meespelen bij de doelgroep, heeft ook de mening van oudere broers en zussen invloed op het kind. Als zij bidden voor het eten stom vinden omdat niemand uit hun klas dit meer doet op de middelbare school, zal dit voor het kind uit de doelgroep een beeld schetsen over bidden. Niet alleen kinderen uit de doelgroep zijn hier gevoelig voor, ook ouders worden onderworpen aan de individuele reflectie. Door deze ontwikkelingen is het minder

van zelfsprekend geworden om bijvoorbeeld voor het eten te bidden of een vergadering met gebed te openen, als er anderen bij zijn die dit niet doen of niet gewend zijn.

Gedrag wordt gemotiveerd vanuit achterliggende, vaak onbewuste waarden en normen. Dit onderdeel, de achterliggende waarden en normen, is niet te onderzoeken door middel van de literatuur. Evenmin zijn de daadwerkelijke gevolgen binnen de gezinnen via literatuur te onderzoeken. Daarom komt dit onderdeel aan bod in het veldonderzoek.

Uitkomsten van de persoonlijke gesprekken en het focusonderzoek:

Om te onderzoeken welke elementen uit het literatuuronderzoek een rol spelen binnen de gezinnen heb ik in de het focusonderzoek de vraag gesteld:

Wat is typisch voor de cultuur van Bunschoten Spakenburg en hoe beïnvloedt dat het geloof?

Alle ouders het er over eens dat er vroeger veel meer regeltjes waren. Vooral de regels op zondag waren strenger. De t.v. mocht bijvoorbeeld niet aan (behalve voor studio sport), en je moest twee keer naar de kerk, in je nette 'zondagse' kleren. Tegenwoordig is er meer vrijheid, de ouders van nu hebben meer vrijheid en geven hun kinderen meer vrijheid. Men is toleranter tegenover andere kerken het is niet meer dat 'hun' kerk de enige ware kerk is. De kerkmuren vallen langzaam weg omdat de jeugd op zoek gaat naar vernieuwende dingen en diensten. De jeugd gaat daardoor naar verschillende kerken en jeugddiensten. Het hoeft niet meer zo strak, er wordt minder waarde gehecht aan regels en het geloof is niet alleen meer op zondag maar iets van de hele week. Door de opkomst van de charismatische kerken in de omgeving is er meer variatie ontstaan in de liederen die gezongen kunnen worden. Veel kinderen kennen al redelijk goed Engels en op YouTube zijn bijna alle liederen wel op te zoeken. De meeste ouders zijn het er over eens dat dit ook een manier van bidden en aanbidden is. De ouders vonden allemaal dat het belangrijk was om hun kinderen geen zware regels op te leggen maar de kinderen ook de vrijheid te geven om te onderzoeken wat zij zelf leuk vinden. Een ouder geeft aan dat ze de kinderen niets verplicht maar wel wat voorzetjes geeft qua diensten, sprekers, muziek etc. zodat ze weten waar ze uit kunnen kiezen. Hierdoor vinden haar kinderen geloven tot nu toe nog interessant en vinden ze het niet erg om mee te gaan naar de kerk of andere christelijke activiteiten.

In de interviews en het focusonderzoek heb ik de vraag gesteld: *Welke factoren in jullie leven hebben invloed op de wijze waarop jullie vorm geven aan gebed?*

Drukke: Alle ouders gaven als eerste aan dat drukte een slechte invloed heeft op het gebedsleven. Niet alleen op die van de kinderen maar ook op die van de ouders zelf. Ouders nemen minder vaak uitgebreid de tijd om Bijbel te lezen, de dag door te spreken en te bidden. Niet omdat ze dit niet willen maar omdat ze 's avonds ook andere verplichtingen hebben. Hierdoor leeft voor sommige het gebed minder dan gewild in hun eigen hart, waardoor het moeilijk is om dit goed over te brengen op de kinderen. Ook de drukte rondom etenstijd speelt sommige gezinnen parten. Door verschillende trainingsdagen en tijden binnen één gezin komt het voor dat het gezamenlijke gebed vervalt omdat het gezin niet compleet is of dat kind anders niet op tijd op training is. Ook drukte op het werk en overwerk zorgen er vaak voor dat er minder tijd besteed wordt aan bidden. Wel proberen de ouders het op allerlei manier toch in het dagelijks leven in te passen. Zo wordt er rondom het eten gebeden en bijvoorbeeld tijdens het toetje uit de Bijbel gelezen. De meeste ouders trekken er speciale tijd voor uit voor het slapen gaan. Eén echtpaar laat hun kinderen vanaf 10 jaar

vrij om te bidden. Ze kunnen dan zelfstandig naar bed en bidden hoort voor hen bij het bed-ritueel, of de kinderen dan ook daadwerkelijk bidden weten ze niet zeker.

De drukte zet zich ook voort in het weekend. Vaak is de zondag de enige dag waarop er even ontspannen kan worden. Een gezin besteedt de zondagavond bewust als gezinsmoment. Tijdens de avonddienst blijft men thuis en komen er lekkere snoepjes en koekjes op tafel. Er wordt uit de Bijbel of ander boekje gelezen en de ouders zorgen steeds voor iets anders qua activiteit. De ene keer is het een spel, de andere keer een knutselwerk. Ondertussen wordt de week doorgenomen en wordt er over dingen gesproken. Daarna eindigen ze als gezin met gebed. Een andere ouder probeert anders om te gaan met de drukte. Ze is van mening dat drukte een plan van de duivel is. Hiermee onderstreept ze de uitspraak van Oswald Chambers die zegt: *“De duivel wil niet dat Christenen bidden, het gebed van de zwakste gelovige legt de duisternis lam – daarom probeert de duivel ervoor te zorgen dat we zo druk zijn in ons hoofd zodat we niet aan gebed zullen denken”* (Fuller, 2012). Maar ze geeft ook aan dat het bijzonder moeilijk is om de drukte te doorbreken.

Sport: Bunschoten – Spakenburg kent diverse goede voetballers en andere goede sporters. Sport is een belangrijke activiteit binnen de samenleving in het dorp. Toch wordt er wel rekening gehouden met het geloof, veel verenigingen zijn gesloten op zondag en er zijn verenigingen die niet naar de Europese Kampioenschappen gingen omdat zij dan op zondag moesten sporten. De ouders geven zelf aan: *“Hier zegt het mensen nog wat maar mensen uit andere dorpen vinden het raar”*. Tegenwoordig zie je wel steeds meer mensen die op zondag gaan sporten omdat ze er dan tijd voor hebben. De ene helft zie je dan 's ochtends wel gewoon in de kerk, de andere helft kwam sowieso al nooit in de kerk.

Op mijn vraag wat er voor gaat, kerkactiviteiten door de weeks of sport, was het antwoord unaniem, sport gaat voor, al wordt er wel gekeken naar een kerkactiviteit op een andere dag. Sommige kinderen vinden het lastig omdat er dan bijna geen vrije avond meer overblijft want de andere avonden moet het huiswerk gemaakt worden. Huiswerk is overigens geen reden om niet naar een kerkelijke activiteit te gaan. Eén ouder geeft aan dat ze zo leren om de belangrijke dingen in het leven goed te plannen zodat alles mogelijk is. Daarnaast moeten de kinderen voor sport soms dingen laten en dat moet soms voor de kerk ook. Zo leren ze meteen dat je voor essentiële dingen in het leven soms ruimte en tijd vrij moet maken. Dit proberen een aantal ouders ook rondom het gebed. Maar wisselende sporttijden zorgen er voor dat er weinig gezamenlijk gegeten kan worden in sommige gezinnen waardoor er op die dagen niet gezamenlijk gebeden wordt.

Emoties en emotionele situaties: Veel ouders gaven aan dat emoties ook invloed hebben op het gebed. Allereerst gaf een echtpaar aan dat de emoties en ontwikkelingen van het kind ook van grote invloed zijn op het gebed. Op dit moment vindt het kind alles stom waardoor Bijbellezende saai is en ze niet wil bidden. Ook gaven ouders aan dat er bij hele leuke dingen minder snel gedankt wordt dan er voor hele verdrietige dingen gebeden wordt. Ouders proberen hun kinderen er bewust van te maken dat bidden meer is dan alleen een wensenlijstje doorgeven aan God. Maar ze betrappen zichzelf er ook op dat ze minder snel bidden als er mooie dingen gebeuren. Eén echtpaar gaf aan dat men niet bidt voordat ruzies onderling uitgesproken zijn. Verder geven alle ouders aan bij verdrietige momenten in vrije gebeden te bidden. Die verdrietige situaties zijn vaak ook de momenten waarop er een gesprek over het geloof gevoerd wordt. Eén echtpaar bidt zelf niet hardop maar stimuleren hun dochter dit wel te doen, door eerst de dag door te nemen en dan te vragen *‘wat zou je hiervan bij God willen neerleggen?’*. De dochter bidt tot nu toe bijna elke avond hardop een vrij gebed. Zes

ouders vinden het liedje: *'Ik ga slapen, ik ben moe'* eigenlijk onder het niveau van het kind maar willen het niet verbieden omdat ze nu in ieder geval nog bidden en niet weten of ze dat nog gaan doen als ze nu ineens hardop moeten bidden.

Mening van anderen: De kinderen van de doelgroep zijn zich steeds meer bewust van hun eigen rol binnen een groep en passen zich aan, aan de mening van de groep waar ze bij willen horen. Zo zei een van de ouders dat haar kinderen op zondag nette kleren aan moest en op maandag dan vaak hetzelfde blouse aanhad. Maar op school hadden ze dan meteen door dat hij de dag ervoor naar de kerk geweest was, waardoor hij daarna geen blouses meer op maandag aan wilde omdat het leek alsof hij de enige was die naar de kerk ging. Andere ouders geven aan dat ze het lastig vinden om hun kind mee naar de kerk te nemen omdat oudere broers en zussen en vriendjes en vriendinnetjes dit stom of saai vinden waardoor zij het ook stom of saai vinden. Een kind schetste dit zelf heel duidelijk door te zeggen: *"KidCat was 'stom' maar ik kon een keer niet en dat vond ik echt jammer"*. Naast dat de kinderen hun mening aanpassen aan de mening van anderen, heeft het ook gevolgen voor de ouders. De kinderen stellen namelijk vragen over het geloof en alles wat daarbij komt. Eén echtpaar gaf aan dit behoorlijk lastig te vinden maar aan de andere kant ook heel goed omdat ze zo zelf bewust worden waarom ze de dingen doen die ze doen. Op gebied van gebed beïnvloeden de meningen van anderen de kinderen en de ouders door hen er soms van te weerhouden om een vergadering met gebed te openen of rondom een maaltijd buiten de deur te bidden. Kinderen schamen zich soms voor bidden de ouders op een terras en andere kinderen geven aan niet meer tijdens overblijven te bidden omdat ze de enige zijn. Hieraan merken ouders dat de samenleving veranderd en het christendom uitdunt.

4.2 Conclusie deelvraag 2

In eerste instantie lijken de trends in de samenleving niet één op één over te nemen in het dorp Bunschoten – Spakenburg. Vooral de forse daling van het aantal kerkleden in de grotere kerken in Nederland lijkt niet van toepassing te zijn binnen de Gereformeerde kerk, waar zelfs tot 2015 nog een stijging gezien werd in het aantal kerkleden. Echter wordt er ook in Bunschoten – Spakenburg een daling gezien in het aantal mensen dat de kerk bezoekt. Dit zorgt voor een veranderde samenleving waarin er steeds minder mensen christelijk zijn en zich houden aan de christelijke gebruiken zoals bidden, Bijbellezen en kerkgang. Ook de kinderen die op een (christelijke) basisschool zitten, merken dit al en worden er op aangesproken als zij hun 'zondagse' kleding aanhebben of als ze bidden voor het eten. Dit kan voor een belemmering zorgen bij de kinderen. De kinderen vragen zich af waarom zij de dingen doen die ze doen (individuele reflectie) en stellen die vragen ook aan hun ouders. Omdat de kinderen op zoek zijn naar authenticiteit komen ouders niet meer weg met antwoorden: *'Gewoon, dat zijn we gewend'* of *'je gaat, omdat ik het zeg'*. Dit is ook niet wat de ouders willen, zij willen minder regels en dus meer vrijheid voor hun kinderen dan dat zij zelf hadden. Het vraagt van de ouders dus ook reflectie op hun eigen handelen. Op gebied van gebed betekent dit dat veel ouders een drempel ervaren om buitenshuis te bidden. Ook de beginnende puberteit heeft invloed op het gebed. Kinderen vinden ineens van alles stom en de ouders weten niet zo goed hoe ze daar op in kunnen spelen zonder de kinderen iets te verplichten of op te leggen. De opkomst van de charismatische kerken heeft gezorgd voor de introductie van een breder repertoire aan muziek. Ouders geven aan dat zij zingen een belangrijk onderdeel vinden van het geloofsleven en zien dit ook als een manier van bidden, danken en aanbidden. Het is een vrijblijvende manier, de

kinderen kunnen het zelf opzeggen of (in hun hart) meezingen als ze dat willen. Maar aan de andere kant is het ook een manier om dingen te verwoorden wat het kind zelf niet onder woorden kan brengen.

De steeds drukker wordende en veeleisende samenleving heeft ook invloed op de manier waarop ouders en kinderen vorm geven aan het gebed. Zo geven veel ouders aan dat het bidden er rondom het eten nogal eens bij in schiet vanwege wisselende werktijden en trainingsschema's. Geprobeerd wordt die tijd in te passen rond het naar bed gaan, maar ook 's avonds zijn veel ouders druk waardoor het, naar eigen zeggen, soms afgeraffeld wordt. Vaste gebeden vinden de ouders meestal geen probleem, zolang het kind maar bidt, maar ze zien wel in dat het liedje *'Ik ga slapen, ik ben moe'* eigenlijk onder het niveau van hun kinderen is. Toch weten niet zo goed hoe ze dat moeten doorbreken. Sport lijkt in eerste instantie geen invloed te hebben op de geloofsopvoeding of het gebed te hebben. Voor veel ouders gaat de kerk op zondag voor sport en door de week ligt dat iets anders. De ouders zoeken dan naar een oplossing zodat de kinderen naast sport ook eventueel naar kerkelijke activiteiten gaan. Toch geven ouders aan dat de drukte rondom het sporten er wel voor zorgt dat er geen of minder tijd is om uitgebreid te bidden.

5. Literatuuronderzoek

Dit hoofdstuk is het laatste deel van mijn onderzoek, het literatuuronderzoek. Het hoofdstuk is opgesplitst in drie deelvragen. In de eerste paragraaf ga ik op zoek naar antwoorden aan de hand van de Bijbelse theologie. In paragraaf 5.3 ga ik op zoek naar het antwoord op de vraag welke vormen van gebed er zijn. De laatste deelvraag wil ik beantwoorden aan de hand van de praktische theologie.

5.1 Deelvraag 3 Wat zegt de Bijbelse theologie over de rol van ouders met betrekking tot gebed?

De deelvraag spreekt eigenlijk voor zich. Ik onderzoek in dit hoofdstuk of er teksten in de Bijbel staan die de rol van de ouders met betrekking tot het gebed beschrijven. Hoewel de woorden ‘bidden’ en ‘gebed’ in totaal 297 keer voorkomen in de Bijbel (StudieBijbel Online), is er geen enkele tekst die een combinatie van de rol van de ouders en gebed beschrijft. De Bijbeltekst uit Deuteronomium 6 wordt veelvuldig gebruikt om de rol van ouders aan te duiden en vormt vaak een basis voor teksten over geloofsopvoeding. In het bijzonder vers 4 tot en met 7 waar staat: *“Luister, Israël! De Heere, onze God, de Heere is één! Daarom zult u de Heere, uw God, liefhebben met heel uw hart, met heel uw ziel en met heel uw kracht. Deze woorden, die Ik u heden gebied, moeten in uw hart zijn. U moet ze uw kinderen inprenten en erover spreken, als u in uw huis zit en als u over de weg gaat, als u neerligt en als u opstaat.”*. Deuteronomium 6 is in eerste instantie een waarschuwing om Gods voorschriften niet te vergeten, maar die juist in praktijk te brengen. Het gaat hier niet zomaar om een wetcode, maar om een blijvende godsdienstige houding en de daaraan verbonden zegen (Studiebijbel online). Dit komt overeen met dat wat in de afbakening over geloofsopvoeding gezegd is. Het gaat erom dat het in het hart zit, dat het een levenshouding is. Bij het Joodse volk in de tijd van de Bijbel zien we dat terug door de gebruiken waaraan het volk zich hield. Dit is onder andere terug te voeren naar het boek Exodus, waar Mozes de opdracht krijgt om de tabernakel te maken voor de dienst van God. Naast het brandoffer dat het volk bracht en de besprenkeling van het verzoendeksel met bloed van een dier door de hogepriester, was er ook een reukofferaltaar. Elke dag ging de priester de tent binnen met reukwerk, hij offerde dat en bad daarbij. Deze twee elementen gingen vaak hand in hand. Dit lezen we ook in Openbaring 8: 3-4. De opstijgende wierook is een symbool van het gebed dat op moet stijgen tot God (Ps. 141:2). Er werd in die tijd veel gebruik gemaakt van symboliek. Hierdoor worden elementen van het geloof beeldend gemaakt. Ook wij kennen in het christendom symbolen. Hier wil ik in paragraaf 5.3 verder kort bij stil staan, maar het beeldende aspect wil ik hier graag wel benoemen. In Deuteronomium wordt het woord ‘inprenten’ gebruikt. Deze term is niet echt populair in onze (pluralistische) samenleving. Het klinkt misschien wel als *hersenspoelen*. En dat is een grote allergie van veel mensen tegenwoordig. Zeker als het gaat om iets intiems als geloven; jouw geloof moet je een ander niet opleggen (Christen Gemeente Peer, 2012). Toch verwijst het woord ‘inprenten’ ook ergens anders naar. Vooral ouders van jonge kinderen maken bij het vertellen van verhalen vaak gebruik van prentenboeken. Een prent is een plaatje, een afbeelding. Vooral voor (jonge) kinderen zegt een beeld veel meer dan woorden. Daarom is een plaatje of voorbeeld zijn, een belangrijke factor als we kinderen iets willen leren. In de Bijbel komen we diverse momenten tegen dat we lezen dat het volk van Israël godsdienstige activiteiten bezigden. Hoe zij dit precies aan hun kinderen leerden staat nergens beschreven. Maar we lezen dat men naar de tabernakel, de tempel of de synagoge ging om te offeren en te bidden. Ook lezen we in Mattheüs 19 vers 13 een Bijbeltekst waarin staat dat de ouders voor hun kinderen wilden laten bidden door Jezus: *‘Daarop brachten de mensen kinderen bij Hem, ze wilden dat Hij hun*

de handen zou opleggen en zou bidden.’ Een prachtig voorbeeld van je kinderen meenemen in gebed. Deze ouders brachten hun kinderen letterlijk bij Jezus, zodat Hij hen zou zegenen en voor hen zou bidden.

5.2 Conclusie deelvraag 3

Met betrekking tot de geloofsopvoeding staat er wel het een en andere aan teksten in de Bijbel. Deze teksten geven echter geen kant-en-klaar antwoord op de vraag hoe ouders het geloof over moeten brengen op hun kinderen. Ook op het gebied van gebed worden er geen concrete handreikingen gedaan. Dit roept misschien wel verschillende vragen op zoals: ‘Ging men er vroeger vanuit dat een kind dit ‘automatisch’ zou gaan doen als het voorgeleefd werd?’, ‘Is de manier van het aanleren van bidden per kind afhankelijk?’ of ‘Is de opvatting dat wij onze kinderen bewust willen leren bidden iets wat door de traditie gevormd is?’. Het is moeilijk om deze vragen op Bijbelse gronden te beantwoorden, omdat de benodigde informatie daarvoor eigenlijk ontbreekt. Wel kunnen we iets leren van de Bijbelteksten die de rol van de ouders weergeven. Zo lezen we bijvoorbeeld van de ouders die hun kinderen letterlijk bij Jezus brachten voor gebed en zegen. Deze ouders namen het initiatief; zij namen hun kinderen mee naar Jezus. Er rekening mee houdend dat God het allereerste initiatief genomen heeft. Ook de term ‘inprenten’ uit Deuteronomium 6 vers 7 is veelzeggend. Omdat deze term in onze tijd een negatieve lading heeft, wordt de associatie met ‘verplichten’ snel gemaakt, terwijl steeds meer mensen aangegeven hun kinderen juist niets te willen verplichten omdat dit averechts zal werken (zie deelvraag 1). De keuze om in God te geloven is inderdaad een vrije keuze. Ook God zal niemand dwingen om Hem te vertrouwen. Maar als we het woord ‘inprenten’ interpreteren als een ‘(voor)beeld’ of ‘afbeelding’, dan zou dat betekenen dat het leven van de ouders een ‘tekening’ moet zijn van wat hun geloof en leven met God weergeeft. Het is een uitnodiging en tegelijkertijd een uitdaging om het geloof een onderdeel te laten zijn van het normale leven. Het hoeft niet zo zeer verbaal te worden benadrukt in de opvoeding. Dit omdat onderzoek heeft uitgewezen dat dingen die we horen maar voor 10 tot 20% worden opgeslagen. Daarom is het nog belangrijker voor te doen hoe een leven met Christus is.

5.3 Deelvraag 4 Welke vormen van gebed zijn er?

In deze paragraaf ga ik op zoek naar de diverse gebedsvormen die beschreven zijn in de literatuur. Nu zijn er veel verschillende vormen die vooral binnen jeugdwerk of andere grote groepen gebruikt kunnen worden. Omdat dit onderzoek zich richt op de gezinnen wil ik mij daar dan ook toe beperken. Sommige vormen van gebed zijn uiteraard voor zowel gezinnen als (grote) groepen bruikbaar.

Zingen als gebed: Een van de meest bekende gezongen gebeden is misschien wel het lied: “Ik ga slapen, ik ben moe.” Soms is dit lied het enige dat mensen zich kunnen herinneren van hun religieuze opvoeding, maar ook mensen die zonder religieuze opvoeding zijn opgegroeid zijn vaak bekend met dit lied (Van de Koot - Dees, 2013). Naast expliciete gebedslieden worden er ook andere christelijke liederen of psalmen en gezangen gezongen in de geloofsopvoeding. Psalmen, gezangen en liederen kunnen je ondersteunen in het zoeken naar woorden als jezelf geen woorden meer aan je gevoel en ervaring kunt verbinden (Bos-Meeuwsen & van Dam (red.), 2001). Kerkvader Augustinus zei ooit: ‘Zingen is tweemaal bidden’ en dit maakt duidelijk dat zingen in principe niet verschilt van bidden. Ook in de Bijbel zien we dat ouders zingen over hun kind en tot God. Zo zien we eerst Hanna, zij bidt om een kind en God schenkt haar die. In haar gebed belooft ze het kind aan God te geven. Ze raakt zwanger en Samuël wordt geboren. Als ze Samuël naar Eli de priester brengt zingt ze een loflied om de Heer te danken. En ook Maria zingt een lofzang om het heil wat God brengt in het bijzondere kind dat zij mag ontvangen (Baggerman - van Popering, 2016). Maar niet alleen de moeders zingen, denk ook aan Zacharias die na de geboorte van zijn zoon Johannes een loflied zingt.

Vrije gebeden en vaste gebeden: Er zijn verschillende vormen van gebeden. We bespraken net het lied als gebed. Dit is een voorbeeld van een vast gebed. Daarmee wordt een gebed met een vaststaande tekst bedoeld. In de volksmond wordt dit vaak met ‘standaard gebed’ aangeduid. Van de Koot – Dees benoemt dit gebed in haar boek ‘Prille geloofsopvoeding’, een ‘scriptgebed’ (2013, p. 202). Dit benadrukt de vaststaande tekst van het gebed. Met een ‘vrij gebed’ wordt een gebed bedoeld dat bestaat uit zelfgekozen, niet vaststaande formuleringen. Daarnaast zijn er nog vrije momenten en vaste momenten waarop gebeden kan worden. De vaste momenten zijn bijvoorbeeld rondom het eten en rond het slapen gaan. Vaak zijn de vaste gebeden op vaste momenten de gebeden die het best herinnerd worden, bijvoorbeeld:

- ‘Ik ga slapen, ik ben moe’
- ‘Hoger dan de blauwe luchten.’
- ‘Voor alle goede gaven, Heer’
- ‘Heere, zegen dit eten, amen’/ ‘Heere, zegen deze spijze, amen’
- Het ‘Onze Vader’

Het ‘Onze Vader’ is het gebed dat Jezus Zijn discipelen leert als zij Hem vragen, Heer leer ons bidden. Jezus leert ons dat wij kinderen van God mogen zijn. Paulus benadrukt dat ook in Romeinen 8:15. Het woord ‘Onze’ duidt prachtig aan dat bidden niet individualistisch is. Zelfs in persoonlijk gebed ben je verbonden met anderen. Dit gebed is niet alleen een volmaakt gebed, het is ook een belijdenis en een programma voor ons leven. Daarnaast zit er ook een stukje verlangen in verweven, het verlangen naar het Koninkrijk, het verlangen dat de wil van God gedaan wordt op aarde (van Veluw, 2016). Het is goed mogelijk om dit gebed als afsluitend gebed te bidden of te zingen in het gezin (Minderhoud, Bidden is een weg, 2007).

Stil gebed: Uiteraard is het stille gebed ook een vorm van gebed. Veel volwassenen zijn hier meer mee vertrouwd dan met hardop bidden. Een gebed hoeft ook niet persé hardop uitgesproken

te worden, God kent onze gedachten (Psalm 139:23 en Jeremia 12:3). Maar als het gaat om de kinderen voorleven, wordt het lastig om over te brengen dat er gebeurd tijdens dat gebed. Een ander nadeel van in stilte bidden is dat je gedachten gemakkelijk afdwalen en dat je zinnen of gebeden afraffelt omdat je gedachten sneller gaan dan je mond kan spreken. Toch zijn er verschillende momenten waarbij stil gebed de voorkeur heeft, bijvoorbeeld op de fiets, in de bus of trein of als je iets persoonlijks wilt bidden terwijl er veel andere mensen bij zijn.

God iets vragen: Voor veel kinderen zal bidden overkomen als het indienen van een verlanglijstje als hen geleerd wordt dat bidden alleen betekend dat je alles aan God mag vragen. Hoewel we ons niet alleen tot het vragen moeten beperken, nodigt God ons ook uit om Hem te vragen wat we nodig hebben. De meeste kinderen zijn zich ervan bewust dat niet alles wat je graag wilt, ook gebeurd. In het Handboek voor kinderwerkers, lezen we dat de kinderen in de leeftijd van 10 -12 jaar zich minder kwetsbaar op zullen stellen waardoor ze terughoudender worden in het hardop bidden en voor zichzelf bidden. Ouders hoeven er niet raar van op te kijken als hun kinderen niet weten wat ze aan God willen vragen (Burger-Niemeijer, 2011).

God loven en prijzen: In deze gebeden ligt de nadruk op God die ons geeft. Liederen kunnen helpen om te prijzen (Bos-Meeuwsen & van Dam (red.), 2001). Doordat de kinderen nog net geen puber zijn maar zich soms al wel zo gedragen kunnen de kinderliedjes te kinderachtig gevonden worden. Omdat de kinderen zich ook gaan vormen naar de groepsmening kan het zijn dat kinderen, vooral jongens, zingen helemaal niet meer leuk vinden of alleen de wat stoerder klinkende liederen. Dit kan opwekking zijn maar meestal zal een Engelse variant hen nog beter in de oren klinken.

God danken: De kinderen in deze leeftijd zijn nog redelijk onbevangen maar denken al wel over serieuze zaken na. Hierdoor kunnen ze soms verrassend reageren op de vraag: 'Waar wil je voor danken?'. Het antwoord kan soms veel breder uitpakken dan de ouder in eerste instantie verwachtten. Alsof ze onbewust de uitspraak (het lied) 'Tel je zegeningen, één voor één' als leidraad voor hun dank gebed gebruiken (Bos-Meeuwsen & van Dam (red.), 2001).

Voorbede: Onder voorbede verstaan we; vragen voor anderen. In voorbede brengen we situaties en mensen voor Gods Troon. Anders dan bij '*God iets vragen*' staan de kinderen vaak meer open voor de voorbede, op deze leeftijd. Voorbede kan voor de kinderen heel breed zijn, zo kan er voor een zieke opa of oma of klasgenootje gebeden worden, of voor het konijn maar ook voor situaties als terroristische aanslagen (Handboek voor kinderwerkers, 2011).

Je hart uitstorten: Kinderen kunnen hun gevoel ondertussen prima onder woorden brengen. Als ze iets naars meegemaakt hebben kunnen ze meestal bij hun ouders hun hart luchten. Ouders kunnen hun kinderen aanmoedigen deze gevoelens ook bij God neer te leggen.

Zegenbede: Al van jongs af aan kunnen ouders een zegebede over hun kinderen uitspreken of zingen. Toch denken veel ouders dat een zegenbede iets is wat de dominee moet doen. Men denkt dan aan de zegen die aan het einde van de dienst uitgesproken wordt (zie deelvraag 2). Maar eigenlijk is zegenen niets anders dan opbouwende en bemoedigende dingen zeggen over en tegen je kinderen. Zegen is een geschenk van God (Bos-Meeuwsen & van Dam (red.), 2001). Het verbaasde mij dat er in de literatuur over gebed, weinig tot niets geschreven staat over het zegenen van je kinderen. Het zegenen van de kinderen een prachtige manier om hen aan hun Hemelse Vader te verbinden. Veel kinderen zullen in deze leeftijdscategorie lichamelijke en geestelijke veranderingen doormaken. Ze kunnen onzeker worden over hun lichaam en uiterlijk. Door kinderen te zegenen,

door positieve en bemoedigende woorden uit te spreken over hen, mogen de kinderen ervaren dat ze geliefd zijn en dat hun Hemelse Vader hen beschermt (Bos-Meeuwsen & van Dam (red.), 2001). Ook zijn er elementen die verbonden zijn met het gebed. Het element op zich zelf is dus geen gebed maar kan ondersteunen bij het gebed of het gebedsleven.

Stil zijn: 'Stilte is de zendtijd van de Geest' is een veel gehoorde uitspraak. Tijdens de stilte kan er van alles gebeuren. Zo kunnen woorden, beelden of liederen ontvangen worden of een gevoel van geluk of rust. Waar het om draait tijdens de stilte is dat de mens zich open stelt voor God, voor wat God wil zeggen (Bos-Meeuwsen & van Dam (red.), 2001). De een is daar beter in dan de ander en zoals bij veel activiteiten: oefening baart kunst. Vaak wordt gedacht dat dit enkel werkt voor volwassenen maar zoals de moeder in deelvraag 1 aangaf, ook jonge kinderen kunnen zich hierin oefenen om zo op latere leeftijd gemakkelijker Gods stem te kunnen verstaan. Op die manier leren de kinderen dat bidden geen monoloog maar een dialoog is, God spreekt terug.

Vasten: Dit onderdeel lijkt hier misschien niet helemaal op zijn plaats te staan omdat binnen het Christendom het vasten niet als jaarlijks terugkerend ritueel bekend staat. Toch wil ik het hier kort benoemen omdat dit uit een van de gesprekken naar voren kwam. Daarom ben ik in de literatuur op zoek gegaan naar wat er over gezegd wordt. De afgelopen jaren zijn er steeds meer mensen die wel vasten. Bijvoorbeeld tijdens de Veertigdagentijd of op speciale conferenties. Voor veel mensen is de Veertigdagentijd een goed moment om te vasten of om aan soberheidsvasten te doen. Vasten is jezelf ergens geheel van onthouden, soberheidsvasten is jezelf onthouden van extraatjes. Die extraatjes kunnen heel breed gezien worden, van minder eten of geen lekkernijen eten tot onthouding van social media of andere (digitale) media. Vasten is nooit het doel op zichzelf en is ook niet zo zeer een gebed. Jan Minderhoud zegt in zijn boek 'Bidden is een weg' dat je vast om intensiever dan anders op zoek te gaan naar God (2007). Vasten kan ondersteunend zijn bij vorm die aan gebed gegeven wordt. De tijd die vrijgemaakt wordt door het vasten wordt namelijk meestal ingevuld door stille tijd. Vandaar dat de term 'vasten' vaak gekoppeld is aan 'bidden'.

Symboliek: Het laatste element wat ik wil benoemen, en wat geen gebed op zich is, is het gebruik van symbolen. Het begrip symboliek is erg breed. Zo is bijvoorbeeld de Bijbel een bron van symboliek, schrijft Bronswijk in zijn boek: '*Symbolen, de taal van kunst en liturgie*'. Christus wordt de Ware Wijnstok genoemd en ook in Openbaring staat veel symboliek. Volgens Dhr. Bronswijk wordt bij het woord 'symboliek' ook gedacht aan de afbeeldingen en symbolen die in de reformatie verdwenen zijn (Symbolen, de taal van kunst en liturgie, 1987). Die symbolen, afbeeldingen en beeldspraak kunnen voor de kinderen erg helpend zijn om de werkelijkheid te begrijpen en te onderscheiden van fantasie, dit past goed bij de mythische-letterlijke levensbeschouwing waarin de kinderen zich bevinden (de Schepper, 2007). Ook zagen we dit terug bij de uitleg van het woord 'inprenten', in deelvraag 3. Een afbeelding zegt bij deze kinderen vaak meer dan woorden.

Creatieve gebedsvormen

Hierboven staan een aantal gebedsvormen beschreven die bij het merendeel van de ouders wel bekend zal voorkomen. Omdat de jeugd behoefte heeft aan diversiteit (Rainer, 2011) en de ouders in de interviews aangeven op zoek te zijn naar nieuwe of andere gebedsvormen, wil ik hieronder een aantal creatieve gebedsvormen kort beschrijven. De lijst zal naar alle waarschijnlijkheid niet volledig zijn, maar geeft wel een goed beeld van welke mogelijkheden er qua bidden zijn. Niet iedere vorm van gebed is even geschikt voor iedere ouder of kind. Dit is afhankelijk van persoonlijke voorkeuren en

ervaringen. Wat bij iemand past is vooral te ontdekken door verschillende gebedsvormen te gebruiken. Op die manier is het voor de jeugd mogelijk om erachter te komen welke manier van communiceren met God het beste bij hem of haar past. Een manier van communiceren waar de jeugd zich op zijn gemak bij voelt zal bijdragen aan de persoonlijke relatie die hij met God opbouwt.

1. *Popcorngebed*: Korte gebeden van maximaal één regel waarin je God prijst, looft voor wie Hij is en wat Hij doet. Door middel van zijn naam of eigenschap enz. Je hebt misschien wel tien dingen om God voor te prijzen, maar het is de bedoeling dat je net als popcorn in de pan om de beurt 'springt'. Bovenstaande kun je ook doen om Hem te danken (Breeze).
2. *Zegeningen tellen*: Ga op een heldere avond naar buiten en kijk naar de sterren. Probeer elke ster te verbinden aan een zegening die je van God hebt ontvangen. Dank God concreet voor elke zegening (Youth for Christ)
3. *Kring gebed*: Een van de ouders, of kinderen, begint het gebed met een vrij gebed, zodra de eerste persoon 'amen' zegt, is de volgende aan de beurt. Meestal wordt de volgorde bepaald door de richting van de klok. Kinderen die niet willen bidden of niet weten wat ze kunnen bidden, kunnen 'amen' zeggen waardoor de volgende in de kring de beurt krijgt. Het gebed wordt afgesloten door één van de ouders of met een gezamenlijk gebed zoals het 'Onze Vader'.
4. *Pop-up gebed*: Gebedsvorm waarbij de bidders alleen hardop een naam noemen van de persoon voor wie ze willen bidden. Vooral geschikt bij de voorbede voor mensen die ziek zijn of mensen die men voor Gods troon wil brengen. (Bedrijfsgebed)
5. *Gebedsbriefjes*: Iedereen kan op een briefje schrijven waarvoor hij of zij wil bidden. Deze briefjes kunnen dan verzameld worden om er vervolgens samen voor te bidden. Dit kunnen de ouders doen maar ook de kinderen kunnen betrokken worden in het hardop bidden.
6. *Kiezelsteengebed*: Dit gebed kan op diverse manieren toegepast worden. Bijvoorbeeld als schuldbelijdenis: Neem een aantal steentjes en een whiteboard marker. Laat iedereen per steen één punt opschrijven waar hij of zij spijt van heeft. Bidt één voor één voor een gebedspunt op een steen en gooi de steen in een bak water. Het water (het gebed) wast de woorden weg.
7. *Psalm 151*: Neem de tijd om een eigen psalm te schrijven als een gebed naar God. Je kunt een paar psalmen lezen ter inspiratie. Blijf dicht bij jezelf en het gezin en bij de emoties die er op dat moment spelen. Dit kan dankbaarheid zijn, maar ook zorg, verdriet of vertrouwen (Youth for Christ).
8. *Persoonlijk Onze Vader*: Maak het Onze Vader persoonlijk, door het gebed te herschrijven en iedere regel concreet te maken met jouw eigen woorden (Youth for Christ). In bijlage 4 treft u een voorbeeld van een herschreven Onze Vader.
9. *Dankalfabet*: Bedenk bij iedere letter van het alfabet iets waar jullie God dankbaar voor bent.
10. *Spiegelschrift*: Schrijf met whiteboard marker een zegenwens op een spiegel waar het hele gezin in kijkt (Youth for Christ).
11. *Houten kruis*: Maak een houten kruis, van twee takken of twee stukken hout. Leg er een stapel post-it papiertjes bij zodat iedereen de hele dag door kernwoorden op de post-its kan schrijven, er voor kan bidden en op het kruis kan plakken. Zo geef je de gebeden letterlijk uit handen (Youth for Christ).

12. *Zaaien en oogsten*: Neem een zonnebloempit, schrijf de initialen van je kind er op en laat het kind het in de grond stoppen. Bid samen dat je kind mag groeien in geloof en vrucht mag dragen (Youth for Christ).
13. *Gebedshand*: Deze vorm is gemakkelijk te onthouden voor je kind en kan het vrije gebed stimuleren. Aan 1 hand zitten vijf vingers. Iedere vinger staat voor een ander gebedsonderwerp de *duim*; om Gods naam te prijzen. God U bent goed. *Wijsvinger*; danken voor alles wat God gegeven heeft. Alles wat je aan kan wijzen. *Middelvinger*; schuldbelijdenis, alles wat niet zo netjes was. *Ringvinger*; bidden voor iedereen waarmee je verbonden bent. *Pink*; bidden voor jezelf (Opkijken). Het gebed heeft een vaste vorm/volgorde maar de woorden kunnen vrij ingevuld worden.
14. *ABBA of BLESS*: Een ander voorbeeld van vaste vormen en vrije gebeden zijn de gebeden aan de hand van de woorden ABBA of BLESS. ABBA staat voor: Aanbidden, Belijden, Bedanken, Aanroepen (Burger-Niemeijer, 2011) en (Nichols, 2003). BLESS staat voor Bezigheden, Lichamelijke noden, Emoties, Sociale en Spirituele noden (Fuller, 2012).

5.4 Conclusie deelvraag 4

We hebben in de afbakening over gebed gezegd dat bidden meer is dan alleen een wensenlijstje doorgeven aan God. Bidden is de manier om met God te communiceren en een relatie met Hem op te bouwen en te onderhouden. Als we kijken naar een relatie tussen twee mensen dan zijn er ook diverse manieren om met elkaar te communiceren. Communiceren is een brede en overkoepelende term voor dingen zeggen tegen de ander (verbaal en non-verbaal), luisteren naar de ander en dingen doen (of juist niet doen) met en voor de ander. Die diversiteit is er ook als we met God willen communiceren. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen vaste gebeden en vrije gebeden en vaste en vrije momenten. Daarnaast zijn er ook gebeden die een vaste vorm hebben maar die ingevuld kunnen worden met vrije woorden. Een aantal van de genoemde creatieve gebedsvormen vallen onder die vaste vorm met vrije woorden (9, 13 en 14). De andere creatieve gebedsvormen die beschreven staan vallen onder vrije gebeden, echter als ze een aantal keer herhaald worden zal gemerkt worden dat ook hier elementen van vaste gebeden in kunnen ontstaan. Hoewel creatieve gebedsvormen meestal ingezet worden binnen het jeugdwerk zijn er ook genoeg gebedsvormen die binnen het gezin gebruikt kunnen worden. Dit kan ouders helpen om henzelf en hun kinderen te stimuleren in vrije gebeden. Voor de jongeren is diversiteit erg belangrijk en de creatieve gebedsvormen kunnen de ouders daarbij helpen. Verdere vormen zijn: God iets vragen, God loven en prijzen, God danken, voorbede doen en je hart uitstorten. Elke vorm kan los van de ander een gebed zijn echter kunnen het ook allemaal onderdelen zijn van één gebed. Naast deze gebeden zijn er ook andere vormen van gebed zoals zingen en zegenen. Waar zingen heel bekend is en vaak als vast onderdeel van de geloofsopvoeding gezien wordt, is het zegenen van de kinderen voor veel ouders onbekend terrein. Er wordt soms van uitgegaan dat zegenen alleen iets is wat de ambtsdrager mag doen terwijl een ouder ook prima bemoedigende, positieve woorden over zijn of haar kind uit kan spreken. Uiteindelijk is het de ambtsdrager of ouder die de zegen uitspreekt maar het is God die de zegen geeft.

5.5 Deelvraag 5 Wat is er bekend over het aanleren van bidden?

Over het onderwerp bidden zijn diverse geschreven. Vooral over wat bidden is en hoe en op welke manier je kunt bidden. Minder is er geschreven over het aanleren en het belang van het leren bidden. Biesinger zegt hierover dat het belangrijk is dat kinderen al jong leren bidden omdat zij anders (later) moeite hebben om een levendig contact op te bouwen met God (Geloven met Kinderen, 1998). Minderhoud voegt daar aan toe dat kinderen later, bij het ouder en volwassen worden, ook makkelijker bidden als zij het op jonge leeftijd geleerd hebben, maar benadrukt dat je een kind nergens toe moet dwingen (Bidden is een weg, 2007). In deze deelvraag wil ik kijken naar de praktische kant van het bidden; hoe kunnen ouders hun kinderen bidden aanleren?

Doen en voordoen:

Kinderen leren bidden begint bij bidden voor de kinderen. Dit kan al vanaf het moment dat je weet dat er een kind op komst is of vlak nadat het kind geboren is. Totdat het kind zelf kan communiceren, houdt bidden met kinderen vooral in dat ouders zelf bidden met en voor de kinderen. Bidden of zingen boven de wieg of het ledikantje kan al vanaf het eerste moment (Baggerman - van Popering, 2016). Door als ouders te bidden zal het kind aanvoelen welke plaats het gebed in het gezin inneemt. Zo kan bidden slechts een gewoonte zijn of een krachtbron waaruit geleefd wordt (Minderhoud, 2007). Dit heeft ook te maken met de vorm de ouders er aan geven. Wordt er een apart moment voor ingelast of wordt er ook tussendoor gebeden? Spreken ouders in informele of formele taal? Is er een veilige en respectvolle sfeer? Mag en kan alles gezegd worden? Wordt het kind in zijn waarde gelaten ook al zegt het iets kroms of op een komische manier? Een kind dat wordt uitgelachen zal de volgende keer niet meer spontaan willen bidden. En hoe wordt er omgegaan met emoties? Wordt er na een flinke ruzie tussen ouders en kinderen gebeden omdat dit moet ter afsluiting van de maaltijd of wordt het gebed naar een ander moment geschoven? (Minderhoud, 2007). In het boek 'bidden is een weg' beschrijft Jan Minderhoud globaal het leerproces van het bidden van het jonge kind tot het oudere kind. Het ziet er als volgt uit.

- Ouder zingt voor het kind een gebedsliedje.
- Ouder en kind zingen samen een gebedsliedje.
- Ouder bidt hardop voor het kind een bestaand gebed. (vast gebed)
- Ouder en kind bidden samen een bestaand gebed. (vast gebed)
- Ouder bidt hardop voor het kind voor de dagelijkse dingen. (vrij gebed)
- Ouder en kind bidden samen hardop om de beurt een zinnetje voor de dagelijkse dingen en over wat hen bezig houdt. Dit 'wisselgebed' (een variant op kringgebed) kun je jarenlang volhouden.
- Het kind bidt alleen hardop of in stilte (2007).

Het initiatief moet vanuit de ouders komen. Toch lazen we bij deelvraag 2 dat veel ouders aangeven niet te weten hoe ze moeten bidden en dat ze er door de drukte vaak niet aan toe komen. Cheri Fuller schrijft in haar boek 'Druk, druk, druk en toch tijd om te bidden', over de situaties waarin ouders kunnen verkeren waardoor het bidden erbij inschiet. Zij geeft praktische tips en handvaten om op die manier als ouder een levendiger gebedsleven te krijgen waardoor het makkelijker wordt bidden op de kinderen over te brengen. Een van de hoofdtips van Fuller is: Bidt onophoudelijk. Juist als de agenda zo ontzettend vol staat en het onmogelijk lijkt. Fuller beschrijft dat het niet gaat om een nieuwe dagindeling maar om een nieuw perspectief. Als ouders ontdekken wat een geschenk het

gebed is, dat het een zegen is, zullen ze ontdekken dat het gebed grote impact heeft. Het is mogelijk om meer te bidden zonder dat de hele planning omgegooid moet worden. Fuller geeft eerlijk in haar boek aan dat ze er vroeger van overtuigd was dat haar gebed niet echt meetelde als ze niet op een specifiek moment van de dag of op een bepaalde manier bad. Maar ze ontdekte dat onophoudelijk bidden meer inhoudt dan 'veel tijd in gebed doorbrengen', het betekent voortdurend met God in gesprek blijven, waar je ook bent. Ze vergelijkt het met een kind dat gaat studeren in een andere stad en door de drukte bijna nooit belt, maar als het belt, dan laat een moeder alles uit haar handen vallen om te kunnen praten. Zo is het ook met God, Hij gaat er voor zitten als wij met Hem willen praten. Of we dat nu doen wanneer we wandelen, door de stad rijden of met onze kinderen zijn. God vindt het geweldig om iets van ons te horen. Daarnaast staat er in de Bijbel dat God korte gebeden van gelovigen gebruikt om geweldige dingen te doen. De gedachte dat een gebed een bepaald aantal minuten of uur moet duren is niet Bijbels gegrond. Het is fijn om lang de tijd te hebben om te bidden maar ook korte gebeden hebben impact. Door kort te bidden op de momenten dat er iets gebeurd of dat de ouder er tijd voor heeft, wordt het meer geïntegreerd in het (gezins)leven (Fuller, 2012).

Bidt samen als ouder, met elkaar en met de kinderen.

In veel gezinnen nemen de vrouwen tegenwoordig het initiatief als het gaat om geloofsopvoeding. Het zijn veelal de moeders die met de kinderen, lezen, bidden en zingen. Hier is een verschuiving opgetreden ten opzichte van vroeger, toen het hoofd van het gezin na de maaltijd uit de Bijbel las en de gebeden uitsprak. Voor de leeftijdscategorie van 10 tot 12 jaar is het belangrijk dat beide ouders zorg dragen voor de geloofsopvoeding. Op deze leeftijd zijn de kinderen gevoelig voor rolmodellen. Door de ontwikkelingspsychologie is bekend dat vaders belangrijke rolmodellen zijn voor zonen (Kohnstamm, 2002). Deze lijn kan worden doorgetrokken naar het geloof, als vaders niet actief deelneemt aan de geloofsopvoeding is de kans aanwezig dat de kinderen geloven zien als iets softs. De rol van beide ouders is van belang (van der Voet, 2011). Uiteraard is het niet zo dat alle mannen het laten afweten, uit de interviews die gehouden zijn voor dit onderzoek kwam diverse keren naar voren dat beide ouders betrokken zijn bij de geloofsopvoeding. Naast het samen bidden met de kinderen, is het ook belangrijk om samen als man en vrouw te bidden. Dit kan op verschillende momenten en manieren.

Vaste momenten en vaste gebeden:

Vooraf voor jonge kinderen kan het fijn zijn om een vast gebed te kiezen dat elke dag op een vast moment opnieuw gebeden wordt. Het liedje: 'Ik ga slapen, ik ben moe' is een manier om het slaapritueel af te ronden. Jonge kinderen herkennen snel het ritueel waardoor ze steeds meer kunnen aanvullen of meezingen en uiteindelijk zelfstandig kunnen zingen. De meeste schrijvers zijn het er over eens dat het erg waardevol is om een of meerder momenten per dag in te lassen om te bidden. Dit zien we ook in de Bijbel terug. Daniël bijvoorbeeld, nam drie keer per dag de tijd om te bidden (Daniël 6 vers 11). Die vaste momenten geeft kinderen houvast en het brengt regelmaat in het gebedsleven (Baggerman - van Popering, 2016). De kinderen van de doelgroep zijn minder afhankelijk van de structurele volgorde van het naar bed gaan. Maar het kan een zekere rust geven waardoor het bed-ritueel alsnog heel waardevol kan zijn. In de literatuur wordt verder ook veel geschreven over het uitbreiden van de vaste momenten met spontane momenten zoals wat Fuller beschreef voor de ouders. Bidden is meer dan alleen een wensenlijstje vragen, het is bijvoorbeeld

ook vertellen waar je mee zit (Bidden is een weg, 2007). Een kind vertelt het zijn ouders vaak direct als het ergens mee zit, waarom niet ook meteen aan God de Vader vertellen als de pijn of de emotie nog voelbaar zijn? Door vaste momenten in te plannen is het voor sommige mensen makkelijker haalbaar om ook echt de tijd te nemen om te bidden. Voor anderen is een vaste tijd niet haalbaar maar zij kunnen misschien gemakkelijker op onregelmatige tijden een moment inlassen om stille tijd te houden. Zoek daarnaast een rustige plek op om te bidden. Dit deed Jezus ook lezen we in Mattheüs 18: 19-20, *‘Vroeg in de ochtend, toen het nog helemaal donker was, stond Jezus op. Ging naar buiten en liep naar een eenzame plek om daar bidden’*.

Ook over de vrije gebeden zijn veel overeenkomsten in de literatuur te vinden, de grote meerderheid is van mening dat er zo snel mogelijk begonnen moet worden met het aanleren in vrije woorden te bidden. Vooral omdat dit ten goede komt aan de relatie met God, en de kinderen later, als volwassenen, makkelijker zullen bidden (Minderhoud, Bidden is een weg, 2007). Een argument wat gebruikt wordt tegen ‘vrije gebeden’ is dat het gebed goed doordacht en Bijbels verantwoord moet zijn. Dit komt voort uit de uitspraak van Calvijn in 1537 waarin hij zich uitlaat over de koele manier van bidden in die tijd. Calvijn was niet tegen vrije gebeden maar pleitte wel voor goed doordachte gebeden die men kon bidden met hart en ziel. Daarvoor achtte hij het vaste gebed beter geschikt (Schaeffer, 2006). De meningen over vaste gebeden zijn daarentegen redelijk verdeeld. Voor de een is een vast gebed dat onderdeel is van het bed-ritueel prima vanuit pedagogisch oogpunt, de ander is bang voor een betekenisloos opdreunen van de tekst zonder dat het echt uit het hart komt (Bos-Meeuwssen & van Dam (red.), 2001). Jacobus Koelman (1633-1695) heeft zich in zijn tijd uitermate afkeurend uitgelaten over het bidden van vaste gebeden omdat de Geest dan ontoelaatbaar aan banden gelegd zou worden (Schaeffer, 2006). Ook wordt veelvuldig het argument genoemd dat kinderen meestal geen idee hebben wat er precies gebeden wordt. Het is belangrijk om op het niveau van de kinderen te bidden. Een kind van vijf bidt nu eenmaal anders dan een kind van 10 of 12. Bidden is communiceren met God, en communiceren, doet ieder op zijn eigen niveau (Generatio, 2011). Daarom kan het zijn dat (vaste) gebeden niet goed aansluiten bij de belevingswereld van de kinderen. Zo kan het gebed: *‘Ik ga slapen, ik ben moe.’* voor kinderen van 12 eigenlijk al te kinderlijk zijn, terwijl een ander gebed onbegrijpelijk is voor hen. Een voorbeeld daarvan is het gebed wat in veel Gereformeerde gezinnen gebeden werd rond de maaltijd: *“O Heer wij danken U van harte, voor nooddrift en voor overvloed. Waar menig mens eet 't brood der smarte, hebt Gij ons mild en wel gevoed. Doch geef dat onze ziele niet aan dit vergank'lijk leven kleve, maar alles doen wat Gij gebiedt en eind'lijk eeuwig bij U leve. Amen”* (Amelink, 2002, p. 67). Er is geen rechte scheidslijn te trekken tot wanneer een vast gebed zou kunnen worden gebeden en wanneer niet. Het ‘Onze Vader’ wordt namelijk in veel literatuur beschreven als een waardevol, volmaakt gebed dat niet voor niets is geformuleerd door Gods Zoon en aan ons geleerd is (van Veluw, 2016). Ook zijn er geen regels over hoe wij moeten bidden. We zijn vrij om met God te spreken zoals wij willen. Toch kan die vrijheid ook voor een belemmering zorgen waardoor mensen niet weten hoe ze moeten beginnen. In dat geval kan de volgorde van het ‘Onze Vader’ ons helpen: het gebed begint met (1) aanbidden, God loven om wie Hij is en wat Hij heeft gedaan. (2) Belijden: vergeving vragen voor alles wat we verkeerd hebben gedaan. (3) Danken: voor onze zegeningen, gezondheid, familie, vrienden, verhoorde gebeden en concrete zaken die je in je leven meemaakt. (4) Vragen/Voorbede: bidden voor onszelf, vrienden, kennissen, kerk, evangelisatie, de wereld (Hasenoot, 2014).

Vaste vormen maar vrije woorden

Naast de vaste en vrije gebeden en momenten stuitte ik binnen de praktische werkboeken op een andere vorm van gebed, namelijk die van de vaste vorm maar met vrije woorden. Hierin zijn elementen van zowel de vaste gebeden als de vrije gebeden samengesmolten. Burger-Niemeijer, schrijft in haar 'Handboek voor kinderwerkers' (2011), over de vier gebedsinhoudingen die ter sprake komen met de afkorting 'ABBA', Aanbidden, Belijden, Bedanken en Aanroepen. En ook Nichols pleit er voor om ook deze vaste volgorde in het gebed te gebruiken (Elk Kind heeft een biddende Moeder nodig, 2003). Fuller heeft het over de BLESS methode. Deze methode is vooral bedoeld voor voorbede. Voor een ander of voor jezelf. De letters staat voor: Bezigheden, Lichamelijke noden, Emoties, Sociale en Spirituele noden. Verder zouden ouders ook zelf een vast gebed kunnen maken met hun kinderen. Op die manier kunnen zij hun eigen taal gebruiken voor de dingen die zij in gebed willen benoemen, zonder dat ze er iedere dag over na hoeven te denken. Verander na een poosje van gebed.

5.6 Conclusie deelvraag 5

Het stille gebed wordt bijna nergens genoemd om aan te leren. Opvallend is dat ook veel ouders een 'negatief beeld' hebben bij het stille gebed. Er zijn twee echtparen die het belangrijk vinden dat de kinderen ook in stilte leren bidden. Toch leent het stille gebed zich heel goed om Gods stem te verstaan. Alleen zijn wij meestal geneigd om in het stille gebed zelf het meeste te zeggen in plaats van te luisteren naar wat God ons te zeggen heeft. Wel is het dan belangrijk dat de ouder aan het kind kan uitleggen wat het stille gebed inhoudt zodat het begrijpt wat er in die stille periode gebeurt. Daarnaast is er in de wandelgangen vaak kritiek op vaste gebeden omdat ze betekenisloos zouden zijn. Echter de literatuur is hierover verdeeld. Het 'Onze Vader' is een vast gebed maar wordt door veel mensen gebruikt en wordt ook anno 2016 gezien als het volmaakte gebed. Vanuit de ontwikkelingspsychologie en pedagogiek gezien zijn vaste gebeden op vaste tijden van belang om een kind al vanaf de geboorte bekend te maken met bidden. Wel willen schrijvers van de literatuur de ouders stimuleren om ook zo vroeg mogelijk te beginnen met het aanleren van een vrij geformuleerd gebed. Dit hoeft de vaste gebeden niet te vervangen maar het zorgt ervoor dat kinderen in hun eigen woorden met God leren te communiceren. Op die manier kunnen zij al jong een persoonlijke relatie met Hem opbouwen. Ouders zien die persoonlijke relatie met God als fundamentele basis waar de kinderen altijd op terug kunnen vallen, ook als het later eventueel niet meer gelooft. Als we kijken naar het globale leerproces wat Minderhoud noemt, dan is de doelgroep van project Hoop op het 2^e en/of 4^e punt beland. Ouder en kind zingen samen een gebedsliedje of bidden samen een bestaand gebed. Vaste gebeden of vaste onderdelen in het gebed, geven de bidder houvast en structuur. Dit kan bijdragen aan diepe en doordachte gebeden. Een kind dat voor het slapen alleen maar *'ik ga slapen, ik ben moe'* wil zingen, heeft misschien wel veel baat bij de structuur van het lied. Het kan voor ouders dan een uitdaging zijn om hun kinderen te stimuleren om vrije gebeden te bidden. Er is geen duidelijke grens die bepaald wanneer een kind het lied niet meer zou kunnen zingen als gebed, hierin zullen de ouders moeten aanvoelen wanneer het kind toe is aan een vrijer gebed. Door het gebed te integreren in het dagelijks leven van de ouders, wordt hun gebedsleven levendiger waarnaar een kind het voorbeeld vanzelf zal volgen omdat kinderen het beste leren als men hen iets voordoet.

Conclusie en aanbevelingen

Conclusie hoofdvraag

De hoofdvraag van dit onderzoek is: *“Hoe kan de Gereformeerde Kerk Bunschoten - Spakenburg ouders van de doelgroep van Project Hoop ondersteunen bij de geloofsopvoeding op het gebied van gebed?”*. Uit de deelvragen blijkt dat de meeste ouders in eerste instanties aangeven geen ondersteuning nodig te hebben bij de geloofsopvoeding, omdat zij dit al minimaal 10 jaar op hun manier doen. Maar na doorvragen op het onderwerp ‘gebed’, blijkt merendeel van de ouders hier toch vragen over te hebben. Vooral wat betreft de vorm, of manieren waarop gebeden wordt of bidden aangeleerd wordt. Sommige ouders geven aan dat zij vinden dat ook de kerk een belangrijke rol speelt in het aanleren van het bidden. Als kinderen binnen het gezin leren bidden en dit tegelijkertijd ook in de kerk leren, dan wordt dit gezien als belangrijke ondersteuning vanuit de kerk. Ook de gebedsvormen die binnen de kerk geïntroduceerd worden en die haalbaar zijn binnen het gezin, zijn van harte welkom.

Omdat de ouders zelf kracht en zekerheid ervaren aan het geloof in God, willen zij dit graag doorgeven aan hun kinderen. Gebed zien zij als basis van de persoonlijke relatie met God en om die reden introduceren zij het gebed bij de kinderen al op jonge leeftijd. Vanaf de geboorte wordt er vaak gebeden in de vorm van zingen met en voor het kind. Ondanks dat het overgrote deel van de ouders niet is opgegroeid met vrije gebeden willen zij dit hun kinderen wel leren, vanwege de godsdienstige ontwikkeling van het kind. Ook willen zij hun kinderen hardop leren bidden, veel van de ouders hebben dit vroeger niet geleerd waardoor zij hierin nu belemmeringen ervaren. Andere ontwikkelingen en aspecten die meespelen op de wijze waarop ouders vorm geven aan gebed zijn onder andere de afnemende betrokkenheid bij de kerk en het christelijke geloof, veranderingen binnen het christelijk geloof en opkomende buitenkerkelijke religiositeit. Deze ontwikkelingen zijn in sommige delen in van Nederland meer aanwezig dan in Bunschoten – Spakenburg, maar ook daar worden de ontwikkelingen ervaren. Dit zorgt voor een reflectie van de ouders op het geloof en op hun persoonlijk geloof. Maar ook hun kinderen merken veranderingen en zullen op den duur vragen stellen over de dingen die zij doen of juist laten vanwege hun geloof terwijl anderen dat niet doen. Ook drukte op het werk en sport hebben invloed op het gebed, vooral wat de frequentie betreft. Er wordt minder vaak gebeden als men druk is. De keren dat er gebeden wordt zijn het vaak vaste gebeden op vaste momenten. Sommige ouders proberen variatie aan te brengen in gebeden omdat de meeste jongeren behoefte hebben aan diversiteit. Het inzetten van creatieve werkvormen kan ouders en kinderen stimuleren om hardop en vrije gebeden te bidden.

Aanbevelingen

Voor veel kerken is het onderwerp geloofsopvoeding een ‘hot-item’. Niet alleen veel kerken houden zich met dit onderwerp bezig. Op internet zijn steeds meer websites te vinden die over geloofsopvoeding gaan. En ook veel Christelijke instanties en organisaties zijn met dit onderwerp aan de slag gegaan de afgelopen jaren. Zo heeft Kinderwerk Timotheüs door twee studenten van de Christelijke Hogeschool Ede een adviesrapport uitgebracht wat gaat over geloofsopvoeding in Bijbels perspectief. En de HGJB komt in september 2016 met een serie genaamd ‘Voorleven’. Deze serie is bedoeld ter ondersteuning in de toerusting aan ouders van kinderen tussen de 0 en 16 jaar. Hiermee geven zij een duidelijk signaal af; geloofsopvoeding begint vanaf de geboorte. Voor de kinderen worden er binnen de Gereformeerde kerk Bunschoten – Spakenburg al vanaf jonge leeftijd activiteiten georganiseerd. Voor de ouders van de aller jongsten zijn er op dit moment weinig

activiteiten die georganiseerd worden. Mijn eerste aanbeveling is dan ook om ook voor de ouders van jonge kinderen een activiteit of bijeenkomst te organiseren rondom geloofsopvoeding. Dit zou bijvoorbeeld gecombineerd kunnen worden met de doopcatechese. Deze catechese is voor de ouders verplicht, voor zij hun kind kunnen laten dopen. Een mogelijkheid zou kunnen zijn om bijvoorbeeld drie maanden later een zelfde soort avond te organiseren voor dezelfde ouders en hen daar te informeren over een aantal aspecten van de geloofsopvoeding zoals onder andere bidden met en voor je kind. Naast de theoretische en algemene informatie is het ook verstandig concrete, praktische handvaten te bieden waar de ouders mee aan de slag kunnen gaan.

De ouders die zelf een drempel ervaren met hardop of vrije gebeden bidden, zouden een praktische workshop aangeboden kunnen krijgen, of kunnen worden uitgenodigd voor een cursus over geloofsopvoeding of gebed. Door al op jonge leeftijd met de kinderen te (leren) bidden, krijgen de ouders de mogelijkheid om in deze biddende rol te groeien. Zowel ouders als kinderen raken dan vertrouwt met het gebed, wat ten goede kan komen aan de persoonlijke relatie met God. In de workshop kan worden stilgestaan bij de waarde en kracht van het gebed. Ook verschillende gebedsvormen zouden geïntroduceerd en mogelijk zelfs geoefend kunnen worden. Daarnaast is het ook goed om stil te staan bij de maatschappelijke veranderingen en de invloed die dit op het gebed heeft. In de afgelopen jaren is het minder vanzelfsprekend geworden om te bidden. Ouders ervaren dan ook dat zij hulp vanuit de kerk nodig hebben om het gebed weer meer vanzelfsprekend te laten zijn. Mijn volgende aanbevelingen hangen samen op dit punt.

Allereerst zou er in een gezinsdienst aandacht gegeven kunnen worden aan het onderwerp gebed. Maar ook binnen de activiteiten van de kerk zou er praktische ondersteuning geboden kunnen worden door bewust met de kinderen te bidden en diversiteit in de gebedsvormen te brengen. Gebleken is dat diversiteit veel jongeren aanspreekt dan een steeds terugkerende handeling. Voor jonge kinderen is de terugkerende handeling pedagogisch gezien zeer belangrijk maar voor oudere kinderen biedt afwisseling in gebedsvormen een mogelijkheid om hun eigen manier van communiceren met God te ontwikkelen. Dit vraagt echter van de kinderwerkers dat zij hardop moeten bidden. Mogelijk zullen de kinderwerkers toerusting op dit gebied gewenst vinden. Door bewuster met en voor de kinderen te bidden zullen zij gaan ervaren dat bidden een vanzelfsprekend onderdeel is in een christelijke levenswandel. Zodat zij mogen ontdekken dat zij door te communiceren met God een steeds diepere relatie met Hem kunnen opbouwen.

Praktische uitwerking na aanleiding van het onderzoek:

Van religie naar relatie door gebed

Aanleiding

Naast het onderzoekverslag en de aanbevelingen vroeg de Gereformeerde Kerk Bunschoten – Spakenburg ook om een opzet van een praktische uitwerking na aanleiding van de uitkomsten van het onderzoek.

Wellicht is het verstandig om meerdere avonden te organiseren of om sommige onderdelen bij reeds bestaande activiteiten in te passen. Vooral omdat de deelnemers van de cursus maar een beperkte mate van informatie kunnen opslaan in korte tijd. Te veel informatie in één keer kan juist averechts werken. De deelnemers gaan er waarschijnlijk vanuit nieuwe dingen te leren. Interactie is van groot belang zodat de kerk ook van haar leden kan leren. Waar lopen zij tegen aan? Hoe gaan anderen daar mee om? Zorg voor interactie tijdens de avond(en) zodat niet alleen de deelnemers met nieuwe informatie naar huis gaan, maar dat ook de gemeente nieuwe inzichten kan op doen door de gedeelde informatie.

Opening

Hoe toepasselijk is het om deze avond te beginnen met een Bijbeltekst over bidden of de rol van ouders. Er zijn diverse mogelijkheden uiteraard, onderstaand drie voorbeelden:

- Deuteronomium 6:4-7; Prent het je kinderen in.
Er zou kunnen worden stilgestaan bij de betekenis van 'Inprenten' (zie pagina 27 Van het onderzoeksproject)
- Lucas 11: 1-12; De vraag van de Discipelen aan Jezus: 'Leer ons bidden'.
- Mattheüs 19: 13-30; De mensen die de kinderen bij Jezus brachten, zodat Hij hen de handen op zou leggen en zou bidden.
Hier zou de nadruk gelegd kunnen worden op het feit dat de ouders het belang van zegen en gebed voor hun kinderen inzagen.

Inleiding

Om inzicht te krijgen met welke reden de belangstellenden gekomen zijn, zou ik beginnen met een creatieve werkvorm om de volgende dingen te inventariseren:

In welke leeftijdscategorie hebben de ouders kinderen?

Welke ervaringen zijn er met bidden,

Wat betekent bidden voor de ouder?

Welke vragen of twijfels zijn er over bidden in het algemeen of in het gezin?

Afhankelijk van het aantal mensen en de sfeer of vertrouwen dat er heerst zouden er werkvormen gekozen kunnen worden. Inventariseer en spreek de antwoorden met elkaar door. Op die manier komen ouders er waarschijnlijk achter dat zij niet de enige zijn die ergens tegen aanlopen.

1. 'Klassikaal'; stel de vraag aan de aanwezigen en schrijf de antwoorden op een flip-over of bord.

Als er weinig ouders uit zichzelf antwoord geven, kan je natuurlijk iemand aanwijzen.

Bespreek deze antwoorden.

2. Actief rondje; hang vellen papier op met op elk papier een van de vragen. Laat iedereen een rondje door de ruimte lopen en hun antwoord opschrijven. Hoe meer mensen er zijn hoe handiger het is om een dubbel aantal vellen papier en vragen op te hangen.
3. Spin; schrijf het woord bidden in het midden van een groot vel. Trek vanuit dat woord lijnen met en schrijf we steekwoorden bij. Ga met elkaar in gesprek over de steekwoorden.

Informatie

Nadat de deelnemers hun mening of twijfels benoemd hebben is het verstandig om informatie te verschaffen. Hierdoor kan je mogelijk direct inspelen op wat de deelnemers net genoemd hebben.

- *Inleiding, wat is bidden?*

Begin met een korte inleiding over wat gebed is;

- Praten met God,
- Basis van Geloofsopvoeding,
- Basis van persoonlijke relatie met God.
- Soorten gebed; vaste en vrije gebeden, vaste en vrije momenten, vaste vorm of structuur met vrije woorden.

- *Factoren:*

Welke factoren kunnen belemmeren of juist motiveren om te bidden? Begin met belemmeringen en eindig met positieve factoren die motiveren. Werk van groot naar klein, dus van landelijke trend naar plaatselijke trend. Zo worden plaatselijke ontwikkelingen in grote perspectief geplaatst en kunnen ze gemakkelijker verklaard en begrepen worden.

- *Afnemende betrokkenheid bij kerk en christelijk geloof;*

Vroeger was er veel 'gewoonte religie'. Men ging naar de kerk omdat iedereen dat deed of omdat het sociaal gewenst was. Familieleden die elkaar in de gaten hielden etc.. Tegenwoordig zijn die 'regeltjes' minder sterk aanwezig. Men kiest tegenwoordig bewuster om te geloven en doen dit niet meer omdat 'het zo hoort'. Jongeren houden van die authenticiteit en prikken snel door gewoonten en vaste vormen heen.

- *Buitenkerkelijke religiositeit en afname heterogene kerk*

De samenleving staat niet stil. Stilstand is achteruitgang, is het gezegde. Herhaling is saai. Kinderen en jongeren groeien op met continue veranderingen. Ontwikkelingen volgen elkaar in rap tempo op. De kerk is een instituut die minder snel verandert dan de meeste ontwikkelingen waardoor jongeren en kinderen de kerk als moeilijk en saai kunnen bestempelen. Daarnaast wordt de kerk ook vaak niet meer gezien als de enige plek waar je kerk kunt zijn. Dit wordt onderhandelen gestimuleerd door de opkomst van 'The Passion' en andere evenementen en conferenties. Dit vindt zijn weg ook naar het dorp zelf: Een Bijbelkring, catechisatie en bidgroep zijn voorbeelden van eigentijdse kerken. Een kerk is de plek waar over God gesproken wordt.

- *Eigen ervaringen en opvoeding*

Voor ouders scheelt het op welke manier zij zelf opgevoed zijn met gebed. Als ouders zelf vanaf jongs af aan geleerd hebben hardop en vrij te bidden, ervaren ze vaak minder belemmeringen dan mensen die dat niet gewend zijn. Ook het beeld van bidden en van God dat de ouders hebben, heeft invloed op hun gebedsleven. Is God een boze Boeman of liefdevolle Vader? Is God ver weg of dichtbij? Is een 'goed' gebed verbonden aan woordkeuze? Of mag je hedendaagse taal gebruiken? En welke rol speelt tijd in een gebed? Moet het minimaal aan een bepaald aantal zinnen of minuten voldoen?

Hoe meer regels er rondom het gebed gecreëerd zijn, hoe moeilijker het wordt om spontaan te bidden. Bidden is nu eenmaal een intiem en kwetsbaar onderwerp. Je opent je gevoelens in het bijzijn van anderen.

Leeftijd van kinderen

De kinderen zullen langzaam veranderen. Ze worden groter en zelfstandiger. Kinderen die eerder meededen met hardop gebed aan tafel, willen dat ineens niet meer of voor het slapen gaan hoeven vader en moeder er niet meer bij te zijn. (Net als dat de doucheteur op slot gaat en een kus op het schoolplein uit den boze is)

Evt kan je hier inspelen op de verschillende leeftijden. Dit kan aan de hand van de HGJB serie 'voorleven' die in september uit komt. Of de brochure 'Wie is de jongere?' van de HGJB. Hierin staat de ontwikkelingslijnen van kinderen en jongeren van 0 tot 23 jaar, per drie jaar beschreven. Maar dit allemaal doorspreken kost tijd. De informatie van de eerste leeftijdscategorie (0-3 jaar) zou daarom misschien binnen het vervolg van de doopcatechese vertelt kunnen worden. De andere categorieën zouden eventueel uitgedeeld kunnen worden per categorie binnen de verschillende activiteit van de kerk. Men kan er ook voor kiezen de informatie beknopt online te plaatsen zodat ouders dit zelf kunnen opzoeken.

Gebeurtenissen

Veel ouders geven aan dat drukte rondom werk en sport invloed hebben. Het is goed om dit van elkaar te weten. Mensen zullen niet de enige zijn die dat ervaren maar durven het misschien niet hardop uit te spreken. Dat er minder vaak gebeden wordt door drukte, is ook iets van deze tijd. Tegenwoordig multitasken we veel, maar bidden vinden we iets waar we echt de tijd voor moeten nemen. Is dat zo? Aan de ene kant wel, maar we kunnen ook bidden op het moment dat er iets gebeurt. Ons gebed is niet alleen geldig als we het op een bepaald tijdstip en plaats doen. Bidden kan ook in de auto of op de fiets. Die gebeurtenissen in het leven van kinderen en hun ouders hebben ook invloed op het gebedsleven. Als er verdrietige dingen gebeurd zijn, kan dit in gebed bij God gebracht worden. Fijne momenten net zo. Het kan ouders helpen om over dingen te praten. Zo geven een overleden oma of een zieke moeder van een vriendje, de mogelijkheid om het over de vervelende dingen van het leven te hebben. Maar er mag ook iets van hoop door het gesprek heen schijnen. Ouders kunnen vertellen waarom zij op God vertrouwen en wat het geloven voor hen betekent.

De praktijk

Theoretische informatie is interessant maar voor veel ouders wordt het pas concreet als men het in de praktijk kan ervaren. Het eerste doel is dat de aanwezigen vertrouwt raken met hardop bidden. Als ouders dit zelf niet doen is het bijna onmogelijk het de kinderen te leren.

- Uitdaging

Daag de aanwezigen uit de komende tijd het persoonlijke gebed hardop uit te spreken. Het lijkt hetzelfde als men het stil doet maar het is een wezenlijk verschil. Je concentratie wordt beter en je zult bidden meer als gesprek ervaren. Zodra dit vertrouwt voelt, zou men kunnen overwegen om aan tafel het hardop bidden te introduceren. Of juist eerst met een partner. Dit is maar net wat de persoon fijn vindt. Jonge kinderen het bidden aanleren is makkelijker dan kinderen die beginnen met puberen en een eigen mening vormen. Daarom is zo vroeg mogelijk starten met samen bidden van

belang. Niet alleen omdat het makkelijker voor de ouder is maar ook omdat het kind op die manier al vanaf jongs af aan kunnen werken aan hun persoonlijke relatie met God.

Het tweede doel is dat ouders en kind vertrouwt raken met het gebed en zij zo samen en persoonlijk aan hun relatie met God kunnen werken. Dit kunnen de ouders doen door gebruik te maken van diverse creatieve gebedsvormen. Het voordeel van een creatieve gebedsvorm is dat het voor beide nieuw is (vooral prettig bij wat oudere kinderen, je kunt samen onderzoeken). Daarnaast biedt het variatie waardoor het 'nieuw' blijft én het biedt de mogelijkheid te ontdekken welke vorm het beste binnen het gezin past.

In het onderzoeksverslag staan vanaf pagina 31 een aantal creatieve gebedsvormen. Deze zijn zouden benoemd kunnen worden. Daarnaast zou je deze creatieve gebedsvormen ook op een mooie flyer kunnen laten drukken, om mee te geven na afloop van de avond.

Omdat vaste gebeden op vaste momenten vaak de meest gebruikte gebeden zijn, zou daar ook nog wat dieper op ingegaan kunnen worden. Het taalgebruik van sommige vaste gebeden sluiten niet aan bij de ontwikkelingen van een kind. Daag de ouders uit om zelf een 'vast' gebed te schrijven die zij kunnen gebruiken rondom het eten of rondom het slapen gaan. Op die manier kunnen zij in eigen woorden beschrijven welke onderwerpen zij met hun kinderen willen bidden.

Afhankelijk van de tijd die over is op de avond, zou dit ook in tweetallen of kleine groepjes kunnen worden uitgewerkt. De kans dat het zelfgeschreven gebed in de praktijk gebruikt wordt is groter als het gebed al (deels) gemaakt is.

Afronding

De avond zou afgerond kunnen worden met een gezamenlijk gebed. Dit is afhankelijk hoe de groep daar tegenover staat natuurlijk. Je kunt dan gebruik maken van een van de creatieve werkvormen.

Nazorg

Maak de ouders er van bewust dat zij met vragen altijd terecht kunnen bij de leider of coördinator van de avond. In geval van een vervolg avond zou er op een tweede avond geïnventariseerd kunnen worden hoe de 'uitdagingen' gegaan zijn.

Verantwoordingsdocument

1. Toepassen kennis en inzicht

De informatie die ik heb opgedaan tijdens mijn stage bij de Gereformeerde Kerk Bunschoten Spakenburg, mijn eigen ervaring én de kennis die ik heb opgedaan op de CHE heb ik voor dit onderwerp kunnen bundelen. De inzichten die ik heb opgedaan in de afgelopen drie jaar en tijdens het vak Visie hebben bijgedragen aan dit afstudeerproject. Het eindproduct van Visie ging over bidden met kinderen in de leeftijd van 0 t/m 4 jaar. Doordat de leeftijden van het visiestuk en dit afstudeerproject ver uit elkaar liggen was het niet goed mogelijk deze twee te combineren. Wel kon ik sommige inzichten en vaardigheden die ik opgedaan heb tijdens dat proces gebruiken en toepassen in het schrijven van dit eindproduct. Vaardigheden zoals literatuuronderzoek, opbouw van het geheel en bronvermelding. De opgedane Bijbelkennis van de afgelopen jaren boden mij ondersteuning wat betreft de theologische kant van dit onderwerp.

2. Oordeelsvorming: Argumenteren, Verzamelen van gegevens, Interpreteren, Concluderen

Om tot een goede oordeelsvorming te komen heb ik gebruik gemaakt van twee verschillende onderzoeksmethoden. Aan de ene kant heb ik veldonderzoek gedaan om deelvraag 1 en 2 te kunnen beantwoorden. Daarnaast heb ik literatuuronderzoek gedaan om antwoord te kunnen geven op een deelvraag 2,3,4 en 5. Deelvraag 2 is dus opgebouwd uit beide vormen van onderzoek omdat niet elke landelijke trend geconstateerd of zichtbaar is binnen **het dorp** en de kerkelijke gemeenten.

Verantwoording hoofd- en deelvragen:

In eerste instantie had ik 9 deelvragen geformuleerd naast mijn hoofdvraag. Tijdens de lessen en tijdens de gesprekken met Alette van de GKBS, heb ik deze teruggedrongen tot de 5 huidige deelvragen. Het formuleren van de hoofdvraag en deelvragen heeft redelijk wat tijd gekost. Ik wilde graag een werkbaar en toch alles omvattende formulering. Daarnaast is ook de volgorde van de deelvragen aan het begin flink geschoven en bijgeschaafd. Uiteindelijk heb ik voor deze volgorde gekozen omdat ik vanuit mijn begeleider op school ook de tip kreeg om me eerst op het veldonderzoek te richten om vervolgens de uitkomsten naast de literatuur te leggen. Dit was een andere volgorde dan gebruikelijk is binnen de CHE maar het zette mij wel aan het denken. Door eerst uitgebreid literatuuronderzoek te doen en vervolgens een vragenlijst op te stellen, zouden de vragen beïnvloed kunnen worden door de uitkomsten van de literatuur. Er zat echter ook een keerzijde aan die aanpak. Door mijn eigen ervaringen rondom dit onderwerp was het mogelijk om in de vraagstelling een bepaalde kant op te sturen. Om dit te voorkomen heb ik toch ook deel gebruik gemaakt van de literatuur voor het opstellen van de vragenlijsten voor de ouders. Deze vragenlijsten heb ik gebruikt bij de interviews en het focusgroeponderzoek. Een deel van de vragenlijst voor de interviews waren al gemaakt voor de 'normale' huisbezoeken van Project Hoop, deze heb ik als leidraad genomen. Uiteindelijk is het een nauwe wisselwerking tussen de praktijk en literatuur geworden en heb ik besloten de deelvragen die onder het veldonderzoek vallen, als eerste te beantwoorden.

Om er achter te komen wat de visie en de behoefte van de ouders is op dit gebied heb ik allereerst gevraagd naar de praktijk van het gebed in de geloofsopvoeding. Bewust is gekozen voor het woordje 'praktijk' omdat dit zowel de plaats als de manier waarop kan aanduiden. Daarnaast heb ik ook gevraagd naar de achterliggende ontwikkelingen in de context waarin de ouders en de kinderen leven en welke invloed dit heeft op de wijze waarop vorm gegeven wordt aan gebed. Een deel van de

gestelde vragen gaven vooral een globaal beeld van de ouders weer, terwijl dat sommige andere vragen juist heel concreet beschreven in welke omstandigheden men zat en welke invloed dit heeft. Vooral bij deelvraag twee vond ik het van belang om niet alleen de literaire ontwikkelingen voor waar aan te nemen, maar ook te horen welke ontwikkelingen er zijn doorgedrongen in Bunschoten – Spakenburg en hoe de ouders hier mee omgaan. En ook om te onderzoeken of er dingen binnen Bunschoten – Spakenburg spelen die in de onderzoeken van Nederland in zijn geheel, niet naar voren komen. Het was bijzonder om te zien dat sommige ontwikkelingen niet of in andere mate invloed uitoefenen op het geloof dan in andere delen van Nederland.

Deelvraag drie ging over de Bijbelse visie op de rol van ouders met betrekking tot gebed. Nu wist ik dat er een aantal teksten en voorbeelden zijn over de rol van ouders binnen de geloofsopvoeding, maar of dit ook voor het thema gebed gold, wist ik niet zeker. Mijn vermoeden werd bevestigd toen ik constateerde dat er überhaupt niets over het aanleren van bidden gezegd wordt in de Bijbel. Ondanks dat het er niet letterlijk staat, staat er wel een aantal keer beschreven dat de ouders godsdienstige activiteiten bezigden. Ze deden het en waren op die manier een voorbeeld. Hierdoor vond ik het niet mogelijk om op de derde deelvraag te antwoorden met: niets, de Bijbel zegt er niets over. Indirect wordt er meer gezegd dan ik in eerste instantie dacht.

Over de verschillende vormen van gebed is ontzettend veel informatie te vinden. Het was niet mogelijk om alle informatie die er is in een beknopte manier op papier te zetten. Ik heb daarom de grootste hoofdlijnen gepakt en veel informatie samengevat. Hoogstwaarschijnlijk is de lijst niet compleet maar ik denk dat het wel een goed beeld schetst van welke mogelijkheden er zijn. Heel bewust heb ik ook het vasten en de symboliek genoemd. Deze aspecten kunnen ondersteunend in het gebedsleven. Vasten lijkt vooral steeds vaker genoemd te worden door de opkomende Islam binnen Nederland, daarom wil ik benadrukken dat er ook Christenen zijn die vasten en met welke reden.

De laatste deelvraag richt zich voornamelijk op de praktische theologie en de vraag hoe kunnen ouders hun kinderen leren bidden. Hierover was minder literatuur te vinden dan over het bidden in het algemeen. Aan de hand van de antwoorden op de vijf deelvragen heb ik een algemene conclusie geschreven op de hoofdvraag. Maar doordat de hoofdvraag met het woordje ‘hoe’ begint, was het lastig om in de conclusie van de hoofdvraag niet meteen een praktisch antwoord te geven. Achteraf gezien was de opzet van de hoofdvraag dan ook misschien niet handig gekozen maar uiteindelijk kon ik daar ook een mouw aan passen door de conclusie iets algemener te houden en vervolgens bij de aanbevelingen dieper in te gaan op het ‘hoe’ van de hoofdvraag.

Verantwoording afbakening:

Ook voor de afbakening heb ik mij verdiept in de literatuur. Onder de afbakening van “Geloofsopvoeding” noem ik halverwege pagina 8 een citaat uit een preek van Lindz West op 5 juni. Hij deed deze uitspraak na aanleiding van een onderzoek in Engeland. Ik heb op verschillende manieren getracht dit onderzoek te achterhalen. Na mailcontact en een telefoongesprek met United Christian Broadcasters kwam ik in contact met Light UK. Deze twee organisaties hebben gezamenlijk een onderzoek onder Engelse scholieren uitgevoerd. Hier sprak ik met Paula Davids, coördinator van de mainstreet tours. Zij vertelde mij dat zij het onderzoek nog niet vrij mocht geven omdat zij hier een campagne omheen aan het opzetten zijn. Deze campagne start op 1 januari 2017. Ze was bereid

om een deel van het onderzoek door te sturen, echter tot nu toe heb ik deze nog niet ontvangen. Daarom heb ik begin juli opnieuw contact gezocht met Paula. Zij vertelde mij dat zij nog geen toestemming had ontvangen om het op te sturen. Wel mocht ik het inzien als ik in de buurt was. Helaas was dat niet meer te realiseren. Toch heb ik besloten om de informatie en cijfers wel in het verslag te laten staan omdat ik vind dat dit een (indrukwekkend) beeld schets hoe belangrijk een Christelijke levenshouding is voor het inwijden van kinderen in het geloof.

Verantwoording veldonderzoek:

Voor het veldonderzoek was het mijn streven om minimaal 10 gezinnen te interviewen. Dit omdat de gezinnen onder de teamleden van Project Hoop verdeeld werden en ik er rekening mee hield dat niet ieder gezin behoefte had aan gesprek. Dit bleek ook in de praktijk zo te zijn. Telefonisch contact leggen was lastig, veel gezinnen namen meerdere malen niet op. Van degene die ik wel aan de lijn kreeg stonden er een aantal niet open voor gesprek. Zij gaven aan geen gesprek en ondersteuning nodig te hebben over geloofsopvoeding of gebed of waren niet bereid om geïnterviewd te worden hierover. Verder werden een aantal afspraken afgezegd waarnaar men ook geen vervolgspraak meer wilde plannen. Ik heb op meerdere manieren geprobeerd contact te leggen met de gezinnen. De gezinnen waar ik een mailadres van had heb ik naast telefonisch ook per e-mail geprobeerd te benaderen. Daar kreeg ik van niemand reactie op. Daarnaast ontbraken de juiste contactgegevens van een aantal gezinnen, deze adressen ben ik persoonlijk langsgegaan. Bij een aantal adressen trof ik meerdere malen niemand thuis. Uiteindelijk sprak ik twee ouders bij de deur. Eén vader gaf aan dat ik welkom was voor een gesprek maar zei een dag voor de afspraak af. Omdat ik merkte dat ik op deze manier geen betrouwbaar aantal respondenten zou bereiken heb ik in de telefoongesprekken, met mensen die geen behoefte aan gesprek hadden, gevraagd of het akkoord was om enkele vragen te stellen voor het afstudeeronderzoek. De meeste mensen waren hiertoe bereid. Eén gezin gaf aan dat ik dan toch wel langs mocht komen, omdat dat beter was dan een telefoongesprek, helaas zeiden ook zij op het laatste moment af. Uiteindelijk ben ik bij 4 gezinnen langs geweest, heb ik één moeder bij de deur uitgebreid gesproken en heb ik 4 mensen via de telefoon een aantal vragen kunnen stellen. Omdat ik in eerste instantie de 10 interviews niet leek te gaan redden heb ik halverwege het onderzoek besloten ook in te zetten op een focusgroeponderzoek om doelgericht en concreet een aantal mensen tegelijkertijd te interviewen. Hoewel we met 7 personen zouden zijn, bleken we op de avond zelf met 5 personen te zijn. Op deze manier heb ik in totaal 14 mensen gesproken over het onderwerp gebed. Ik ben mij bewust dat dit maar 13,7% van de 98 gezinnen van de doelgroep betreft maar helaas was het niet mogelijk om meer gezinnen te benaderen en te spreken.

Verantwoording literatuuronderzoek:

Over het onderwerp 'gebed' is veel geschreven. Hierdoor ging er veel tijd zitten in het lezen van deze informatie. Ondanks dat ik vaak moeite heb om lange stukken te lezen, maakte de interesse voor dit onderwerp het mogelijk om door de vele boeken en rapporten heen te worstelen. Ik vond het soms ook lastig om het op een juiste manier samen te vatten zodat de essentiële onderdelen bewaard werden en geen van de aspecten dubbel voor zouden komen.

3. Communiceren

Ik vond het qua communicatie vanuit de opleiding een behoorlijke uitdaging om de juiste dingen op het juiste moment te doen. Hoewel ik vanuit school de optie aangeboden kreeg om semester 7 en 8

in het 6^e semester toe te voegen, was dat ook bijna alle informatie die ik toegespeeld kreeg. Hoe en wanneer ik kon deelnemen aan de startcursus etc. was voor niemand duidelijk. Nu is 'hulpvragen' een leerdoel van me omdat ik het vaak zelf probeer uit te zoeken, dus kon ik dat leerdoel gelijk goed in de praktijk oefenen. Omdat het allemaal zo snel ging duurde het lang voordat alle goede vakken van het vierde leerjaar op It's Learning opengesteld werd en ik bij de juiste informatie kon. De ontbrekende informatie heb ik eerst bij docenten opgevraagd, echter deze verwezen mij steeds naar It's Learning. Daarom heb ik zo veel mogelijk ontbrekende informatie opgevraagd bij vierdejaars studenten en het Praktijkbureau. Via de vierdejaars kreeg ik toegang tot de afstudeernota waardoor ik weer wat verder kon. Op dit moment zijn de inlevermappen voor mij nog steeds gesloten. Vanaf 10 augustus start Anneke Nellestijn weer met haar werkzaamheden dus ik hoop dat zij de mappen dan open kan zetten. Omdat ik van 5 t/m 18 augustus op vakantie ga, heb ik mijn beoordelaars gemaild dat het eindproduct in eerste instantie per e-mail toegestuurd zal worden. Voor de zekerheid gaat de laptop mee op vakantie zodat ik, bij openstelling van de mappen, de producten direct kan inleveren. Omdat ik de diplomering van 30 juni niet zou redden heb ik bij de examencommissie informatie opgevraagd over de verschillende belangrijke data. Dit bracht veel rust omdat ik meer tijd had dan ik verwachtte. In het begin liep het qua informatie vanuit school dus wat rommelig maar uiteindelijk heb ik mijn draai gevonden en liep het allemaal iets voorspoediger.

Qua communicatie met mijn begeleiders vanuit school en opdrachtgever ben ik zeer tevreden. Alette Zeeman was mijn begeleidster vanuit de opdrachtgever. Zij is ook de coördinator van Project Hoop, dus tijdens mijn stage heb ik al met haar samengewerkt. Ik vind het altijd fijn als ik in eerste instantie mijn eigen route kan ontdekken die ik nodig denk te hebben, om hem vervolgens met iemand door te kunnen spreken. Dat doorspreken maakt mij bewust van de alternatieven en blinde vlekken. Met Alette kon ik het hele proces en hindernissen bespreken. Ik heb aan het begin veel met Alette gesproken over de volgorde en de hoeveelheid van deelvragen. Ook de opbouw van het eindproduct hebben we doorgesproken. Henk Bakker begeleidde mij vanuit school. Nadat ik hem voor de eerste keer gemaild had, belde hij mij meteen op om een en ander door te spreken. Ook de andere mailtjes werden bijzonder snel en concreet beantwoord. Dit was erg fijn.

Tijdens het veldonderzoek moest ik natuurlijk ook communiceren met ouders. Hoewel het lastig was om men telefonisch te bereiken waren de meeste gesprekken open en vrij. Hoewel men soms geen gesprek wilde, was iedereen bereid om uit te leggen waarom ze dit niet wilde. Ook tijdens de huisbezoeken ervoer ik een open sfeer. Niet alleen de ouders gaven eerlijke antwoorden, ook de kinderen deden dit.

4. Leervermogen (leren en reflecteren)

Ik had vernomen dat het mogelijk zou zijn om in juni en in oktober af te studeren. Uiteraard was het fijn als ik eerder zou kunnen afstuderen maar 3 semesters in 1 semester uitvoeren vraagt erg veel. Mentaal, lichamelijk en Geestelijk. Door wat tegenslagen binnen het vak Visie ontstond er een vertraging bij de opdrachten van de Beroepsspecialisatie en bij het afstuderen. Hierdoor zag ik al gauw in dat ik het afstuderen over de zomervakantie periode heen zou moeten tillen. Mijn begeleidster vanuit de opdrachtgever zou de hele maand juli afwezig zijn en ik ben zelf van 5 t/m 18 augustus met vakantie. Daarom had ik voor mijzelf de deadline van 1 augustus aangehouden. Op deze datum wil ik het afstudeerproject naar mijn begeleiders sturen voor beoordeling en feedback,

zodat zij voldoende tijd hebben om feedback te geven. Pas in juni kreeg ik, na meerdere e-mails, bericht van de Examencommissie met de belangrijke data. Hieruit bleek dat ik eigenlijk tot 1 september de tijd zou hebben. Ik heb voor mijzelf een duidelijke planning gemaakt met welk onderdeel ik wanneer af wil hebben, op die manier kon ik mijzelf ook toetsen of ik nog op schema lag en of ik niet te lang stil stond bij een onderdeel. Door de vertraging vanwege het vak Visie moest ik deze planning een keer bijstellen maar verder heb ik mij, voor het eerst sinds jaren, goed weten te houden aan de planning. Het gevolg daarvan is dat ik op 1 augustus het einddocument dan ook naar mijn begeleiders kon opsturen.

Doordat een deel van dit onderzoek mijn eigen persoonlijke ervaringen raakt merkte ik dat ik gemotiveerd werd om nog verder en dieper in sommige literatuur te duiken. Door de vragenlijst met Alette Zeeman door te spreken voorkwam ik vooroordelen of sturende vragen en kon ik sommige vragen breder stellen. Tijdens de gesprekken die ik met ouders voerde werd mij met regelmaat de vraag gesteld: “ja maar hoe heb jij het geleerd?” of “wat zou jij doen?” Dit vraagt om zelfreflectie van de situatie van vroeger en nu. Zonder die ervaring te misbruiken tot het stellen van sturende vragen bijvoorbeeld. Ik vond dit afstudeerproject zeer interessant. Het onderwerp gebed heeft mij de laatste maanden erg bezig gehouden. Door het literatuuronderzoek ontdekte ik ook een aantal antwoorden op de vragen die ik zelf soms rondom gebed had. Zo kon ik mij ook op persoonlijk gebied ontwikkelen. In het afgelopen jaar heb ik enorme sprongen mogen maken op persoonlijk en professioneel gebied. Ik ben dankbaar voor de mogelijkheden die ik gekregen heb en de leiding van God die ik heb mogen ervaren.

Bibliografie

- Amelink, A. (2002). *De Gereformeerden*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Baarda, D., & de Goede, M. (2006). *Basisboek methoden en technieken*. Houten: Wolters-Noordhoff Groningen.
- Baat, R. de, & Nijburg, A. (2007). *Kinderwerk Meesterwerk, Een motiverend Handboek voor Leiders en Kinderwerkers in de Kerk van Christus*. Goudriaan: De Groot Drukkerij bv.
- Baggerman - van Popering, C. (2016). *12 artikelen over het gebed; Bidden met kinderen*. (H. van de Meulen, J. Mol, & E. van 't Slot, Red.) Zoetermeer: Boekencentrum.
- Becker, J., & de Hart, J. (2006). *Godsdienstige veranderingen in Nederland; verschuivingen in de binding met de kerken en christelijke traditie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bedrijfsgebed. (2016, januari). *Gebedsvormen. Tips voor samen bidden en gebedsvormen*.
- Bernts, T., Berghuijs, J., & e.a. (2016). *God in Nederland 1966-2015*. Ten Have.
- Bertram-Troost, G. (2010, maart 3). Jongeren zijn op zoek naar authenticiteit en uniciteit. (G. Idema, Interviewer) Nieuwwij.nl.
- Biesinger, A. (1998). *Geloven met Kinderen, Aanwijzingen voor Moeders en Vaders*. Tiel: Lannoo.
- Boersema, P., & Paas, S. (2011). *Onder spanning; Een veelzijdige kijk op veranderingen in kerk en samenleving*. Utrecht: Kok.
- Bos-Meeuwssen, M., & van Dam (red.), H. (2001). *Met kinderen onderweg, Wegwijzer voor geloofsopvoeding in het gezin*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Brink, G. Van den, & Van der Kooi, C. (2012). *Christelijke Dogmatiek*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Bronswijk, A. (1987). *Symbolen, de taal van kunst en liturgie*. 's Gravenhage: Boekencentrum.
- Burger-Niemeijer, J. (2011). *Handboek voor kinderwerkers*. (N. v. Eijk, & R. Sanders, Red.) Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief.
- Burger-Niemeijer, J., Eijk, N. v., & Sanders, R. (2011). *Handboek voor kinderwerkers*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief.
- Burggraaff, H. (1985). *Geloven van Drie tot Achttien; Een Benadering vanuit de Ontwikkelingspsychologie*. Nijmegen: Dossier Bijbel en Katechese.
- CBO. (2004, 09). Kwaliteitsinstituut voor de gezondheidszorg. *Handleiding Focusgroepen*.
- Christen Gemeente Peer. (2012, februari 29). Hart op de tong. *Inprenten*, 19, 1. Genk, België.
- Fowler, J. (1995). *Stages of Faith, The Psychology of Human Development*. HarperCollins.

- Fuller, C. (2012). *Druk, druk, druk en toch tijd om te bidden*. (D. van Westen, Vert.) Utrecht: Voorhoeve.
- Generatio. (2011). *Kinderen leren bidden*. Opgeroepen op juni 14, 2016, van Generatio: http://www.generatio.nu/nl_NL/108/Kinderen_leren_bidden
- Gereformeerde Bond. (2012, mei 10). Themabrochure 6: Geloofsopvoeding,. *De Waarheidsvriend*.
- Gumbel, N. (1996). *Een kwestie van leven, kennismaken met het christelijk geloof*. Hoornaar: Gideon.
- Hasenoot, A. (2014, oktober 18). Wat zegt de Bijbel over bidden; Praktische toepassing van het Gebed. *Wat zegt de Bijbel over bidden; Praktische toepassing van het Gebed*.
- Hofland, P. (1998). *Kind, Jongere en Geloof*. Heerenveen: J.J. Groen en Zoon.
- Horst, W. Ter (2013). *Wijs me de weg*. Kampen: Kok.
- Jeugd- en Jongerenpastoraat Gereformeerde Kerk Bunschoten - Spakenburg. (2015, januari 26). Beleidsplan 2015-2020. Bunschoten - Spakenburg.
- Kinderwerk Timotheüs in opdracht van CHE. (2012). *Kansen zien en keuzes maken; Geloofsopvoeding in Bijbels perspectief*. Putten.
- Kohnstamm, R. (2002). *Kleine ontwikkelingspsychologie, deel I; Het jonge kind* (Vijfde druk, derde oplage 2006 ed.). Houten/ Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Koot, van de - Dees, D. (2013). *Prille geloofsopvoeding*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- LRP. (2016, januari 01). Ledenregistratie Protestantse Kerk.
- Minderhoud, J. (2007). *Bidden is een weg; Praktische gebedsvormen voor de binnenkamer en voor groepen*. Sliedrecht: Merweboek.
- Minderhoud, J. (2007). *Bidden is een weg; Praktische gebedsvormen voor de binnenkamer en voor groepen*. Sliedrecht: Merweboek.
- Nichols, F. (2003). *Elk Kind heeft een biddende Moeder nodig*. Vaassen: Medema.
- Schaeffer, J. (2006, September). NGK.nl. *Over de dienst der gebeden*. Nunspeet.
- Schepper, J. de (2007). *Levensbeschouwing Ontwikkelen; Didactiek voor Godsdienst/Levensbeschouwing in het Primair Onderwijs*. Hilversum: Kwintessens Uitgevers.
- Studiebijbel online. (sd). *Commentaar Deuteronomium 6*. Opgeroepen op juni 23, 2016, van Studie Bijbel online: <https://web.studiebijbel.nl>
- StudieBijbel online. (sd). *Woordstudie: 3794 προσεύχομαι pros-euchomai*. Opgeroepen op mei 29, 2016, van StudieBijbel online: <https://web.studiebijbel.nl/>

StudieBijbel Online. (sd). *Zoekfunctie Woorden: Gebed en Bidden*. Opgeroepen op mei 29, 2016, van StudieBijbel Online: <https://web.studiebijbel.nl/>

Timmermans, M. (2015). Bidden in de Bijbel. In S. van Helden, M. Timmermans, R. Colijn, R. Bouman, & J. van den Berg, *Geloof, gebed & tieners; de kracht van dagelijks gebed voor tieners* (3e ed., pp. 18-27). Driebergen: Youth for Christ.

Veluw, A. van (2016). *12 Artikelen over het gebed; Het*. (H. van de Meulen, J. Mol, & E. van 't Slot, Red.) Zoetermeer: Boekencentrum.

Voet, N. van der (2011). *Pa, wees een vent; opvoedingsboek voor vaders*. Zoetermeer: Boekencentrum.

Vrijmoeth-de Jong, M. K.-E.-V. (sd). *Geloven in opvoeden*.

Youth for Christ. (2015). *Geloof, gebed & tieners; De kracht van dagelijks gebed voor tieners* (Derde druk ed.). Driebergen: Nederlands Bijbelgenootschap.

Geraadpleegde Websites

Anababa. (sd). *De ontwikkeling van je kind tussen 9 en 12 jaar*. Opgeroepen op mei 25, 2016, van Anababa: <http://www.anababa.nl/ontwikkeling/kind/tussen-9-en-12-jaar>

BON, B. o. (sd). *Mensen onthouden...* Opgeroepen op mei 29, 2016, van Beter Onderwijs Nederland: <https://www.beteronderwijsnederland.nl/23-mensen-onthouden-maar-10-van-wat-ze-horen-van-wat-ze-lezen-20-van-wat-ze-doen-50-en-van-wat-ze>

Breeze. (sd). *Het Popcorn gebed*. Opgeroepen op mei 30, 2016, van Breeze: <http://archief.breeze.be/artikels/artikel-detail/het-popcorn-gebed/>

GKBS, G. K. (sd). *Historie*. Opgeroepen op mei 10, 2016, van GKBS: <http://gkbs.nl/historie-gereformeerde-kerk-bunschoten-spakenburg>

HGJB. (2016, juni 26). *Gezin en geloofsopvoeding - Voorleven*. Opgeroepen op 07 03, 2016, van HGJB: <https://hgjb.kameel.nl/producten/hgjb/gezin-en-geloofsopvoeding/voorleven-0-3-jaar:HGJB094>

HGJB. (sd). *Basiscatechese*. Opgeroepen op juni 23, 2016, van HGJB: <http://www.hgjb.nl/werken-met-jongeren/catechese/basiscatechese--12.htm>

Mensen onthouden... (sd). Opgeroepen op mei 29, 2016, van Beter onderwijs Nederland: <https://www.beteronderwijsnederland.nl/23-mensen-onthouden-maar-10-van-wat-ze-horen-van-wat-ze-lezen-20-van-wat-ze-doen-50-en-van-wat-ze>

Opkijken. (sd). *Gebedshand*. Opgeroepen op juni 14, 2016, van Opkijken: http://www.opkijken.nl/?sfid=18189&_sf_s=gebedshand

Portal Geloofsopvoeding, G. K. (2012, maart 28). *Portal Geloofsopvoeding*. Opgeroepen op mei 29, 2016, van <http://www.pauwenburg.nl/Portals/0/KIKker/080401GemVerg/080401InleidingPaulaGemVergKIKker.pdf>

Preek Lindz West Mozaïek0318. (2016, juni 05). Veenendaal, <https://www.youtube.com/watch?v=6QVljCT5Ed0>.

Rainer, S. S. (2011, jan. 03). *Ten (unexpected) trends to surface in 2020*. Opgeroepen op mei 02, 2016, van Church Executive: churchexecutive.com/archives/ten-unexpected-trends-to-surface-in-2020

Wat onthouden wij. (2008, oktober 30). Opgeroepen op mei 29, 2016, van Leren ontrafeld: <http://patrick.familiekoning.com/2008/10/30/wat-onthouden-we/>

Bijlagen

1. Beleidsplan Project Hoop

Beleidsplan 'Project Hoop'

Opgesteld door:

Carola Veldhuizen

Stagiaire Gereformeerde Kerk Bunschoten Spakenburg

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	55
2.	Doelgroepen	56
3.	Doelstellingen	56
3.1	Hoofddoel:	56
3.2	Doelen met betrekking tot de ouders:	56
3.3	Doelen met betrekking tot de kinderen:	56
4.	Realisatie doelstellingen	57
4.1	Projectgroep 'Hoop'	57
4.2	Inventariseren behoeften:	57
4.3	Handvaten toereiken op gebied van geloofsopvoeding.	57
4.4	Opzetten activiteiten	57
5.	Termijn	58
6.	Financiële behoeftigheden	58
7.	Toekomstperspectief	58
8.	Samenvatting	59
	Bijlage 1: Overzicht bestaande activiteiten	60

1. Inleiding

Project Hoop is ontstaan naar aanleiding van het beleidsplan 2015-2020 van het Jeugd en Jongeren Pastoraat (JJP). Daarnaast heeft er ook een PKN- Onderzoek plaatsgevonden over 'de kerk in 2025'. Dat onderzoek bracht de volgende vraag naar boven: Hoe ziet de Gereformeerde kerk in Bunschoten Spakenburg er dan uit?

Kinderen zijn al vanaf hun geboorte deel van de kerk. Ze worden (al dan niet) gedoopt en er worden activiteiten georganiseerd voor hen. Maar hoe ziet dat er dan over 10 jaar uit? Zijn ze nog lid van de kerk? Betekent het geloof dan nog iets voor hen? Kinderen zijn niet alleen nú deel van de kerk, ze zijn ook de toekomst van de kerk. Zij zullen de kerk vormen en leiden.

Vanuit de praktijk merken we dat er gebrek is aan Bijbelse kennis is en kennis over het geloof.

Geloofsoverdracht vindt op verschillende plekken plaats, zowel in de kerk, thuis en op school.

Als kerk voelen we ons geroepen om meer betrokken te zijn met de geloofsopvoeding die thuis plaatsvindt. Dit is ook een van de kernwaarden uit het beleidsplan van het JJP namelijk: 'Groeien in geloof en betrokkenheid'. Project Hoop wil hier bij aansluiten.

In de vorm van een projectteam wil Hoop zich inzetten voor de geloofsopvoeding voor gezinnen met kinderen in de leeftijd van 10-12 jaar.

Het Hoop-team wil betrokken zijn bij ouders, we willen erachter komen wat zij belangrijk vinden in de geloofsopvoeding en waarin de kerk iets voor hen kan betekenen. Tegelijkertijd willen we ook weten wat de kinderen belangrijk vinden en of zij iets missen.

In het beleidsplan van het JJP zijn alle huidige activiteiten in kaart gebracht. (Zie bijlage 1.) Uit dat overzicht wordt duidelijk dat tot de leeftijd van 12 jaar de activiteiten op zondag plaatsvinden. Vanaf 12 jaar worden er ook doordeweeks activiteiten georganiseerd. Voor de groep 10 - 12 jarigen is er alleen kindernevendienst en King kids. Deze groep valt nu net overal tussen in. Maar juist door de kinderen doordeweeks bij de kerk te betrekken, hopen we dat ze tijdens en na de puberteit bij de kerk betrokken blijven en terug kunnen vallen op de opgedane kennis.

Om zicht te krijgen op de behoeften van deze kinderen en hun ouders, is project 'Hoop' opgericht. Wij willen investeren in aandacht voor zowel de ouders als hun kinderen.

In dit plan is te lezen welke doelgroepen en doelen Hoop heeft gesteld en hoe deze gerealiseerd hopen te worden.

2. Doelgroepen

In de ruimste zin van het woord is de doelgroep van project 'Hoop' **“gezinnen met kinderen in de leeftijd van 10-12 jaar”**. In het jaar 2015-2016 gaat het om 98 gezinnen.

Deze doelgroep kan opgesplitst worden in twee afzonderlijke doelgroepen. Aan de ene kant de ouders van de kinderen in de leeftijdscategorie 10-12 jaar (groep 7, 8 van de basisschool) en aan de andere kant de kinderen zelf.

Gezinnen zijn belangrijke bouwstenen van de gemeente. Geloofsopvoeding is in eerste instantie een taak van de ouders. De ouders beloven bij de doop van hun kinderen dat zij hen zullen onderwijzen en laten onderwijzen. Dit 'laten onderwijzen' verwijst naar de opdracht van de kerk. Het is daarom van belang om de ouders toe te rusten en te ondersteunen in geloofsopvoeding. De mate waarin de activiteiten binnen de kerk aansluiten op het geloof en de beleving van kinderen, hangt samen met de geloofsopvoeding thuis.

De kinderen die binnen de doelgroep vallen, zijn de oudsten van de basisschool. De eerste fase van de puberteit breekt aan, maar toch zijn ze nog echt kind. Ze zijn leerbaar en speels. Ze stellen belangrijke vragen en begrijpen al veel. Hierdoor is het mogelijk om op een speelse manier hen de basiskennis van de Bijbel te leren.

3. Doelstellingen

3.1 Hoofddoel:

Investeren in de relatie met de ouders en hun kinderen en de betrokkenheid tussen kerk en gezinnen vergroten.

Kennis van de Bijbel en geloofspraktijk vergroten en de ouders daarin ondersteunen.

Een krachtige basis op gebied van relaties en geloof creëren, zodat de kinderen tijdens of na de puberteit terug kunnen vallen op die relaties en op het geloof.

3.2 Doelen met betrekking tot de ouders:

Inventariseren waar deze doelgroep behoefte aan heeft binnen de kerkelijke activiteiten. Als ouder(s) en als gezin.

Ouders toerusten en ondersteunen in de geloofsopvoeding van hun kinderen.

3.3 Doelen met betrekking tot de kinderen:

De kinderen toerusten en ondersteunen in de grote veranderingen die op hen afkomen op gebied van puberteit, middelbare school en geloofsvragen.

Inventariseren waar de doelgroep behoefte aan heeft binnen de kerkelijke activiteiten.

Het opzetten van een activiteit die aansluit bij de belevingswereld van de doelgroep.

Het creëren van mogelijkheden om relaties aan te gaan en te onderhouden.

4. Realisatie doelstellingen

Om de beschreven doelen te behalen worden de volgende stappen ondernomen.

4.1 Projectgroep 'Hoop'

In eerste instantie wordt er vanuit de kerk een projectgroep opgericht die zich bezighoudt met het volgende:

Brainstormen over de opzet en vorm van project Hoop.

Investeren in de relaties met de ouders doormiddel van persoonlijk gesprek en

Inventariseren van de behoeften van beide doelgroepen op gebied van geloofsopvoeding, activiteiten en andere zaken die naar voren komen.

Alette Zeeman, de coördinator van dit Project, stelt een team samen en dit team komt in oktober 2015 voor het eerst samen om hun ideeën te bespreken. Vervolgens gaan deze teamleden op bezoek bij de ouders / gezinnen binnen de genoemde doelgroep. Deze gesprekken worden ook teruggekoppeld aan Alette en in februari zal er een gezamenlijk terugkoppelingsmoment zijn.

4.2 Inventariseren behoeften:

In de gesprekken die gehouden worden door de teamleden van project Hoop met de ouders willen we proberen het volgende te achterhalen:

In welke mate en op welke manier er behoefte is aan ondersteuning in geloofsopvoeding.

En welke activiteiten er op dit moment gewenst zijn.

De uitkomst van deze gesprekken bepalen het vervolg van de te nemen stappen. Dit kan bijvoorbeeld zijn, het organiseren van activiteiten of juist informatieavonden.

4.3 Handvaten toereiken op gebied van geloofsopvoeding.

Hoewel we van te voren niet kunnen inschatten waar de behoeften van de ouders precies liggen, willen we al wel nadenken over de mogelijkheden waarmee de kerk de ouders kan ondersteunen op gebied van geloofsopvoeding. Gedacht kan worden aan:

Tips op gebied van literatuur, apps voor op telefoon of tablet en andere spellen

Het organiseren van gespreksgroepen, verdiepingsavonden, informatieavonden en coaching-momenten en gezinsdiensten

Het is de bedoeling om de ouders en gezinnen op verschillende manieren op de hoogte te houden:

Via de teamleden die gesprekken voeren met de ouders/gezinnen. Zij kunnen bijvoorbeeld een lijstje met praktische tips achterlaten

Via de kerkwijzer

Via de facebookpagina van Hoop: www.facebook.com/hoopgkbs

4.4 Opzetten activiteiten

Omdat er voor de kinderen binnen de doelgroep naast kindernevendienst en King Kids geen andere activiteiten georganiseerd worden, is besloten om een basiscatechese op te starten voor deze doelgroep. Er is gekozen voor basiscatechese omdat dit een activiteit is buiten de zondag om en hier wordt specifiek ingezet op de basiskennis van het geloof. De catechese zal 'KidCat' gaan heten. Ieder kind uit de doelgroep wordt hier begin december 2015 voor uitgenodigd. De bedoeling is om hier in januari mee te starten. Het zal gaan om een speelse en leuke vorm van catechisatie voor kinderen. Het bevordert de Bijbelkennis van de kinderen en dat maakt het voor ouders gemakkelijker om thuis over dingen door te praten. Op deze manier hopen we dat de kinderen een positieve

ervaring krijgen met catechisatie waardoor de stap naar de andere catechese makkelijker gemaakt wordt als ze eenmaal naar de middelbare school gaan.

Mocht er behoefte zijn aan andere activiteiten naast de basiscatechese dan zal Hoop daar ook op in spelen. Zo kan er bijvoorbeeld gedacht worden aan een jaarlijks event, een speciale kerkdienst of een activiteit voor zowel het kind als de ouder.

5. Termijn

Omdat er op meerdere plekken tegelijkertijd gestart wordt met activiteiten is het moeilijk om een chronologisch tijdschema te maken.

September 2015:	Ontstaan Project Hoop. Werven van teamleden voor zowel Project Hoop als voor de basiscatechese.
Oktober 2015:	Eerste bijeenkomst teamleden Hoop Start huisbezoeken Opzetten basiscatechese
December 2015:	Uitnodigen kinderen voor 'KidCat'
Januari 2016:	Starten met 'KidCat'
Februari 2016:	Terugkoppeling huisbezoeken Teamleden Hoop Gemeentedag: Workshop geloofsopvoeding.
April 2016:	Terugkoppeling 'KidCat'

6. Financiële benodigdheden

Voor zowel de basiscatechese en de gesprekken is in eerste instantie behoefte zijn aan drukwerk voor de uitnodigingen voor 'KidCat', een lijst met tips voor de ouders en brieven ter ondersteuning van de teamleden.

Op het moment dat 'KidCat' opgericht wordt aan de hand van een methode zal die methode en andere materialen aangeschaft moeten worden.

Ook voor informatieavonden over geloofsopvoeding zal voorbeeldmateriaal aangeschaft moeten worden. De kosten hiervoor kunnen erg uiteen lopen. Veel app's zijn gratis te downloaden maar de 'Samenleesbijbel' kost bijvoorbeeld € 59,95. Het totale bedrag aan benodigdheden is dus afhankelijk van welke materialen er aangeschaft worden. Project Hoop zal jaarlijks een begroting indienen bij de kleine kerkraad.

7. Toekomstperspectief

Bij het schrijven van dit beleidsplan en na het voeren van de eerste gesprekken kwamen wij er achter dat de leeftijdscategorie waar nu op ingezet wordt eigenlijk al te hoog ligt.

Veel ouders geven aan geen wensen te hebben omdat ze al minimaal 10 jaar op deze manier vorm geven aan hun geloofsopvoeding. Daarom zal in de toekomst gezocht worden naar nieuwe manieren om een bredere doelgroep te bereiken. Mogelijkheden die onderzocht kunnen worden zijn bijvoorbeeld: Aansluiten bij en voortzetten van doopcatechese.

8. Samenvatting

Naar aanleiding van het 'beleidsplan 2015-2020' van het JJP en het PKN-onderzoek over 'de kerk van 2025' is besloten om meer te investeren in de gezinnen en kinderen. Voor de meeste leeftijdscategorieën worden er zowel op zondag als doordeweeks activiteiten georganiseerd. Voor de kinderen van 10-12 jaar zijn er naast King Kids en de kindernevendienst geen andere activiteiten. Deze kinderen zijn nog leerbaar en speels en zijn daarom een mooie doelgroep voor basiscatechese. Besloten is om in januari 2016 te starten met 'KidCat'.

Naast de activiteiten die Hoop wil organiseren voor de kinderen, wil Hoop er ook zijn voor de ouders. Teamleden van Hoop gaan bij hen op gesprek om er achter te komen wat de kerk voor hen kan betekenen en wat zij belangrijk vinden om door te geven. Geloofsopvoeding is in eerste instantie een taak van de ouders. Kinderen zijn nu al deel van de gemeente maar zijn tegelijkertijd ook de toekomst van de gemeente. Het is daarom van belangrijk om de ouders toe te rusten en te ondersteunen in geloofsopvoeding. Dit kan op verschillende manieren, zoals het organiseren van informatieavonden of gezinsdiensten, coachen van ouders of het opzetten van gespreksgroepen. Ook zijn er verschillende manieren om de ouders op de hoogte te houden van nieuwe ontwikkelingen en mogelijkheden op gebied van literatuur, apps of spellen. Dit zal gedaan worden via de kerkwijzer en de facebookpagina van Hoop.

Het doel van Project Hoop is om te investeren in de relatie met de ouders en hun kinderen en de betrokkenheid tussen de kerk en de gezinnen te vergroten. Om op die manier een krachtige basis op gebied van relaties en geloof te creëren, zodat de kinderen tijdens of na de puberteit terug kunnen vallen op die relaties en het geloof.

Bijlage 1: Overzicht bestaande activiteiten

In het onderstaande overzicht wordt aangegeven welke activiteiten er op dit moment worden georganiseerd voor de jeugd.

Leeftijd:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	18+	
Oppas																				zo
Kindernevendienst																				zo
King kids jonge groep																				zo
King kids oudere groep																				zo
Rock solid																				wo
Huiscatechese																				ma-do
Catechese																				ma-do
Jeugddiensten																				zo
Youth Alpha																				zo
Hearts Beauty																				do
Jongeren weekend																				jaarlijks
18+ gesprekken																				eenmalig

Bron: Beleidsplan 2015-2020

2. Uitwerking vragenlijsten (gecensureerd)

In overleg met Alette Zeeman heb ik besloten de vragenlijst te censureren omdat uit sommige informatie te herleiden is wie wat gezegd heeft. Omdat de respondenten anoniem beschreven zijn, wil ik die anonimiteit graag waarborgen.

1. Wat betekent het geloof voor jullie als ouders?

- a. Speelt het geloof een (grote) rol in jullie leven?
1. Ja het speelt een grote rol in ons leven. We vinden het een zekerheid waardoor we gesterkt worden in moeilijke tijden.
 2. Ja. We zijn er beide mee opgegroeid dus het zit gewoon in ons.
 3. Moeder: [REDACTED] zelf vervul ik verschillende rollen binnen commissies. Vooral door [REDACTED] zijn we er veel mee bezig. Natuurlijk speelt het sowieso een grote rol in ons leven want het is een zekerheid, een houvast.
 4. We zijn beide kerkelijk betrokken. Moeder = [REDACTED] Vader = [REDACTED] Het speelt een grote rol in het leven. Dagelijks mee bezig.
 5. Wij hebben beide actief in de kerk, niet een hele grote rol misschien maar we doen wel iets.
 6. We geloven maar komen bijna niet in de kerk eigenlijk. Soms denk ik wel eens dat we meer moeten gaan maar dat komt er vaak niet van.
 7. We zijn er beide mee opgegroeid.
 8. We zijn actief in de kerk dus volgens mij heeft het dan wel een rol, toch?
 9. Ja eigenlijk wel. Het geeft houvast.
- b. Hoe zouden jullie je geloof omschrijven?
1. Moeder: Als een anker die vast ligt in stevige bodem. Dat wat er ook gebeurt ik weet dat ik niet weg zal waaien omdat mijn anker vast ligt.
Vader: Een zekerheid en een houvast
 2. Als een zekerheid, het geeft rust
 3. Als een houvast, een zekerheid waardoor de dingen beter gaan of dragelijker worden.
 4. Houvast en kracht in moeilijke tijden. Dat ik me nooit alleen hoeft te voelen.
 5. Vader: Een zekerheid, iemand op wie je altijd kan vertrouwen.
 6. Moeder: Mijn geloof is iets waar ik mij aan vast kan houden als het moeilijk is.
 7. –
 8. Het geloof is voor mij een kracht. God gaat altijd met ons mee
 9. Een houvast, een zekerheid.
- c. Zijn er dingen die jullie moeilijk vinden?
1. Alle ellende in de wereld en hoe ik dat aan mijn kinderen moet uitleggen als christen. Zonder het af te doen met doodoeners als: er komt een hemels Koninkrijk en het wordt in de Hemel alleen maar beter.
 2. -
 3. Vader: Het onrecht in de wereld blijft een moeilijk punt. Daarnaast vind ik het persoonlijk een hele uitdaging om mijn kinderen te overtuigen dat God echt het beste met ons voor heeft en dat een relatie met Hem veel zegen in je leven geeft, zonder het er in te duwen en te verplichten. Maar het is zo mooi dat ik zou willen dat mijn kinderen dat ook hebben/ervaren.
 4. -
 5. Beide in een ander 'nest' opgegroeid. Ik hervormd mijn man gereformeerd. Ik vind dat je je kinderen naar activiteiten moet sturen. catechisatie of KingsKids is verplicht in mijn ogen. Mijn man vindt het niet zo belangrijk. Ze moeten het er wel leuk vinden anders mogen ze van hem thuis blijven. Tja ik hecht iets minder waarde aan 'leuk', school vinden ze ook niet leuk en toch gaan ze.
- d. Hoe zien jullie de kerk? Hoe ervaren jullie het gemeenteleven?
1. We zijn beide in deze kerk opgevoed, na ons trouwen verhuist en [REDACTED]
Bij terugkomst in het dorp toch voor deze kerk gekozen maar soms mis ik de verbondenheid onderling.

2. De kerk hoort erbij, bij ons. Het is gebruikelijk om naar de kerk te gaan. Maar de kerk is niet meer zoals het vroeger was. Vroeger zat de kerk voller was het gemeentelven levendiger, tenminste zo heb ik dat ervaren toen ik jong was.
3. De kerk zien wij als mooie, veelzijdige gemeente. We ervaren het gemeentelven als warm en er wordt omgezien naar elkaar.
4. Erg fijn. V komt uit Advent. M uit Vrijgemaakte kerk. samen naar Zuiderkerk gegaan. Hebben onze draai ondertussen gevonden. Kerk zijn doe je samen. Kerkgang vinden we belangrijk vanwege je persoonlijke opbouw. Niet verplicht iedere week 2 x maar wel met regelmaat.
5. Kerkgang vinden we belangrijk alleen hebben we tegenwoordig steeds vaker een 'snipperdag' omdat we dan de hele week zo druk zijn geweest dat we elkaar niet of bijna niet gezien hebben. Dan hebben we op die zondag een qualitytime dag.
6. Ik vind de kerk belangrijk maar het stenen gebouw zelf niet zo. Kerk kan ook wel in ons gezin thuis zijn.
7. –
8. –
9. We ervaren het gemeentelven wel positief. Ik vind het fijn om soms andere mensen te ontmoeten.

2. Wat betekent het geloof voor de kinderen? (als kinderen er niet zijn, vraag het dan de ouders)

- a. Wie is God? Wat betekent geloof voor jullie? Wat vind je er mooi of moeilijk aan?
 1. –
 2. Ze zijn er mee opgegroeid maar of ze het nu echt in hun hart hebben weet ik niet. Al denk ik het wel.
 3. Geloven is belangrijk, je wordt er blijer van.
 4. Weet ik niet zo goed. Ik snap niet altijd alle preken dus vind dat er wel moeilijk aan.
 5. -
- b. Wat vinden jullie van de kerk?
 1. –
 2. De kerk vinden ze saai en onbegrijpelijk.
 3. Wel een beetje saai, ook als [REDACTED] moet preken.
 4. Saai. Behalve als er een jeugddienst is, die snap ik en de band is leuk.
 5. Ze vinden het saai. Alle 3. K van 11 moet nu 2x per maand in de kerk zitten omdat er geen kindernevendienst of kingskids is. Hij vindt het lang duren en kan zijn aandacht er moeilijk bijhouden. Ligt niet zo zeer aan het niveau, hij gaat VWO doen dus is niet dom, maar het spreekt hem minder aan denk ik.(M)
- c. Bezoeken jullie activiteiten van de kerk? Wat vinden jullie daar van?
 1. –
 2. Kingskids en KND. Maar die andere keren moeten ze gewoon mee naar de kerk. Kingskids en KND vinden ze wel oke.. zijn er niet dol enthousiast over. Kingkids is leuker dan KND.
 3. KidCat was oké. Leuke dingen gedaan met de groep.
 4. Vorig jaar Kindernevendienst maar dit jaar niet meer. Was voornamelijk over dingen doorpraten, ik wil liever een spel doen oid.
Kingkids is kinderachtig. Liever iets wat meer bij onze leeftijd past.
Wat dan? Ja gewoon, geen saaie liedjes met gekke dansjes. Iets stoerdere.
KidCat, wel geweest, vooral spellen vond ik leuk. Maar ik moest dus daarom vond ik het niet leuk.
Wat wel leuk: De quizvragen over het geloof, de Bijbelverhalen raden aan de hand van whatsapp-smiley's.
Jeugddiensten, want daar is een vlotte band. Ik vind het gereformeerd kerkkoor en orgel niet leuk.
Vleugel is goede aanschaf en band met gitaar is leuk.
 5. Kingskids; eigenlijk net te kinderachtig maar beter dan de kerk
KidCat; 1 avond gemist en dat vond hij jammer, goed teken want dan vindt hij het dus wel leuk, ondanks dat hij zegt dat het stom is. Komt door zijn zus die vindt alles met de kerk stom.
- d. Wat leren jullie thuis over God? Hoe?
 1. –
 2. We proberen uit te leggen dat God altijd bij ze is. We doen iedere zondagavond een 'vervangende kerkdienst'. Ten eerste voor qualitytime als gezin en ten tweede om iets van het geloof over te brengen

3. –
 4. God is altijd dichtbij je.
 5. –
 6. –
 7. –
 8. God is iemand die er altijd is, die ongelooflijk veel van mijn kinderen houdt en dat probeer ik ze altijd duidelijk te maken. Vooral nu er zo veel mensen zijn die vreselijke dingen doen in naam van een geloof, wil ik uitleggen dat onze God niet zo in elkaar zit.
 9. –
- e. Bid je wel eens? (alleen, met (een van) je ouders, hardop/zacht, vrij of standaard?
1. –
 2. De kinderen bidden voor het eten 'Here zegen dit eten, amen'. En voor het slapen gaan proberen we een moment van stille tijd te houden.
 3. Met mijn moeder, voor het slapen gaan. Dan bidden we om de beurt een deel een gebed. (vrij)
 4. Ja. Voor het eten bidden we en na het eten lezen we uit de bijbel en bidden we.
Voor het slapen gaan lezen we uit een dagboekje en dan bid ik hard op. Vaak een liedje maar met cito en overlijden van oma ook daarom. Soms verander ik de zinnen van het liedje en soms zeg ik het gewoon hard op.
 5. Rondom het eten een standaardgebed en bij het slapengaan vroeger een liedje. Nu zeg ik alleen: niet vergeten te bidden he. (moeder heeft geen idee of hij dat dan ook echt doet)
 6. –
 7. –
 8. –
 9. –
- f. Wat is bidden volgens jou?
1. –
 2. –
 3. Praten met God.
 4. Praten met God maar eigenlijk is dat een beetje raar want Hij zegt niet echt iets terug. Nou ja.. soms wel maar dan niet met woorden, zegt mama.
 5. Bidden is met God praten.
 6. –
 7. Vooral vertellen wat je wilt of meegemaakt hebt
 8. –
 9. Praten met God
- 3. Wat willen jullie als ouders overdragen op je kinderen?**
- a. Is het belangrijk voor jullie dat jullie kinderen gaan geloven?
1. Ja. heel erg belangrijk. Het is een levensstijl waar de wereld en zichzelf beter van worden want zij hebben dan het houvast van God die voor hen zorgt.
 2. We vinden het belangrijk dat ze gaan geloven, het is zo waardevol en een goede basis voor het leven.
 3. Ja dat vinden wij wel belangrijk alleen heb je het weinig echt zelf in de hand. Wij willen dat de kinderen een persoonlijk geloof krijgen en niet een traditioneel geloof dat gelooft in alle dingen die de rest van de gemeente ook geloven. We willen dat ze een persoonlijke relatie krijgen met God.
 4. Ja het is erg belangrijk. We willen niet dwingen maar vinden het wel belangrijk dat ze inzien hoe waardevol het geloof is
 5. Ja erg belangrijk, ik zei God vaarwel toen ik 16 was en een vriend bracht me terug: Hem de schuld geven voor de opname van moeder was achteraf misschien niet logisch en eerlijk. Maar op dat moment was er niemand die voor me zorgde, ik moest het zelf maar uitzoeken.
Het geeft innerlijke rust.
 6. Ik vind het heel belangrijk
 7. Ik denk dat zij dit zelf moeten weten, ik kan het ze niet opleggen. Dat werkt alleen maar averechts
 8. Ik zou het heel fijn vinden als ze de keuze voor God zelf maken.
 9. Ja dat vind ik erg belangrijk. Het is heel mooi om in deze zekerheid te mogen leven in een wereld die zo raar is.

- b. Wat willen jullie meegeven in de (geloofs)opvoeding? Wat is daarin belangrijk?
1. Dat God een persoonlijke God is en niet een God van traditie en regeltjes. Dat persoonlijke gaan ze pas merken als ze wat groter zijn en een relatie met Hem hebben. God houdt meer van ze dan ik doe en ik houd al onvoorwaardelijk van ze.
 2. We vinden het belangrijk dat ze leren dat God altijd voor ze zorgt en onvoorwaardelijk van ze houdt.
 3. Wij willen onze kinderen niet te veel verplichten, niet dat de kinderen MOETEN bidden ofzo. We stimuleren ze om naar activiteiten van de kerk te gaan. Tot een bepaalde leeftijd worden ze gewoon gestuurd. Als ze wat ouder zijn dan krijgen ze de keuze tussen twee opties. Maar zodra ze zelf een duidelijke mening krijgen wordt het meer motiveren en stimuleren dan sturen. Onze middelste wil niet meer, hij heeft de kerk eigenlijk zo goed als vaarwel gezegd. Door te dwingen wordt de strijd alleen maar groter. Het is het ons niet waard om na een flinke ruzie samen in de kerkbank te gaan zitten. We vertrouwen erop dat de basis vroeger goed gelegd is en dat het geloof in zijn hart zit. Er zit een groot verschil tussen de kerk en het geloof opzeggen.
 4. Dat het geloof iets moois is. dat het je steun kan geven in moeilijke tijden, dat je het in je hart voelt. Maar ook dat het niet een verplicht nummertje is als je een relatie met God hebt.
 5. Dat je altijd op God kunt vertrouwen!
Nu een goede basis, geeft meer zekerheid voor de toekomst. Oudste kind nu vreselijk aan het puberen, herken mezelf daarin. Ik zei God vaarwel en ben terug gekomen. Ik hoop dat ze God geen vaarwel zegt en anders er later op terug komt.
 6. Dat God alles kan, ook al lijkt het soms niet zo of doet Hij het niet, we moeten nooit Zijn kracht onderschatten.
 7. Niemand kan iemand dwingen tot een geloof, dat kan IS niet met de aanslagen maar dat mag een ouder eigenlijk ook niet. Je kunt het je kinderen niet opleggen. Maar!! Ze kunnen wel van je leren. Ze kunnen wel zien hoe ik leef en daar een voorbeeld aan nemen. Zonder te veel woorden waarom ik dat doe.
 8. God mag je als Vriend zien, Hij is geen boze man die alles verbiedt.
 9. Geloof is erg waardevol. Het verreekt je leven en het geeft kracht in moeilijke tijden. Nu ontkomt niemand aan tegenspoed maar het is fijn als je die strijd aangaat met God.

4. Hoe geven jullie de geloofsopvoeding nu vorm? Op welke manier proberen jullie je kinderen in geloof op te voeden?

- a. Bijbellezen: op welke momenten, aan de hand van wat voor soort bijbels?
1. Wij wisselen steeds van Bijbel. Dat komt ook omdat het steeds versloft en dan besluiten we een nieuwe of andere Bijbel te kiezen zodat het weer even wat anders is. Momenteel zijn we bezig met de samenleesbijbel want deze is voor jong en oud leuk.
 2. Bijbellezen schiet er door de week, vaak bij in. We proberen voor het slapengaan een boekje te lezen.
 3. Na het eten, tegenwoordig de Bijbel in gewone taal en de NBV.
 4. Aan tafel na het eten. Een dagboekje voor het slapen gaan.
 5. Bijbelsdagboekje tussen de middag bij het eten. Soms na het avondeten, als er niemand weg moet voor trainen.
 6. We bidden voor het eten, en voor het slapen gaan. En na het eten lezen we vaak iets uit een dagboekje.
 7. Wij zijn beide van huis uit gewend dat je moet bidden voor het slapen gaan. Dit doen wij ook met onze kinderen en voor en na het eten natuurlijk.
 8. We lezen uit de Bijbel en bidden. Verder vinden onze kinderen het leuk om te zingen en om films te kijken op een regenachtige zondag.
 9. We maken zo goed als het gaat, tijd vrij om Bijbel te lezen. Maar in de praktijk bleek het niet te werken. Daarom hebben we nu besloten dat alleen de kinderen een toetje eten, dan leest een van ons tijdens het toetje. Dan lukt het beter.
- b. Bidden:
- Bidden jullie als ouders samen?
1. Ja, dat vinden wij erg belangrijk. 's Avonds voor het slapen gaan bidden we vaak samen hard op en nemen we met God de dag door.
 2. Nee.

3. Soms, hier komt altijd de klad in als er een drukke periode aankomt. Dan rennen we van hort naar her en nemen we bij thuiskomst niet meer de tijd om de dag met God door te spreken. Dan zijn we blij als we naar bed kunnen. Toch is het raar want we staan voor een spannende periode en we weten alle twee dat we het fijn vinden om met God onze spanningen te bespreken en toch doen we het niet.
4. Nee, zouden we misschien wel moeten doen maar hebben we nooit gedaan. Beetje lastig om daar mee te beginnen.
5. Nee, vader werkt in ploegendiensten. Tussendoor met z'n tweeën lukt niet.

- Bidden jullie met de kinderen? Wanneer? Waarom? Hardop of zacht?

1. Vroeger deden we dit wat vaker dan nu, vaak bij het naar bed gaan. Tegenwoordig moet er 's avonds ook van alles gebeuren waardoor we vaak niet meer de tijd nemen om er echt voor te gaan zitten. Ook erg eigenlijk he?!

Aan tafel bidden de kinderen om de beurt en ze weten precies wie wanneer aan de beurt is. Er wordt nog wel eens geprobeerd om 'voor te dringen' maar dat staat geen van drieën toe. Ze willen het zelf doen. Het begin is altijd hetzelfde: "Here dank U voor deze dag en deze maaltijd" en vervolgens wordt het aangevuld met de persoonlijke dingen die zij willen zeggen

2. De kinderen bidden voor het eten. Vader dankt na het eten. Voor het slapengaan nemen we de dag door en bidden we.
3. Vanwege de middelste hebben we het gezamenlijk bidden gestopt. Het was eerst 10 minuten discussievoeren voor we iedereen zo ver hadden en dan waren we in 3 minuten klaar met het gebed. Dat was het niet waard. We doen nu aan tafel elke keer iets anders. Dit vind het middelste kind ook niet zo erg. En we met de jongste voor het slapen gaan een persoonlijk, vrij gebed hardop. We wisselen dit steeds af. Dus onze dochter zegt een paar zinnen en dan vul ik aan of begin een nieuw onderwerp, dan bidt K weer verder enz.
4. Aan tafel, hard op, standaardgebed: Here zegen deze spijs.. en bij het bedritueel: ik ga slapen ik ben moe = zingt jongste zoon, de andere van 11 zeggen we alleen: "niet vergeten te bidden he?" Ik weet niet of hij dat ook echt doet.
5. Voor het eten stil gebed of een vast gebed. Voor het slapen gaan laten we K een gebed opnoemen, is vaak een liedje.
6. Rondom het eten en slapen gaan.
7. Vooral vaste gebeden soms ook vrije gebeden
8. Onze kinderen bidden tegenwoordig allemaal zelf op hun kamer. Soms als er iets verdrietigs gebeurd is dan vraagt de jongste wel of we daar samen voor kunnen bidden.
9. Ja wij bidden met de kinderen voor het slapen gaan een vrij gebed, we bespreken eerst de dag en daarna bidden we samen.

- Hoe hebben jullie je kinderen leren bidden?

1. Voordoen, liedjes oefenen, veel samen bidden en ze uitdagen om het ook zelf te zeggen tegen God.
2. Door voor te doen. de gebeden leren ze vanzelf als ze het vaak genoeg horen. (Standaard)
3. -
4. Het liedje geleerd en gezegd dat als ze punten hebben waar ze voor willen bidden ze dat ook gewoon tegen God mogen zeggen. Maar nu ik dit zeg denk ik, als wij niet hard op bidden hoe moet zij dan weten dat het goed is. Dan krijgt zij toch dezelfde drempel als ik?
5. -
6. Voordoen, en later door te bidden in ik-vorm. Dan vertelde ik aan God in de ik-vorm van mijn kinderen en dan konden zij dat nazeggen en aanvullen.
7. Wij hebben voor het slapen gaan een vast ritueel. Voor het eten een vast gebed en na het eten een vrij gebed.
8. Wij zingen heel veel. Voor het slapen gaan maar ook vaak na het eten. Een loflied of een danklied bijvoorbeeld. De radio staat eigenlijk de hele dag aan op christelijke muziek dus de kinderen kunnen ook tussendoor gewoon meezingen.
9. Toen de kinderen jonger waren deden we het voor, nu ze ouder worden en minder graag willen bidden doen we ook wel eens een stil gebed. Maar eigenlijk is dat helemaal niet handig want dan weet je nooit of ze wel echt bidden.

- Hoe oud waren jullie kinderen toen jullie hen leerde bidden?

1. We hebben het gebed meteen na de geboorte al geïntroduceerd. Wij zijn alle twee niet opgevoed met hardop bidden. Maar in de gemeente waar we lid waren werden na de geboorte, cursussen over geloofsopvoeding aangeboden. De eerste keren waren echt wel raar om te doen en ervoeren we een drempel maar hoe vaker we het deden, hoe beter het ging. Eerst met het kind op de arm, vertellen hoeveel God van hem of haar hield, en liedjes zingen. We vonden het belangrijk om de kinderen in gebed weer 'terug te geven' aan de hemelse Vader. Hij heeft de kinderen aan ons gegeven, wij mogen er 'tijdelijk' zorg voor dragen en daarom vraag ik iedere dag een zegen over mijn kinderen en bidden voor ze. Ook vinden we het belangrijk in gebed met God over de kinderen te spreken en hun naam noemen. We leerde dat dat het kind met God verbind op een positieve manier. Vooral onze draken die van alles en nog wat uitprobeerde hoorde vaak hun naam in combinatie met "Nee dat mag je niet doen". Door hun naam in gebed te noemen werd hun naam ook aan iets positiefs verbonden. Dit is ons altijd bijgebleven en vinden we nog mooi om te doen. Ook nu ze beginnen te puberen.
 2. Zodra ze aan tafel konden zitten en hun handen konden 'vouwen'
 3. We zijn begonnen met de kinderen te bidden toen ze net geboren was. Op de arm, zegenbede zingen voor het slapengaan. Vervolgens aan tafel meer gesproken gebeden en vanaf toen ook aan bed korte (standaard) gebeden. deze gebeden herhalen zich steeds dus dat leerde ze eigenlijk vanzelf door het steeds voor te doen. Rond een jaar of 4 toen ze zelf ook goed konden spreken hebben we het vrije gebed meer en meer geïntroduceerd zodat ze in hun eigen woorden dingen tegen God konden zeggen. We zijn eerst begonnen met het formuleren van de gebeden in de ik-vorm zodat wij namens onze kinderen het gebed uitspraken. Dit was als een voorbeeld hoe zij het gebed zouden vorm kunnen geven. Op den duur namen de kinderen dit vanzelf over.
 4. Vanaf de geboorte het liedje gezongen en vanaf een jaar of 4 gezegd dat als ze ergens voor wilde bidden ze dat tegen God mocht zeggen.
 5. Vanaf dat ze vast voedsel kunnen eten met ze te bidden voor het eten. Bed ritueel volgde daarnaar snel;
 6. We hebben het bidden pas echt geïntroduceerd toen onze kinderen aan tafel mee konden bidden.
 7. Vanaf de geboorte hebben we met hen gezongen en gebeden
 8. Vanaf de geboorte door een liedje te zingen.
 9. Vlak na de geboorte bij het slapen gaan. Maar dan alleen voor de nacht, niet de slaapjes overdag en voor het eten toen ze aan tafel konden zitten. Bidden voor een fles is wat raar lijkt me.
- c. Hoe zien jullie de praktijk van het gebed in de geloofsopvoeding? (Vinden jullie het belangrijk? Komen jullie er aan toe?
1. Bidden staat aan het begin van een persoonlijk geloof, een persoonlijke relatie met God. Dus als we niet bidden komt het geloof volgens ons niet van de grond.
 2. Bidden hoort er gewoon bij, niet belangrijker dan Bijbellesen.
 3. We vinden het erg belangrijk, het is de basis van je persoonlijke relatie met God en dus ter ondersteuning van je persoonlijke geloof.
 4. Gebed vinden wij erg belangrijk. Ondanks dat wij zelf niet veel hard op bidden. Ik bid iedere avond voor gezin, naasten en omstandigheden. Zacht voor het slapen gaan. Moeder ik bid regelmatig voor het slapen gaan. Eigenlijk best gek dat wij niet hard op aan tafel bidden.
 5. We vinden gebed wel belangrijk, ik zeg ook altijd dat je altijd en overal kan bidden. Ik doe dat zelf ook de hele dag door dan eigenlijk, als ik ergens aan denk dan bidt ik er voor.
- d. Welke factoren in jullie leven hebben invloed op de wijze waarop jullie vorm geven aan het gebed? (drukke, verdriet, etc)
1. Als we zelf actief zijn in de kerk, zijn we ook actiever thuis met het geloofsleven. Dit heeft invloed op de vorm die wij er aan geven. Drukke zorgt voor standaard gebeden. Actief zijn zorgt voor meer dingen bespreken en het ook sneller bij God neerleggen.
 2. Door drukte komen we niet toe aan Bijbellesen maar bidden en danken rondom het eten gebeurd altijd. Verder beginnen de kinderen nu op een leeftijd te komen dat ze vragen gaan stellen over waarom we dingen doen dan moet je er ineens over nadenken.
 3. Ik merk dat we vroeger veel makkelijker met het gebed omgingen. Als we dan uit eten gingen spraken we een gebed hardop uit. Tegenwoordig doen we dat maar als stilgebed. Doordat de middelste de uiterlijke dingen van het geloof niet meer zo waardeert zijn we ons veel meer bewust geworden dat het geloof in de samenleving een hele andere rol is gaan vervullen. Dan ga je je afvragen, is het wel normaal enz. Verder is drukte een hele slechte invloed op het gebedsleven, je komt er niet meer aan

toe lijkt het wel. Terwijl we nu in een spannende periode leven en we allebei afzonderlijk er voor bidden in plaats van samen.

4. - Nooit geleerd → ik kan het niet, zo meteen ga ik stotteren.
- Nooit gedaan → ik weet, dat is een kwestie van doen.

Bovenstaande 2 punten stimuleren ons om kind wel te leren bidden, zodat zij leert dat het normaal is en zich niet hoeft te schamen.

- Drukke

+ Verdriet rondom overlijden van moeder. Recent. Gaf troost.

Vrienden en collega's die niet geloven, vinden het raar als je voor eten wilt bidden of zegt dat moeder beter af is nu. Weerhoud om in groep te bidden.

5. De drukke zorgt ervoor dat we vaak gespreid eten. Dit maakt gezamenlijk bidden wat lastiger. Tussen de middag met de jongens gaat nu nog wel maar kom ik niet verder dan 'Here zegen deze spijs, Amen'. In ons gezin draait er veel om sport. Voor sport laat je sommige dingen zodat je kunt sporten, dit vind ik ook horen bij deelnemen aan activiteiten van de kerk, daar moet je soms ook wat voor laten. De kinderen presteren alle 3 goed met sport. Sport gaat dan op sommige momenten toch voor catechisatie etc. Daar ontkom je vaak ook niet aan want de rest van de teamgenootjes gaan wel trainen dus het is ook raar als je andere prioriteiten stelt.
6. Drukke is een lastige factor
7. We bidden niet structureel. Maar dat komt misschien ook wel door drukke banen, sport en ook omdat de kinderen het buitenhuis ook niet meer gewend zijn
8. We proberen het bidden zo veel mogelijk overal in te verweven. Dus bij mooie dingen maar ook in tijden van verdriet.
9. We vinden het belangrijk dat onze kinderen leren dat je altijd en overal kan bidden. Maar in de praktijk blijft het vaak bij de vaste momenten blijft.

e. Wat doen jullie verder? Zingen / praten over het geloof / voorleven / speciale gezinsmomenten

1. We gaan naar de kerk, dat is niet omdat het moet maar omdat we dat kunnen doen. We praten dagelijks over het geloof, het is iets wat bij ons de normaalste zaak van de wereld is. Als het slecht weer is, zetten we de tv aan met een christelijke film of we luisteren naar cd's. Verder probeer ik voor ieder kind iets te vinden wat echt bij hen past. De ene keer is dat een voorleesboekje, de andere keer een werkboekje. Vaak begint zo iets in de vakanties en dan een uitloop na de vakantie. Daarna is het gewoon weer een poosje 'gewoon' bidden en met de vakantie komt er weer een leuk boekje. Vorig jaar hebben we een boekje voor beginnende pubermeisjes gedaan, daarin werd door de ogen van God gezegd hoe fantastisch mijn dochter is en dat werd dan gecombineerd met seksuele voorlichting. Twee vliegen in één klap zou je denken maar waarom zou dat los staan van elkaar? God heeft beide geschapen en ontworpen. Dat kunnen we wel willen ontkennen maar ook die dingen moeten gewoon besproken kunnen worden met ons maar ook met God. Daar hielp het boekje erg bij
2. We hebben iedere zondagavond een gezinsmoment. We lezen wat uit de Bijbel, we bespreken de week die achter ons ligt, kijken in de agenda wat we allemaal moeten doen. We vragen of God ons daarbij wil helpen. Verder zijn we ook soms een moment stil. We leggen dan uit dat we gaan luisteren of God iets tegen ons zeggen wil. De eerste keren was het heel onwennig maar nu zeggen de kinderen ineens hele lieve of mooie dingen tegen ons en elkaar. We hadden daar veel eerder mee moeten beginnen en doen het ook niet elke week omdat het dan ook weer zo'n gewoonte wordt.
3. [REDACTED]. Er worden elke keer andere vormen van gebed aan tafel gebruikt. Moeder bidt met dochter iedere avond voor het slapen gaan. Geloof voorleven door de dingen die ze in de kerk doen en de dingen die ze soms laten. Zingen kan gelukkig nog wel, er staat altijd wel een christelijke cd op. [REDACTED] Maar daarom kan het ook een allergie worden.
4. Zingen vindt het kind nu stom. Behalve uptempo liedjes.
We praten er wel eens over. Zoals bij overlijden van oma, toen hebben we het over de hemel gehad en dat het niet leuk is dat oma overleden is maar dat ze het nu beter heeft.
K meenemen naar kerk, naar KidCat sturen.
Bijbel lezen. (opmerking kind → Ja maar dan moet je eens een andere bijbel gaan lezen want deze verhalen ken ik al.)
5. Als we een snipperdag van de kerk hebben, gebruiken we die tijd voor qualitytime en hebben we het wel eens over het geloof. Ik vind het geen zondag als ik niet naar de kerk ben geweest mijn man en kinderen denken daar anders over. Dit geeft discussies en dat houdt het gesprek ook levendig.

Zingen niet, dat stom. Wij vervullen beide een (kleine) rol binnen de gemeente, laten zien dat je er soms iets voor moet laten omdat het de moeite waard is = onze manier van voorleven.
Vloeken en verbasteringen zijn uit den boze.

5. Waar lopen jullie tegen aan als het gaat om geloofsopvoeding?

- a. Zijn jullie tevreden met hoe het nu gaat? Zo nee, hoe komt dat?
1. We zijn erg tevreden met hoe het nu gaat.
 2. Het is soms lastig om nieuwe dingen te verzinnen want na een paar keer zeggen de kinderen vaak: ja dat kennen we nu wel.
 3. De scheidslijn tussen voorleven en opleggen is in een [REDACTED] erg dun en vaag. Ik zou best willen weten hoe mijn collega's dit doen. (kan de kerk niet echt aan bijdrage maar dat is zo even een gedachtegang van mij) Het scheiden van werk en privé is ook lastig, en omdat we ook in hetzelfde dorp wonen, wordt het er niet altijd makkelijker van.
Qua geloofsopvoeding: Kind is de jongste, de oudste is 20 dus we doen al 20 jaar ons best. Door het werk van vader blijven ze ook redelijk op de hoogte van veranderingen en vernieuwingen op het gebied van geloofsopvoeding maar het doorvoeren van veranderingen is wat lastig met twee volwassen kinderen en een beginnende puber
 4. Nee eigenlijk niet, we doen het al 12 jaar zo. En het gaat goed.
Misschien zouden jullie na de doop meer begeleiding kunnen geven over gelovig opvoeden. Weet niet of dat er was toen kind klein was maar dan hadden we sommige dingen misschien structureler aan kunnen pakken.
 5. Moeite met de snel veranderende maatschappij waardoor we altijd net een stap achter lopen. Hoe speel je daar op in?
(pre) pubers vinden alles bij voor baat stom, hoe kan ik inspelen op hun interesse?
Ik zou liever van de standaard gebeden afstappen maar ik denk dat als ik die ga afschaffen dat er helemaal niet meer gebeden wordt.

6. Kunnen we als kerk iets voor jullie betekenen?

- a. Is er bijvoorbeeld behoefte aan onderstaande activiteiten (of nog andere)?
1. We hebben soms het idee dat we een van de weinigen zijn die bidden 'normaal' vindt. Als ik bij kindernevendienst met de kinderen wil bidden dan kijken ze geschokt. Als we vragen of zij willen bidden klappen ze dicht. Maar niet alleen de kinderen lijken het niet gewend te zijn. Ook de jeugd en volwassenen hebben een drempel om te bidden. Bij de Alpha gaat er een avond over bidden, maar als gevraagd wordt wie er voor zich wil laten bidden, komt er niemand. En merendeel van de leiding durft zelf ook niet te bidden. De taboe op bidden moet verbroken worden. Dit kan door handvaten aan te reiken door bijvoorbeeld gebedscursussen te geven, ministrygebed is misschien al een stap te ver om dat aan te bieden. Ook lijkt het ons handig als de jonge ouders van nu een soort cursus komt die hen kan helpen om goed te starten met de geloofsopvoeding en hen handvaten geeft op gebied van gebed. Het is niet zo eng, als je het een paar keer gedaan hebt gaat het vanzelf.
 2. -
 3. Denk niet dat de kerk echt iets kan bijdragen op het punt waar wij tegenaanlopen.
 4. Ouders: Nee eigenlijk niet. Er is een breed aanbod. Voor ieder wat wils. We hebben de workshop op de gemeentedag gedaan. Dat was leuk. Zoiets zou wel vaker kunnen.
 5. Laatst een workshop over social media gehad op school. Erg goed om te horen. Misschien is het toegespitst op kerk ook interessant?
Iets voor na belijdenis, ik miste de catechisatie. Gemeente groeigroep niet interessant voor jongere leeftijd. Als je mensen actief houdt door ze in een commissie te zetten, blijven ze wel betrokken, anders bloed het dood.
Iets voor na de doopcatechese. Kinderen zijn geboren en dan moet je het zelf uitzoeken tot een jaar of 3 à 4, vanaf dan pas echt activiteiten. Wanneer/ hoe begin je met hard op bidden?
 6. Soms zou ik het handig vinden als we wat beter in zouden kunnen spelen op de ontwikkelingen van de kinderen en waar zij tegen aan lopen.
 7. Nee niet dat ik denk
 8. -
 9. Misschien iets meer informatie over gebed en hoe je dat thuis toe past.

3. Uitwerking Focusonderzoek

1 Mijn ouder(s) baden vrije gebeden/ vaste gebeden rondom het eten.

ANTWOORDEN:

- Vaste gebeden
- Vaste gebeden
- Vrije gebeden
- Vaste gebeden

2 Mijn ouders baden samen, met en voor elkaar Waar/ Niet waar/ weet niet

ANTWOORDEN:

- Niet waar
- Weet niet
- Waar
- Waar

3 Een van mijn ouders bad altijd

Waar / Niet waar Standaard / vrij gebed

ANTWOORDEN:

- Niet waar – Standaard
- Waar – Standaard
- Niet waar – Vrij gebed
- Niet waar – Standaard

4 Mijn ouders leerde mij als kind

- a. Vaste gebeden op vaste momenten
- b. Vaste gebeden op vrije momenten
- c. Vrije gebeden op vaste momenten
- d. Vrije gebeden op vrije momenten
- e. Geen gebeden
- f. Anders:.....

ANTWOORDEN:

- Vaste gebeden op vaste momenten
- Vaste gebeden op vaste momenten
- Vaste gebeden op vaste momenten
- Anders.... Later zelfstandig / vrij
- A, B, C & D

5 Bidden is de basis van geloofsopvoeding?

Waar/ Niet waar

- Waar
- Waar
- Waar
- Waar

Waarom: Ik merk dat ze nu niet willen, alles is stom maar dat hebben we zelf ook wel gehad toen we puber waren. Maar zo weet je wel dat er altijd iemand voor je is. het zit er dan in, ook als ze helemaal van de kerk afgaan, ze hebben het vroeger wel geleerd en kunnen evt makkelijker daarop teruggrijpen. Het is een houvast. Ik denk dat bidden de manier is om een persoonlijke relatie op te bouwen met God. Je kunt er altijd op terugvallen. Die band tussen kind en God is eenmaal ontstaan en kan niet meer verbroken worden vanuit het kind.

Ik dacht ook nog aan bidden voor je kind, je leert het ze niet alleen aan maar je bid ook voor ze, als ze soms niet willen of later helemaal niet willen. Dat is iets wat ouders zelf kunnen blijven doen.

Ja en het geeft ook rust met het loslaten. Je weet dat ze groter worden en je ze los moet laten maar dan weet je dat je het neer kan leggen bij God. Gebed is krachtig. Je hoopt dat ze leren dat ze het zelf oppakken en als ze ergens mee zitten dat ze het dan bij God brengen.

6 Ik leerde mijn kinderen bidden:

- a. Vanaf de geboorte
- b. Vanaf dat ze 'vast voedsel' gingen eten
- c. Vanaf dat het kon praten
- d. Vanaf basisschool –leeftijd
- e. Anders:.....

ANTWOORDEN:

- Vanaf de geboorte
- Vanaf de geboorte
- Vanaf het moment dat hij in zijn eigen bedje sliep (+/- 3 maanden)
- Vanaf dat het kon praten / vanaf dat ze vast voedsel gingen eten

7 Hoe leerde jij jouw kind(eren) bidden? (en welke vormen van gebed pas je toe?)

- Eerst het standaard: '*Here dank voor dit eten*' enz. en '*ik ga slapen*'. Op latere leeftijd meer vrije gebeden en ook hard op bidden.
- In eerste instantie met een gezongen gebed. Later door zelf te beginnen met bidden en daarna hen het woord te geven en samen af te sluiten. Bij voorkeur bij het naar bed gaan.
- Handjes samen voor het eten met vaste formulering: '*Here zegen*' & '*Ik ga slapen*' bij het slapen gaan, zingen voor hem
- Als ouder vragen of er iets/iemand was om voor te bidden, leren kinderen te danken voor van alles, bij geen zin of moe: het Onze Vader

Merendeel begon met het zingen voor of met de kinderen voor het slapen gaan. Voornamelijk werden in de jonge jaren de standaard gebeden ingezet. Later, als de kinderen ouder werden, werd er ook hard op en vrij gebeden. Een ouder gaf aan dat ze eerst zelf bad en daarna hen het woord gaf en vervolgens samen af sloot. Meestal rondom het naar bed gaan omdat er dan meer tijd is dan aan tafel. Een ouder vind het ook belangrijk om haar kinderen te leren danken voor van alles omdat bidden anders een wensenlijstje wordt. Ze vraagt bewust: is er iets of iemand waar we voor kunnen danken en bidden? Als de kinderen of ouders geen zin hebben of erg moe zijn dan wordt het 'Onze Vader' gezegd of gezongen.

8 Wat is typisch voor de cultuur van Bunschoten Spakenburg?

- Regels (er zijn steeds minder regeltjes)
- Regels op zondag
- Familie cultuur, Sociale controle, regeltjes, sporten
- Regeltjes, "eigen kerkje is goed"

En hoe beïnvloed dat het geloof?

- Nu meer vrijheid.
- Gaan naar de kerk vanwege familie
- Hedendaags veel vrijer

Het 'tukkie' op zondagmiddag werd als eerste genoemd en twee andere ouders bevestigde meteen dat het typisch iets 'van hier' is. Hoewel het minder is dan vroeger gebeurd het nog steeds dat ouders even 1,5 uur gaan slapen op zondagmiddag. Verder waren alle vier de ouders het erover eens dat er vroeger veel meer regeltjes waren dan nu. Vooral de regels op zondag waren strenger, de tv mocht niet aan, (behalve voor studio sport), je moest twee keer naar de kerk. Het is niet meer zo dat de eigen kerk de enige ware kerk is, er zijn tegenwoordig zo veel kerken en er wordt steeds meer samengewerkt met andere kerken waardoor je ook andere kerken bezoekt. Dit was iets wat de ouders van één ouder vroeger nooit deden. Ze gingen naar hun

eigen kerk of ze gingen niet. Verder geldt hier ook de ongeschreven regel: Doe maar gewoon dan doe je gek zat. Je hoeft in de kerk je hand niet omhoog te doen. (is iets van de laatste jaren, sinds de charismatische opkomst) niet te veel gekkigheid. Maar de generatie verandert, tegenwoordig accepteren we meer dat het anders wordt. We hebben meer vrijheid en we geven meer vrijheid. Je bent toleranter en de kerkmuren vallen meer weg. De jeugd gaat naar verschillende kerken en jeugddiensten. Het hoeft niet meer zo strak. Ze hechten minder waarde aan de regels. De kerk is niet alleen meer op zondag.

Toch blijven ouders waarde hechten aan netjes gekleed gaan. Hoewel ze vroeger zondagse kleren hadden is dat nu iets minder maar ze kleden hun kinderen wel netjes naar de kerk als teken van respect voor God. Geen spijkerbroeken of oude kleding.

De ouders vonden allemaal dat het belangrijk was om hun kinderen geen zware regels op te leggen maar de kinderen ook de vrijheid te geven om te onderzoeken wat zij zelf leuk vinden. Ze verplichten de kinderen niets maar geven soms wat voorzetjes zodat ze weten waar ze uit kunnen kiezen. De kinderen luisteren soms naar hele ruige muziek. Is dat christelijk?? Ja dat is het en het is goed dat ze op die manier.

9 Welke factoren in jouw leven hebben invloed op de wijze waarop je vorm geeft aan het gebed?

- Alles (emoties, gebeurtenissen uit omgeving, of ik druk of emotioneel ben,
- Drukke, emotie, stemming, gebeurtenissen

Alles wat er in de omgeving gebeurt, of het een heftig journaal was, alles waar je tegen aan loopt, echt alles eigenlijk.

Hoe beïnvloed sport het geloofsleven?

Er zijn diverse goede sporters uit Bunschoten – Spakenburg. Sport is een belangrijke activiteit binnen de samenleving hier. Toch wordt er wel rekening gehouden met het geloof, veel

Majorettes konden naar het EK gaan omdat het op zondag moest. Ook de gymnastiekvereniging besloot geen wedstrijden te spelen op zondag vanwege hun christelijke identiteit. Hier zegt het mensen nog wat maar mensen uit andere dorpen vonden het raar. Tegenwoordig zie je wel steeds meer mensen die op zondag gaan sporten omdat ze er dan tijd voor hebben. De ene helft zie je dan 's ochtends wel gewoon in de kerk, de andere helft kwam sowieso al nooit in de kerk.

Op mijn vraag wat er voor gaat, kerkactiviteiten door de weeks of sport, was het antwoord unaniem, sport gaat voor, al wordt er wel gekeken naar een kerkactiviteit op een andere dag. Veel activiteiten worden op meerdere dagen gegeven dus dat is vaak wel in te passen.

10 Welke factoren in het leven van jouw kind hebben invloed op de wijze waarop je kind vorm geeft aan het gebed?

- Gebeurtenissen die indruk maken
- Als er dingen gebeuren die indruk maken.

Dan komt het er op aan of kinderen vaste gebeden of vrije gebeden bidden. Mijn zoon bidt vrije gebeden op vaste momenten.

Als ik weet dat er echt dingen spelen dan probeer ik het wel in gebed te brengen. Met de jongste bid ik nu 's ochtends voor de dag begint eigenlijk. Die roept meteen dat ze niets weet maar als ik dan wat aandraag is het wel vaak 'oja, daar kunnen we wel voor bidden.'

Met die van 12 jaar is het nu wel echt moeilijk, die wil even niet. Echt een stop maar die van 17 gaat nu juist weer uit zichzelf beginnen. In de puberteit is alles even stom en daarna worden ze weer zichzelf. Het is even doorbijten maar het komt goed.

11 Hoe geven jullie thuis vorm aan geloofsopvoeding?

Zingen

- Ja
- Ja
- Of muziek luisteren

Over het geloof praten

- Ja

Voorleven dmv:....

- Gebed, kerkgang, actief in de kerk, anderen helpen.
- Taken in de kerk; zending lopen, oppassen, King Kids
- Bidden
- Kerkgang, iets voor een ander doen etc.

Speciale gezinsmomenten zoals:.....

- Opwekking
- Zondag is gezinsdag!

12 Zijn jullie tevreden met hoe het bidden nu gaat?

Zo ja: wat gaat er goed?

- Hard op bidden
- Hard op en open

Zo nee, wat kan er beter?

- Nog meer bidden.
- Regelmaat
- Frequentie
- Minder makkelijk

Merk dat het in zomertijd wel lastiger wordt, dan met de lamp uit doen zing je nog snel een liedje en dat is het dan. En dan denk ik, nou hier hebben we ook weer niet echt veel van geleerd of het goed gedaan maar ja.. ze liggen later op bed en dan moeten ze toch echt gaan slapen. Soms gaat de jongste zelf al naar bed, dan ligt ie al in bed of ligt hij al te slapen. Maar meestal heeft hij dan toch al het dagboekje gelezen. Weet ik niet of hij ook bidt hoor, denk het niet want er komt niet zo veel uit hem.

Ja of ik loop al op de trap en dan roep ik: vergeet je niet te bidden?! Of als ze zelf gaan dan zeg ik: niet te lang lezen en niet vergeten te bidden he? Waarop ze altijd met 'Jahah' antwoorden, 'we weten het wel'!

Het gaat niet zo zoals het in mijn hoofd zit of hoe ze het voorschrijven in ieder geval. Dat is wel lastig.

Ik laat de kinderen trouwens wel eens kiezen naar welke dienst ze gaan. Dat heb ik in mijn hoofd zitten en dat komt er vaak wel van. Ze moeten 1 keer sowieso. En dan mogen ze kiezen welke dienst ze gaan. Soms is het een mooie zondag en dan balen ze dat ze 's avonds moeten maar ja dat is dan de afspraak, terwijl ik zelf ook niet zo'n zin maar ja.

En de oudste deed bij ons Alpha maar dat is onder de avonddienst dus als ze dan 's ochtends niet ging dan ging ze dus ook niet naar de avonddienst. Dat heb ik twee keer aangekeken en toen dacht ik, dit was niet de afspraak. Gelukkig had ze dan zelf wel door dat ze dan toch wel naar de ochtenddienst.

Kan dit onderzoek ook niet gemeente breed gedaan worden? Dit is best leuk! Iedereen een stapeltje kaartjes en doorgeven erbij. Hebben ze voorheen ook gedaan met kerkgang en welke leeftijdsgroepen maar toen hoorde we er bijna niets van. Dat is zonde. Ik ben ook wel benieuwd hoe dit gemeente breed bekeken wordt.

13 Kerk en geloofsopvoeding in het gezin:

De kerk moet zich niet bemoeien hoe ik mijn kinderen opvoed

De kerk bied al voldoende aan waardoor ik kan groeien in geloofsopvoeding.

Ja graag: ik denk dat ondersteuning vanuit de kerk waardevol is.

- Ja.
- Ja
- Ja
- Kerk en gezin in samenwerking

14 Het is zinvol om ook de ouders van kinderen van 10-12 jaar nog toe te rusten in geloofsoopvoeding en gebed. Waar/ Niet waar.

- Waar
- Waar → ook zinvol om eerder te beginnen
- Waar
- Waar → Spiegel voorhouden is nooit verkeerd & handvatten aanbieden.
- Ik denk het wel, het is altijd nuttig om informatie te krijgen. Deze leeftijd is nu eenmaal heel moeilijk. Dus andere ouders spreken is ook heel fijn. Het is heel herkenbaar. Gedeelde smart is halve smart. Dit is wel een beetje de Facebook-generatie. Op Facebook zie je alleen maar de leuke gezellige dingen en dan denk je soms echt, 'ik doe het fout'. Die anderen zien er allemaal prachtig uit en gezellig en ik zit hier met een trainingsbroek op de bank met een dwars kind naast me en een boze puber boven.
- Het is overal zo maar dat lijkt op foto's niet zo.

15 Het is zinvol om jonge ouders met kinderen jonger dan 1, toe te rusten. Waar/niet waar

- Waar; je kunt er nooit vroeg genoeg mee beginnen.
- Waar
- Waar
- Waar → Waarom niet?

Hoe? Bijv:

Alpha cursus over geloofsoopvoeding

- Ja
- Ja

Preken over gebed

- Ja

Bid-cursussen/workshops

- Ja ik denk een cursus over hardop bidden. Ik ben het niet van huis uit gewend, mijn man ook niet en heel veel van onze leeftijd niet. Ik denk dat dat toch iets is. Dit zorgt voor een drempel. Dus dat zou altijd handig kunnen zijn. alles wat je opdoet is mooi meegenomen.
- Ja

Anders:.....

16 De kerk moet niet alleen ouders toerusten maar ook de kinderen informeren over gebed/bidden aanleren? Waar / Niet waar.

- Waar
- Waar
- Waar → primair de taak van de ouders, maar kracht van de kerk = Samen.
- Waar

Zoja, hoe?

- Zoals nu bij King Kids → kringgebed, gebedenbox,
- Kringgebed met elkaar of andere vorm
- Kindernevendienst/ King kids en Catechisatie.

Ik denk dat dit ook wel gebeurt. Bij King Kids doen we bewust kringgebed. Ze hoeven niets te zeggen, dan hoeven ze alleen 'Amen' te zeggen, maar tegenwoordig komt er steeds meer uit en je hoort de mooiste dingen. Of gebedspunten op een briefje schrijven en dat je het kaartje van degene naast je voor kan lezen. Gebedsdoos wordt ook gedaan, de ene keer lees ik de briefjes voor, de andere keer laat ik het iemand lezen.

4. Voorbeeld herschreven Onze Vader

<i>Onze Vader die in de hemelen zijt,</i>	<i>Lieve Here God</i>
<i>Uw naam worde geheiligd;</i>	<i>U bent zo groot</i>
<i>Uw Koninkrijk kome;</i>	<i>En Jezus zal terugkomen</i>
<i>Uw wil geschiede,</i>	
<i>gelijk in de hemel alzo ook op de aarde.</i>	<i>Want Uw wil gebeurt</i>
<i>Geef ons heden ons dagelijks brood;</i>	<i>Heer, geef ons te eten</i>
<i>en vergeef ons onze schulden,</i>	<i>Vergeef onze fouten</i>
<i>gelijk ook wij vergeven onze</i>	<i>Leer ons ook anderen te vergeven</i>
<i>schuldenaren;</i>	
<i>en leid ons niet in verzoeking,</i>	<i>En test ons tot ons kunnen</i>
<i>maar verlos ons van den boze.</i>	<i>Verlos ons van onze kwade gedachten</i>
<i>Want van U is het Koninkrijk</i>	<i>Want alles is van U</i>
<i>en de kracht en de heerlijkheid</i>	<i>Uw kracht heerst</i>
<i>tot in der eeuwigheid.</i>	<i>Hier en in mijn hart</i>
<i>Amen</i>	<i>Amen</i>

Anonieme jongere